

**КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Між Бугом і Дніпром

**Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України**

Випуск V

**Присвячений
25-річчю Незалежності України**

**Кропивницький
Центрально-Українське видавництво
2016**

ББК 26.890 (4 УКР – 4 КІР)
УДК 908 (477.65)
М 58

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного архіву Кіровоградської області
(протокол № 15 від 16 листопада 2016 року)

Рецензенти:

В.Т. Гребньова, к. філолог. н., доц., м.Марсель, Франція
В.М. Орлик, доктор історичних наук, професор, м. Кіровоград

**М 58 Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України /Випуск V. Присвячений 25-річчю
Незалежності України. – Кропивницький: Центрально-
Українське видавництво, 2016. – 223 с.**

ISBN 978-966-130-112-1

Випуск V видання, що продовжується, «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України» присвячений 25-річчю Незалежності України.

До випуску ввійшли статті науковців та краєзнавців, що стосуються різних аспектів історії Центрально-Українського регіону, матеріали IX обласних літературно-краєзнавчих Куценківських читань, а також добірка архівних документів 1991-1993 рр. Подано хроніку найвизначніших подій культурно-мистецького життя Кіровоградщини за 2015 рік.

Збірник розрахований на всіх, хто цікавиться історією Центрально-Українського регіону, а також професійних дослідників української історії та культури.

ББК 26.890 (4 УКР – 4 КІР)
УДК 908 (477.65)

ISBN 978-966-130-112-1

© Кіровоградська обласна організація НСКУ, ДАКО, 2016
© Оригінал-макет: Центрально-Українське видавництво, 2016

*Видання, що продовжується,
«Між Бугом і Дніпром.
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»
заресстровано Головним управлінням юстиції у Кіровоградській області як друкований засіб масової інформації
(Свідоцтво від 02.12.14 серія КГ
№842/418 Р)*

Редакційна рада видання:

Бабенко О.О.,

директор Державного архіву Кіровоградської області, голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (головний редактор, голова редакційної ради та редколегії видання),

Атамчук В.В., радник голови Кіровоградської обласної державної адміністрації

Бабенко О.А., керівник КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», Національної спілки краєзнавців України

Базака Р.В., к.н. з соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, член Національної спілки краєзнавців України

Білоус В.Б., к. філолог. н., провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, член Національної спілки краєзнавців України

Брайченко О.Д., к.і.н., доц., заслужений працівник освіти України, член Національної спілки краєзнавців України

Гурбанська А. І., д. філолог. н, проф., професор Київського національного університету культури і мистецтв, заслужений працівник культури України

Козир І.А., к.і.н., доц., проректор з науково-педагогічної роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник освіти України, член Національної спілки краєзнавців України

Колечкін В.П., к.і.н., головний археограф Державного архіву Кіровоградської області, член Національної спілки краєзнавців України

Левченко Л.Л., д.і.н., доц., директор Державного архіву Миколаївської області, заст. голови Миколаївської обл. орг. Національної спілки краєзнавців України

Михида С.П., д. філолог. н., проф., проректор з науково-педагогічної роботи Кіровоградсь-

З М І С Т

Бабенко Олег
В ім'я української України 6
Спадщина

Михайло Гончар
Розвиток нижчої професійної освіти в Єлисаветградському та Олександрійському повітах у другій половині XIX – на початок XX ст. 7

Наталія Зеленська
Видання зі штампами Єлисаветградського земського реального училища у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського 17

Сергій Шевченко
Коріння нашого родоводу: Козацькі ви-
токи Кіровограда. 23

Dokumentum

*Документи підготовлені
до публікації Тетяною Гончаровою
та Романом Базакою:*

Рішення виконкому Кіровоградської обласної ради від 01 лютого 1991 року № 28 «Про окружну комісію по проведенню референдуму СРСР» 29

Рішення виконкому Кіровоградської обласної ради від 26 серпня 1991 року № 228 «Про передачу під юрисдикцію обласного управління по пресі видавництва обкому Компартії України

«Кіровоградська правда». 30

Рішення виконкому Кіровоградської обласної ради від 29 серпня 1991 року № 231 «Про практичне здійснення вимог постанови Верховної ради України від

24 серпня 1991 року «Про департизацію державних органів, установ та організацій», Указу Президії Верховної Ради України від 26 серпня 1991 року «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» та розпорядження Кабінету Міністрів України» від 28 серпня 1991 р. № 210-р з цього питання». ... 31

Рішення виконкому Кіровоградської обласної ради від 20 вересня 1991 р. № 250 «Про підняття національного синьожовтого прапора України над Будинком Рад». 33

Розпорядження Представника Президента України від 07 жовтня 1993 р. № 254 «Про проведення в області наукової

кого державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка	конференції «Центральна Україна як історико-культурний феномен»	34
Орлик В.М. , д.і.н., проф., зав. кафедрою гуманітарних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету, член Національної спілки краєзнавців України	Тетяна Аніпенченко Від Інгулу до Крут... (Родина Шульгиних у фондах Державного Архіву Кіровоградської області)	37
Панченко В.Є. , д. філолог. н., проф., професор кафедри літературознавства Національного університету «Кисво-Могиллянська академія», заслужений діяч науки і техніки України	Максим Сінченко 1918 рік: міська дума Єлисавета та жовто-синій прапор (Невідомі сторінки історії Кіровограда)	40
Петренко І.Д. , головний архівіст Державного архіву Кіровоградської області, заслужений працівник культури України, почесний краєзнавець України	Memoria	
Резнік В.В. , к.політичних н., член ГО «Кіровоградська обласна спілка краєзнавців»	Юрій Васютинський Внесок Олександра Шульгина у міжнародну політику уряду Української Народної Республіки та Директорії.	44
Ткаченко Т.О. , директор Кіровоградського художнього музею, віце-президент ІКОМ України, член Національної спілки краєзнавців України	Федір Шепель Бернард Шоу: «Зустрічаючись із Степняком, я завжди, отримував почуття радості» (до 165-ліття прообразу легендарного «Овода»).	53
Філюртова Л.М. , к.і.н., доц., декан факультету історії та права роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка	Вікторія Голобородько Початок творчої діяльності видатного українського перекладача Анатолія Пєрепєдєдєва в Олександрії.	67
Щербатюк В.М. , д.іст.н., проф., професор кафедри історії держави і права Національної академії внутрішніх справ, голова Лисянської районної організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців України	Полоніка Олег Бабенко, Віктор Білоус Національність як привід для репресій.	74
	Антоніна Скляренко Теплий спогад дитинства, або Польський дух сім'ї	79
Редакційна колегія випуску:	Conferentia	
Бабенко О.О. (голова редколегії, головний редактор)	Базак Роман ІХ обласні літературно-краєзнавчі Куценківські читання, присвячені 25-річчю Незалежності України	84
Білоус В.Б. , к. філолог. н., провідний науковий співробітник ДАКО, член НСКУ	Богдана Бабенко Єлисаветградська гімназія як осередок формування нового типу мислення	91
Базак Р.В. , к.н. з соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник ДАКО (відповідальний секретар), член НСКУ	Олег Бабенко, Віктор Білоус Повертаючись до класики: п'єса Володимира Винниченка «Між двох сил», варіант сучасного прочитання.	98
Гончарова Т.В. , начальник відділу археографії та використання документів ДАКО, член НСКУ	Антоніна Гурбанська Соціальні проєкції «Празької школи» та Україна в системі літературознавчих рефлексій Леоніда Куценка.	104
Петренко І.Д. , головний архівіст ДАКО, заслужений працівник культури України, почесний краєзнавець України	Андрій Надєждін Творча діяльність кіровоградських митців кінця 1980-х – початку 1990-х років	110
Янчук С.М. , почесний краєзнавець України (редактор)		

Issue V of the continued edition "Between the Bugh and the Dnieper." Scientific ethnographic journal of the Central Ukraine, dedicated to the 25-th anniversary of independence of Ukraine.

This issue contains articles by scholars and ethnographers, concerning different aspects of the history of Central Ukraine; materials from the IX regional literary and ethnographic Kutsenko readings; as well as a collection of archival documents from 1991-1993. Chronicles of the most important events in cultural and art life of the Kirovograd region for the year of 2015.

The issue is intended for all those interested in the history of Central Ukraine, as well as for professional researchers of national history and culture.

Выпуск V издания с продолжением «Между Бугом и Днепром. Научно-краеведческий вестник Центральной Украины» посвящен 25-летию независимости Украины.

Представлены статьи научных работников и краеведов, касающиеся разных аспектов истории Центрально-Украинского региона, материалы IX областных литературно-краеведческих Куценковских чтений, а также подборка архивных документов 1991-1993 гг., хроника самых памятных событий искусства и культуры Кировоградской в 2015 г.

Сборник рассчитан на тех, кто интересуется историей Центрально-Украинского региона, а также профессиональных исследователей украинской истории и культуры.

Роман Базака

Українська преса Кіровоградщини у ідейно-політичному протистоянні та національно-визвольних процесах 1917 – 1919 років 121

Вадим Колєчкін

Головні напрямки пошукової діяльності краєзнавців ДАКО з історії Другої світової війни 131

Олег Бабенко

Проблеми промислового «прогресорства» 140

Василь Білошапка

Участь краєзнавців Олександрівщини на межі ХХ – ХХІ століть у справі увічнення минулого рідного краю 147

Юрій Кулибаба

Реакція жителів Петрівського району на факт створення і діяльність НРУ за перебудову у 1989 році (за матеріалами районної газети «Трудова слава») . . 154

Анатолій Шевцов

Наукове обґрунтування на створення орнітологічного заказника «Лозоватська дача» 160

Анатолій Шевцов, Вадим Федоров,

Ольга Стеблина

Забута геологічна пам'ятка 166

Expediitio

Василь Левицький

Експурсія Кіровоградом, присвячена Дню Незалежності України. 170

Віктор Маруценко

Музей історії Долинського району. . 181

Ірина Романько

Музейна експозиція в Кіровоградській льотній академії як об'єкт краєзнавчо-освітньої діяльності 195

Ірина Дячук

Колекція творів сучасного українського образотворчого мистецтва в зібранні художньо-меморіального музею О.О.Осмерькіна 206

Хроніка

Хроніка найвизначніших подій культурно-мистецького життя Кіровоградщини за 2015 рік

(Підготував Роман Базака) 212

В ім'я української України

Двадцять п'ять років тому здійснилася віковична мрія багатьох поколінь українців – чи не вперше з'явився шанс жити в єдиній суверенній і незалежній національній державі – серед інших вільних європейських народів, коли, за формулою Тараса Шевченка, буде «у своїй хаті Своя Правда, і Сила, і Воля». Щоправда, в ейфорії ми якось забули, що мрію потрібно не лише далі плекати-виплекувати, але й слід докладати неймовірних зусиль, аби вона стала реальністю по-справжньому – тобто реально щоденно й невинно виборювати свою незалежність: кожен на своєму місці й у своєму житті.

Оглядаючись на минулу чверть століття, можна стверджувати, що для розбудови суверенної демократичної правової, соціально-зорієнтованої держави зроблено, на жаль, далеко не все. Лише зараз, з новою революцією, прийшло усвідомлення сутності поняття гідності людської як запоруки достойного життя кожної людини – найвищої цінності для держави.

Чому це не сталося раніше?!

Може тому, що зайвий раз злегковажили, вчасно не відмовившись від маркерів колоніального минулого, не зумівши винести уроки зі справжньої незаретушованої чужинцями власної історії, не розпізнавши серед своїх «дядьків отечества чужого», забувши Шевченківське «і чужому начайтесь, й свого не цурайтесь»...

Аналізуючи сьогоденні реалії в країні, не можемо не думати про те, що якби процес декомунізації і відкриття архівів, передусім, репресивних органів, відбулися вчасно, тоді – в далекому 1991-му, зараз ми жили б в якісно іншій державі. І ніякі б зайти й новітні поневолювачі не посміли б зазіхати на незалежність і територіальну цілісність України.

Тож з нагоди великого свята – першого значущого ювілею у новітній історії України – Дня її Незалежності хочеться побажати усім нам не лише миру на рідній землі та злагоди в кожній родині, а й тверезого усвідомлення того, що незалежність таки потрібно виборювати, захищати зі зброєю у руках у трагічні хвилини випробувань, як це роблять наші мужні сучасники на Сході, а ще – утверджувати її кожним рухом та подихом щодня й щохвилини в ім'я такої української України.

Олег Бабенко

Спадщина

Михайло Гончар

Розвиток нижчої професійної освіти в Єлисаветградському та Олександрійському повітах у другій половині XIX – на початок XX ст.

У статті охарактеризовано організаційно-педагогічні особливості освітньої діяльності нижчих професійних навчальних закладів, що функціонували в Єлисаветградському та Олександрійському повітах Херсонської губернії протягом другої половини XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *нижча професійна освіта, Єлисаветградський повіт, Олександрійський повіт, Херсонська губернія, професійно-технічна освіта.*

The paper describes the organizational and pedagogical features of educational activities in lower vocational schools that were operated in Elisavetgrad and Alexandria districts of Kherson province during the second half of XIX – early XX century.

Key words: *lower vocational education, vocational education, Elisavetgrad district, Alexandria district, Kherson province.*

В статье охарактеризованы организационно-педагогические особенности образовательной деятельности низших профессиональных учебных заведений, которые функционировали в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии в течение второй половины XIX – начала XX в.

Ключевые слова: *нижнее профессиональное образование, Елисаветградский уезд, Александриский уезд, Херсонская губерния, профессионально-техническое образование.*

Вітчизняною професійно-технічною освітою було накопичено цінний, та на жаль, малодосліджений досвід підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. На наш погляд цікавими й корисними для сьогодення є організаційно-педагогічні напрацювання нижчих професійних навчальних закладів, що діяли на теренах Єлисаветградського і Олександрійського повітів у другій половині XIX – на початку XX ст.

Особливість Єлисаветградського повіту, поміж інших повітів Херсонської губернії, полягала у тому, що протягом досліджуваного

періоду повітовим земством неабияке значення надавалося питанню професійної підготовки місцевого населення. Для цього ним заснувались ремісничі навчальні майстерні та класи.

Питання професійної підготовки кваліфікованих робітників в Єлисаветградському та Олександрійському повітах у досліджуваній хронологічний період знайшло своє відображення в наукових доробках Н. Калініченко, Є. Луценко, С. Ситняківської, О. Дорошенко, О. Притюпи та ін.

Мета статті: охарактеризувати організаційно-педагогічну діяльності різних типів нижчих професійних навчальних закладів, що функціонували в Єлисаветградському та Олександрійському повітах Херсонської губернії протягом другої половини XIX – на початку XX ст.

В ході дослідження встановлено, що протягом досліджуваного періоду в Єлисаветградському повіті функціонували нижчі професійні навчальні заклади трьох професійних спрямувань: промислового (професійні школи, ремісничі школи, училища, майстерні, класи, залізничне училище), сільськогосподарського (сільськогосподарське училище, практичні школи), комерційного (торгівельні школи та класи). В Олександрійському повіті лише двох спрямувань – сільськогосподарського (лісова школа) та промислового (навчальна майстерня).

Виникнення першого нижчого професійного навчального закладу в Єлисаветградському повіті припало на кінець 60-х років XIX століття і було пов'язане з бажанням громадськості Єлисаветграда допомогти дітям найбільш незаможних прошарків населення міста здобути освіту. З цією метою у 1867 р. у місті на приватні кошти було відкрито ремісничо-грамотне училище, де діти безкоштовно могли здобути професійну освіту, яке у 1873 р. Єлисаветградське товариство поширення писемності та ремесел узяло під свою опіку [22, 249].

До училища зараховували хлопців з 11 років, а дівчат з 8 років. Переважно це були діти міщан, селян і військових. Здібних, але бідних дітей приймали на пансіон із повним утриманням за рахунок товариства, повітового земства, різноманітних зборів тощо.

Зазначимо, що на той час це був перший професійний навчальний заклад на Півдні України, де було запроваджено спільне навчання хлопців та дівчат.

Навчальний процес в училищі ділився на два курси – теоретичний і практичний. Після проходження теоретичного курсу, як правило у 12 років, учні обирали ремесло, яке бажали опанувати. Хлопці вивчали столярну, токарну, шевську, ковальську або палітурну справу. Дівчат вчили-

ся шиттю та в'язанню, бджільництву, шовківництву, садівництву тощо. Оцінювали знання за п'ятибальною системою за чвертями, а наприкінці навчального року виставляли підсумкову оцінку [19, 123; 22, 250].

Про соціальне значення ремісничо-грамотного училища для громади міста свідчить, наприклад, той факт, що в 1881 р. купець С. Остроухов заповів прибутки від двох своїх будинків на виховання учнів цього навчального закладу та передав деякі приміщення під училищні майстерні [22, 250].

У 1905 р. для підготовки викладачів для ремісничих навчальних майстерень в училищі було відкрито спеціальне чоловіче відділення і при ньому майстерні. Навчали тут столярній справі з обробкою деревини на токарному верстаті та різьбі по дереву, а також слюсарству і ковальству. По його закінченні випускникам давали звання вчителя початкових училищ.

Індустріалізація країни сприяла розбудові на українських землях залізничних шляхів. На Півдні України цей процес був пов'язаний із будівництвом залізничної лінії Балта – Ольвіополь (1865 р.) та Києво-Одеської залізниці (1870 – 1871 рр.), що мали з'єднати країну з чорноморськими портами.

Для будівництва, обслуговування залізничних шляхів та рухомого складу необхідна була значна кількість кваліфікованого персоналу. Ураховуючи те, що в цей час залізниці перебували у власності приватних компаній, вирішення цієї задачі покладалося саме на них.

У 1873 р. на станції Ольвіополь Єлисаветградського повіту було засновано училище з підготовки майстрів залізничних шляхів, випускники якого, після трирічного теоретичного курсу, повинні були два роки відпрацювати на залізниці і лише тоді отримували свідоцтво про спеціальну освіту [27, 10, 13].

Заснування Ольвіопольського училища було винятково ініціативою акціонерів Одеської залізниці. При відкритті воно не мало власного статуту. Лише після того, як залізничні училища перейшли у відання Міністерства шляхів сполучення (1877 р.), статут було затверджено, а робота стала більш організованою [14, 64; 20, 34].

У 1874 р. училище було реорганізоване в нижче технічне залізничне училище з одним підготовчим і трьома основними класами. За даними Є. Луценко, у різні часи контингент училища коливався від 60 до 107 учнів. Для їх потреб функціонував гуртожиток. У 1884 р. училище було переведене до Києва [14, 63, 66].

У 1905 р. в Єлисаветграді було відкрито приватне чотирикласне єврейське ремісниче училище, яке мало два відділення – слюсарно-механічне та столярно-модельне. Навчальний процес у ньому тривав 4 роки. Станом на початок 1910 р. професійну підготовку в ньому здобувало 50 учнів [15, 308 – 309].

На початку ХХ століття на українських землях набули поширення монопрофесійні навчальні майстерні (класи): ткацькі, бондарні, колісні тощо.

В Херсонській губернії найбільша кількість їх була зосереджена в Єлисаветградському повіті. Зокрема, відомо про існування земських ремісничих класів в с. Базилевичівка (1909 – 1913 рр.) в яких навчали слюсарно-ковальській справі [10, 253; 24, 484 – 485], земських ремісничих класів у містечку Рівне (1908 р.) – слюсарно-ковальська, теслярсько-столярна, ливарна справа [24, 484 – 485], с. Новоархангельськ (бл. 1904 р.) – слюсарно-ковальська, столярна справа; колісної навчальної майстерні в с. Красно Вершка (1905 р.); навчальних майстерень з бондарства в с. Тишківка (бл. 1906 р.) [12, 8 – 12] та с. Плетений Ташлик (бл. 1905 р.) [11, 258]; земських навчальних ткацьких майстерень у с. Компаніївка (1900 р.), містечку Братське (1903 р.), с. Глодоси (бл. 1906 р.), с. Тишківка (1908 – 1913 рр.), с. Надлак (бл. 1913 р.) [12, 12; 24, 484 – 485; 10, 107]; приватної навчально-ткацької майстерні в с. Антонівка (бл. 1916 р.), яка отримувала фінансову допомогу від повітового земства [16, 340].

В Олександрійському повіті відомо про існування лише одного закладу такого типу – навчальної ткацької школи в с. Аджамка (бл. 1901 р.) [9, 82].

Ініціатором створення навчальних майстерень виступило повітове земство, яке також допомагало окремим приватним ініціативам, надаючи їм фінансову допомогу.

Вкладаючи значні фінансові ресурси в розбудову мережі навчальних майстерень у повіті, на нашу думку, Єлисаветградське земство переслідувало основну мету – створення умов для самозайнятості сільського населення через набуття професійних навичок, оскільки по завершенні навчання випускники мали можливість на дому виготовляти різні вироби і продавати їх, тобто займатися кустарним виробництвом.

Навчальні майстерні (класи) були самостійними освітніми установами, утримання яких було не дорогим. Наприклад, Братська земська ткацька майстерня, в якій навчалася 12 дівчат, протягом року витратила 535 крб., а Компаніївська навчально-ткацька майстерня, де навчалася 23 дівчини – лише 400 крб. [26, 72 – 73]. Були випадки (наприклад, у колісній

майстерні і с. Красно Вершка), коли витрати на її часткове утримання брав на себе місцевий землевласник [12, 11].

Кількість учнів у майстернях (класах) була різною: від 2 осіб у Базилевичевських земських ремісничих класах до 20 – в Новоархангельських земських ремісничих класах [10, 253; 24, 484 – 485].

Зазначимо, що по мірі зменшення зацікавленості селян в отриманні професійних навичок, навчальна майстерня могла припинити свою роботу і разом із обладнанням переїхати до іншого населеного пункту, де попит на таку освіту був наявним. Так, у 1913 році повітове земство прийняло рішення про переїзд ткацької майстерні з с. Тишківка до м. Новоукраїнка [10, 108].

Навчання в майстернях, як правило, тривало 2-3 роки й було суто практичним. Особливість організації навчального процесу полягала в тому, що викладання здійснював один майстер, який одночасно завідував майстернею.

Умови для навчання в майстернях не завжди були прийнятними. Так, наприклад, бондарна майстерня в с. Тишківка розміщувалась у тісно-му будиночку, який вміщував не більше 6 учнів і майстера [12, 12].

Не зважаючи на підтримку повітового земства навчальні майстерні стикалися з купою проблемних питань. Так, під час засідання Єлисаветградських повітових земських зборів у 1905 році депутати констатували, що майстерні не досягали поставленої перед ними мети. Причина цього крилася у відсутності кваліфікованих майстрів-наставників. Під час знайомства з майстернями виявилось, що їх керівники не мали спеціальної ремісничої освіти й, у переважній більшості, були неграмотними або не мали практичного досвіду [11, 301 – 302].

Подекуди були й позитивні приклади функціонування цих навчальних закладів. Так, навчально-ткацька майстерня в с. Компаніївка за 6 років роботи випустила лише 16 учениць, які працюють ткалями в найближчих селах. Разом із тим повітове керівництво визнало роботу майстерні успішною, оскільки вона виконувала приватні замовлення і на сільськогосподарській виставці була удостоєна похвальної грамоти та грошової премії. Ця майстерня була обладнана 8 ткацькими і 2 килимовими верстатами. У вільний від практичних занять час завідувача майстернею навчала дівчат писати, читати, арифметиці й малюванню [12, 145 – 147].

Ще одним типом промислових навчальних закладів були нижчі ремісничі школи. За активної фінансової підтримки царського уряду вони досить швидко стали найбільш поширеним типом закладів освіти, які

здійснювали підготовку робітничих кадрів для кустарного та промислового виробництва. Серед причин їх популярності варто назвати: дешевизну в організації, цілковиту свободу в організації та акцент на оволодіння графічної майстерності, що було дуже важливим в умовах технологізації виробництва [22, 15].

В Єлисаветградському повіті діяло дві школи цього типу – Степанівська (1908 р.) та Бобринецька (1910 р.).

Обидві школи повністю утримувались за рахунок державної скарбниці. Так, рішенням царського уряду у 1908 р. на створення Степанівської школи з державної скарбниці було відпущено 2485 крб. й щорічно на її утримання виділялося по 4970 крб. [6, 459 – 460].

Учніський контингент ремісничих шкіл був досить великим. Так, у трьох класах Степанівської школи навчалося 40 учнів (станом на 1909 р.) [5, 17 зв.], а в чотирьох класах Бобринецької школи – 60 учнів (станом на 1914 р.) [18, 422].

Навчальний процес у нижчих ремісничих школах тривав 4 роки (по два роки в кожному класі), протягом яких учні оволодівали теоретичною та практичною підготовкою. Наприклад, у Степанівській школі учні навчалися за двома професійними спрямуваннями: слюсарно-ковальському та каменярському [5, 15 зв.].

Під час опанування ремесел учнів займалися ремонтом й виготовленням сільськогосподарського знаряддя та машин.

Окрім цього, учні вивчали загальноосвітні та спеціальні предмети: Закон Божий, російську мову, арифметику, рахівництво, технологію ремесла, креслення, малювання [1, 10].

Після завершення навчання й успішного складання іспитів учні отримували звання підмайстра.

У зв'язку з затвердженням царським урядом «Положення про комерційні навчальні заклади» (1902 р.) в повіті активізувалася розбудова комерційної освіти. Вагомий внесок в її розвиток зробило Єлисаветградське товариство розповсюдження комерційної освіти, за ініціативи якого у 1911 р. в Єлисаветграді було створено торгівельні класи, а у 1913 р. – торгівельну школу (1913 р.).

Торгівельні класи фактично були вечірніми курсами для дорослих, бо працювали у приміщенні місцевого комерційного училища в позаурочний час [21, 53]. На навчання до них приймалися хлопці і дівчата без вступних іспитів. Від них лише вимагалася освіта на рівні народного училища, а від осіб, які бажали вивчати бухгалтерію, комерційну арифметику і кореспонденцію – вміння грамотно і гарно писати та рахувати.

У торговельних класах учні могли обирати перелік дисциплін для вивчення. Після закінчення навчання з цих дисциплін вони складали іспити та отримували відповідні свідоцтва. Так, у першому півріччі 1912–1913 навчального року учні Єлисаветградських торговельних класів щодо обраних предметів розподілилися наступним чином: бухгалтерія та комерційна арифметика – по 23 особи, торговельна кореспонденція – 16, каліграфія – 9, німецька мова – 14, російська мова – 27, загальна арифметика – 15 [17, 325].

Крім того, нам відомо про функціонування в місті бл. 1909 р. приватних курсів бухгалтерії Томашівського [23].

Розвиток сільськогосподарської освіти в Єлисаветградському та Олександрійському повітах припав на кінець XIX ст. й був пов'язаний з діяльністю Чорноліської лісової школи (1888 р.) та Ольгинської нижчої сільськогосподарської школи I розряду (1890 р.).

Остання була заснована поблизу с. Мигія з ініціативи місцевого землевласника Й. Скаржинського, який згодом подарував школу державі.

Заклад мав на меті давати учням нижчу сільськогосподарську освіту з садівництва та городництва, а також з інших сфер сільського господарства, зокрема, бджільництва й шовківництва.

На навчання до неї приймали хлопчиків віком від 14 років, які мали початкову освіту й успішно склали вступний іспит. Станом на 1910 р. в школі навчалось 55 хлопців, а навчальний процес організовувало 4 педагоги [24, 484–485].

Навчальний курс тривав 4 роки, протягом якого учні вивчали загальноосвітні та спеціальні предмети. До перших відносилися: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія (включала землевпорядкування й креслення), географія, російська історія; до других – відомості з природознавства, землеробство та сільськогосподарська економія, скотарство й основи лікування худоби, законодавство з питань сільського господарства і селянського життя.

Під час практичних занять учні оволодівали навичками садівництва й городництва, опановували теслярську, столярну, ковальську, слюсарну справу, ремонтували сільськогосподарський інвентар [25, 675]. Поряд з цим учні знайомилися з борошномельною справою у великому паровому вальцювому млині, що був збудований на річці Південний Буг.

У 1913 р. школа була перетворена в нижче сільськогосподарське училище I розряду з додатковим педагогічним класом, в кому готували народних вчителів для початкових шкіл.

Одним з типів спеціальних сільськогосподарських навчальних закладів були нижчі лісові школи, які організовувалися на базі кращих лісництв й готували спеціалістів для лісової галузі: лісових кондукторів (об'їждчиків), лісокультурних наглядачів та діловодів.

На початок 1917 року в країні діяло 44 нижчі лісові школи, 6 із них функціонувало на теренах України. Один з таких закладів функціонував в Олександрійському повіті Херсонської губернії – Чорноліська лісова школа.

Учні лісової школи перебували на повному державному утриманні. Заклад був розрахований на 20 учнів. Навчальний курс тривав 2 роки. Його основу складали практичні заняття на ділянках лісового масиву, які були закріплені за учнями. Навчальні дисципліни викладав лісничий (він же завідувач школи) і два викладачі [8, 98].

Серед засобів навчання, які використовувалися в Чорноліській лісовій школі, були такі: прилад Туношенського для навчальної стрільби в приміщенні, сигнальний ріг, колекція насіння дерев та кущів, планіметр Амслера, циркулі, астролябія, транспортири та ін. [2, 6, 93].

Після закінчення курсу учні склали іспит державній комісії. Він складався з написання письмового твору на певну тему з лісової справи. Написання такого твору поміж іншим передбачало перевірку знань з російської граматики. Крім того, під час іспиту перевірялося виконання завдання з діловодства, креслення, представлення учнями робіт, виконаних протягом навчання у школі, демонстрація практичних робіт з лісівництва та вимірювання деревини, зйомки на місцевості, знання з лісового законодавства. Також враховувались оцінки, отримані учнями з усіх предметів, що викладалися протягом навчального курсу, та поведінка. За кожен іспит учням виставлялася оцінка за п'ятибальною системою, де оцінка «5» – «відмінно», а «1» – «слабо» [3, 4 – 4 зв., 96 зв., 99 зв. – 100; 4, 259]. Вважалося, що іспит був складений за умови отримання учнем по кожному предмету оцінки не менше «3», а з поведінки – «4» [3, 4 зв.].

За умови успішного складання іспитів випускники, крім свідоцтва та похвального листа, могли отримати в дарунок золоті або срібні годинники на ланцюжках.

Протягом 1888–1919 років Чорноліська лісова школа випустила 250 лісових кондукторів [8, 99].

Крім лісової школи, до спеціальних сільськогосподарських навчальних закладів відносилися Практична школа пасічництва у с. Велика Виска, яку у 1909 р. заснувало Єлисаветградське повітове земство [7, 52] та

практичні курси бджільництва при навчально-показовій пасіці Пивоварова в містечку Братське, що були створені в 1910 р. й перебували на утриманні Міністерства землеробства [13, 44 – 45].

Таким чином, можна констатувати, що в Єлисаветградському повіті діяла розгалужена мережа нижчих професійних навчальних закладів промислового, комерційного, сільськогосподарського спрямування, які забезпечували попит населення на робітничі професії. Гірша ситуація була в Олександрійському повіті, де діяло лише декілька професійних навчальних закладів.

В подальшому ґрунтовного вивчення потребує питання розвитку в Єлисаветградському повіті професійних навчальних закладів з підготовки нижчого медичного персоналу, зокрема, Новоукраїнської школи сестер милосердя та Єлисаветградської медико-хірургічна школи.

Джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф. 370, оп. 1 спр. 1. – 86 арк.
2. ДАКО, Ф. 637, оп. 1, спр. 1. – 121 арк.
3. ДАКО, Ф. 637, оп. 1, спр. 2. – 212 арк.
4. ДАКО, Ф. 637, оп. 1, спр. 3. – 537 арк.
5. Державний архів Одеської області, Ф. 42, оп. 35, спр. 2347 – 147 арк.
6. Высочайше утвержденный Государственным Советом и Государственною Думою закон «Об отпуске из государственного казначейства средств на устройство и содержание низших ремесленных школ в слободе Маньково-Калитвенской, Донецкого округа, области войска Донского, в городе Мценск, Орловской губернии, и селе Степановке, Елисаветградского уезда, Херсонской губернии, а также об ежегодном дополнительном отпуске из казны по 600 рублей на содержание такой же школы в городе Ржиц, Витебской губернии» от 6 июля 1895 г. № 30691 // ПСЗРИ. Собр. третье. Т. 28: 1908: № 29944 – 31329 и доп. – СПб., 1911. – С. 459 – 460.
7. Волос О. В. Пропаганда сільськогосподарських знань земськими установами на Херсонщині (80-ті роки XIX – початок XX ст.) / О. В. Волос // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Серія: Історія. – Миколаїв, 2000. – Т. 5. – С. 51–55.
8. Журавський В. Скарби Чорного лісу: Чорноліський навчально-виробничий Держлісгосп: роки, події, люди / В. Журавський. – Кіровоград: Центрально-українське вид., 2003. – 129 с.
9. Журнали заседаний Александрийского уездного земского собрания майской XXXVIII очередной сессии 1902 г. с приложением докладов управы и комиссий. – Александрія: Тип. Ф.Х. Райхельсона, 1902. – 157 с.
10. Журнали заседаний Елисаветградского очередного уездного земского собрания, происходившего в октябре 1913 г. (XLIX сессия). С приложением докладов управы и комиссий. – Елисаветград: Тип. Елисаветградского уездного земства, 1913. – 444 с.

11. Журналы заседаний Елисаветградского уездного земского собрания XLI очередной сессии 1905 года (с приложением докладов земской управы и комиссий). – Елисаветград: Паровая типолит. М. А. Гольденберга, 1905. – 298 с.

12. Журналы заседаний очередного Елисаветградского уездного земского собрания в сентябре 1906 г. (сессия XLII) с приложением докладов управы и комиссий). – Елисаветград: Паровая типолит. М. А. Гольденберга, 1906. – 342 с.

13. Краткие статистические сведения по подведомственным Департаменту Земледелия сельскохозяйственным учебным заведениям к 1 января 1913. Вып. 2 / Департамент земледелия ГУЗЗ. – СПб.: Тип. Киришбаума В.Ф., 1913. – 120 с.

14. Луценко Е. М. Развитие среднего специального образования на Украине во второй половине XIX столетия: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Луценко Евгения Михайловна. – Киев, 1991. – 196 с.

15. Народное образование в Херсонской губернии в 1910 году / Издание Херсонской губернской земской управы. – Херсон: Паровая тип. О. Д. Ходушиной, 1912. – 333 с.

16. О пособии Антоновской ткацкой мастерской // Журналы заседаний Елисаветградского очередного уездного земского собрания происходившего в феврале и марте 1918 года (LIII сессия). С приложением докладов управы и комиссии. – Елисаветград: Тип. Елисаветградского уездного земства, 1918. – С. 40.

17. Очерк деятельности Елисаветградского общества распространения коммерческого образования за первое пятилетие. – [Б.м.], [нач. XX в.]. – 338 с.

18. Памятная книжка Одесского учебного округа на 1913 – 1914 учебный год. Часть I и II. / Издание Управления учебного округа. Одесса: Типография Общества «Русская речь». 1914. – 588 с.

19. Пилипчук Л. До історії заснування Вищого професійного училища № 4 / Л. Пилипчук // Актуальні аспекти історії міста: матеріали обласної науково-практичної, історико-краєзнавчої конференції – Кіровоград, 2006. – Ч. 2. С. 123–127.

20. Постановления Ананьевского уездного земского собрания созыва 1873 года (с приложениями). – Ананьев: Тип. Л. Плудермахера, 1874. – 448 с.

21. Постолатій В. В. Розвиток комерційної освіти в Україні (1804–1920 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Постолатій Віталій Володимирович. – Київ, 1996. – 210 с.

22. Профтехосвіта України: XX століття: енциклопед. вид. / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти; упоряд.: Н. Ничкало, І. Лікарчук, Н. Падун [та ін.] ; наук. рада: В. Кремень (голова), А. Гуржій, С. Дорогунцов [та ін.]. – Київ: АртЕк, 2004. – 872 с.

23. Російський державний історичний архів, ф. 25, оп. 4, спр. 642.

24. Сборник статистических сведений о состоянии среднего и низшего профессионального образования в России: в 2 т. Т. 2 / Министерство торговли и промышленности. – СПб.: Тип. А. В. Орлова, 1910. – 674 с.

25. Свод законов Российской Империи: [издание неофициальное]: в 5 кн. Кн. 4. Т. 11: в 2 ч. Ч. 2 / под ред. И. Д. Мордухай-Болтовского. – СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1912. – XI, 1321, XXIX с.

26. Слюсаренко Н. В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX – XX століття: монографія / Н. В. Слюсаренко. – Херсон: РПЮ, 2009. – 456 с.

27. Центральний державний історичний архів України (м. Київ), Ф. 707, оп. 225, спр. 196. – 56 арк.

Відомості про автора: **Гончар Михайло Васильович**, кандидат педагогічних наук (PhD), начальник відділу освіти Каховської міської ради Херсонської області, старший викладач Новокаховського гуманітарного інституту ВМУРЛ «Україна», м. Каховка Херсонської області.

Наталія Зеленська

Видання зі штампами Єлисаветградського земського реального училища у фондах бібліотеки імені Дмитра Чижевського

У статті висвітлюється доля книжкової колекції Єлисаветградського земського реального училища, яка нині зберігається у фондах Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Дмитра Чижевського. Проаналізовано особливості формування фондів Єлисаветградської громадської бібліотеки.

Ключові слова: *видання, бібліотека, фонд, Єлисаветградська громадська бібліотека, Єлисаветградське земське реальне училище.*

The article describes the destiny of the book collection of Elisavetgrad local college, now stored in the funds of Kirovograd regional scientific library, named after D. Chizhevsky. Peculiarities of forming the funds of Elisavetgrad public library are analyzed.

Key words: *edition, library, fund, Elisavetgrad public library, Elisavetgrad local college.*

В статье освещается судьба книжной коллекции Елисаветградского земского реального училища, которая ныне хранится в фондах Кировоградской областной универсальной научной библиотеки им. Д. Чижевского. Проанализированы особенности формирования фондов Елисаветградской общественной библиотеки

Ключевые слова: *издание, библиотека, фонд, Елисаветградская общественная библиотека, Елисаветградское земское реальное училище.*

Історія ОУНБ ім. Д.І.Чижевського це невід'ємна складова історії нашого краю. Створена наприкінці XIX сторіччя у 1899 році Єлисаветградська громадська бібліотека переживала часи відносної стабільності та була на межі закриття, разом з громадою міста пережила буремні революційні роки, фашистську окупацію та тяжкі роки відбудови.

Тепер це сучасна установа, яка надає інформаційні та освітні послуги користувачам не тільки нашого міста та області, а й користувачам мережі Інтернет у всьому світі. Обласна універсальна наукова бібліотека імені Дмитра Чижевського є головним культурним, освітнім, науково-інформаційним закладом регіону.

На початку діяльності Єлисаветградської громадської бібліотеки фонд формувався традиційно для зібрань громадських бібліотек – поповнення книжкового фонду відбувалось у значній мірі за рахунок пожертв громадян різних станів, які надходили до бібліотеки здебільшого книгами з приватних зібрань. Також щорічно на утримання бібліотеки міська управа виділяла 600 карбованців. Ці кошти витрачались на оплату за оренду та утримання приміщення, оплату праці бібліотекаря та сторожу, на придбання книг коштів майже не було.

Кардинально змінився підхід до комплектування бібліотечних фондів після революції 1917 року. Бібліотеки отримали державне фінансування. Надаючи бібліотекам значення важливих ідейно-пропагандистських установ, держава покладала на себе фінансування комплектування фондів та створила мережу бібліотек.

За роки діяльності бібліотеки її фонд зріс від 2,5 тисячі на час відкриття бібліотеки до 800 тисяч примірників. Це універсальне за змістом зібрання від XIV до XXI ст.

Робота по формуванню фонду рідкісних і цінних видань розпочалась з 1991 року. З фондів бібліотеки відібрані видання XIX – початку XX сторіччя. Був створений відділ рідкісних книг та краєзнавства, а в 2001 році, як окрема одиниця – відділ рідкісних і цінних видань Кіровоградської обласної універсальної бібліотеки ім. Д.Чижевського. Створення відділу – це певний етап в історії бібліотеки, результат планомірної роботи з формування фонду рідкісних документів, колекцій пам'яток друку та писемності.

Головним завданням роботи відділу є розкриття колекцій цінних і рідкісних видань, удосконалення довідково-бібліографічного апарату, створення електронних копій рідкісних документів, особливо краєзнавчого спрямування.

Однією з тем вивчення фонду відділу стало дослідження «Видання зі штампами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського». Досліджуючи шлях цих видань з бібліотек навчальних закладів до фондів бібліотеки, ми встановили, що значне поповнення фондів громадської бібліотеки відбулось у 1920 році, коли виконуючи декрети радянської влади «Про порядок ревізії

бібліотек, книжкових складів та книг взагалі» (1918) та «Про націоналізацію запасів книг та інших друкованих творів» (1920), були націоналізовані приватні бібліотеки та бібліотеки дореволюційних навчальних закладів.

У 1920 році книги з бібліотек навчальних закладів міста, що були ліквідовані, зібрані в приміщенні бібліотечної секції відділу народної освіти на розі вулиць Дворцової та Інгульської [2], нині в цьому приміщенні міститься обласна бібліотека для юнацтва, а з 1920 по 1982 рік – обласна бібліотека ім. Н.Крупської.

Склад бібліотечної секції був організований у лютому 1920 року, а вже до кінця року до нього надійшло понад 70 тисяч видань. Найбільше, понад 10 тисяч примірників, надійшло з бібліотеки громадського зібрання, майже стільки ж з бібліотек скасованих гімназій та училищ [2].

У фонді відділу рідкісних і цінних видань майже 400 книг та періодичних видань зі штампами фундаментальної та учнівської бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища, з них 185 – іноземними мовами. Це найбільша кількість книг, які зберігаються у наших фондах, з бібліотек навчальних закладів. Наприклад, з бібліотеки Єлисаветградської чоловічої гімназії у фонді 201 видання; Громадської жіночої гімназії – 189; Комерційного училища Бонч-Бруєвича – 16. Духовного училища – 7 прим.

Колекція видань із бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища складається з різних типів та видів видань наукової, довідкової, науково-популярної, виробничої та художньої літератури. Ці видання мають наукову, краєзнавчу, поліграфічну та історичну цінність.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Єлисаветградське земське реальне училище було одним з найбільших навчальних закладів міста.

Урочисте відкриття училища відбулось 31 серпня 1870 року. Навчання почалося з першого вересня. Було сформовано три класи, в яких навчалось 189 учнів. Вже у 1882 році училище складалося із 8-ми класів: підготовчого, шести основних і додаткового загального відділення.

Крім основного навчального процесу, при училищі діяли з 1880 року Вечірні рисувальні класи для «вільноприходящих» – перша в Російській імперії громадська школа мистецтв, яку очолив академік портретного живопису Петро Олександрович Крестоносцев (Волгін). Навчання для всіх бажаючих незалежно від віку, статі і станової належності було безплатним. Утримувалися класи на кошти Єлисаветградського земства, яке виділяло 1,5 тисячі рублів щорічно. Ось як про ці рисувальні класи художник П. Івачов захоплено писав у листі до мовознавця О. Потебні в

Харків 12 грудня 1882 року: «...у них є при Земському реаль ному училищі прекрасна малювальна школа, якої не снилося Харкову. Учнів 60 осіб... Вчителем академік Крестоносцев». Лише за перші три роки існування класів вісім його учнів вступили до Петербурзької академії мистецтв, чотири – до школи Штігліца¹ і двоє – до Московського училища живопису, скульптури та зодчества.

З 1874 при училищі діяла Єлисаветградська земська метеорологічна станція. Засновником і керівником станції був відомий вчений і викладач Гаврило Якович Близнін. Гаврило Якович був кореспондентом головної фізичної лабораторії та Імператорського російського географічного товариства. Широко відомі його наукові праці про циркуляцію вологи в ґрунті. Визначення вологості ґрунтів розпочато Близніним ще у 1887 році і велось до його смерті у 1901 році. Відомі його дослідження впливу метеорологічних умов на врожайність озимої пшениці в Єлисаветградському повіті.

Книги Гаврила Близніна зберігались в бібліотеці училища, згодом надійшли до фондів Єлисаветградської центральної бібліотеки.

Наприкінці XIX ст. у Російській імперії широкого розповсюдження набули безкоштовні народні читання. Такі народні читання були організовані в Єлисаветграді при реальному училищі завдяки голові правління Я. Е. Ерделі та директору училища І. Ф. Бачинському. При училищі діяла бібліотека народних читань, яка у 1899 році мала 404 назви і 414 примірників видань [1]. Це в основному духовна література, видання, що прославляли правителів Російської імперії та армію, а також науково-популярну літературу. Кількість слухачів була неоднаковою: від 70 до 1700 чоловік. Крім того, існував склад, в якому зберігались видання на продаж.

Книги для народних читань замовлялись з дозволу училищної Ради Херсонського губернського єпархіального училища. Лекторами були в основному викладачі реального училища, а також жіночої гімназії та духовного училища. Теми читань досить різноманітні: «Святитель Тихон Задонський», «Архангельський край», «Ломоносов М.В.», «Хрещення Русі» та ін.

Бібліотека Єлисаветградського земського реального училища розпочала свою діяльність одночасно з відкриттям навчального закладу. В звіті училища за 1870 рік зазначалось, що на час відкриття бібліотека мала 448 назв та 768 томів видань. Значну частину книг для бібліотеки училища по-

¹ Вищий художній навчальний заклад, що діє з 1876 року у Санкт-Петербурзі.

жертвував доцент Новоросійського університету (нині Одеський національний університет ім. Мечникова) О. Ф. Стюарт. Учнівська бібліотека та початку діяльності училища не була відкрита із-за незначної кількості книг.

За перший рік існування училища бібліотека придбала 581 назву, 983 томи видань. Місто виділило для комплектування бібліотеки 1 тисячу рублів. Міські діячі – повітовий предводитель дворянства, статський радник Кирило Васильович Соколов-Бородкін та землевласник Григорій Васильович Соколов-Бородкін передали в дар бібліотеці книги та журнали.

У 1874 році відкрилась учнівська бібліотека при реальному училищі. У звіті училища за 1882 рік зазначалось, що при училищі діє 2 бібліотеки: для викладачів та учнів. Бібліотека для викладачів складається із двох відділень: педагогічного та загальноосвітнього. Педагогічне відділення включає видання з педагогіки, дидактики, методики, психології та ін.

Загальноосвітній – богослов'я, філософію, технологію, сільське господарство, історію та допоміжні науки, географію, етнографію, мандрівки, статистику, математичні науки, природознавчі науки, мовознавство, літературно-політичні журнали, повні зібрання творів кращих вітчизняних та іноземних авторів. Дитяче відділення при ньому – видання для дітей молодшого та середнього шкільного віку, журнали для дітей та книги для народних читань, а відділ навчальних посібників – географічні карти і картини із російської, всесвітньої та природничої історії.

За 1882 рік для бібліотеки училища придбані періодичні видання: «Детское чтение», «Русская старина», «Киевская старина», «Русский вестник» та інші, окремі номери яких зберігаються у відділі рідкісних та цінних видань зі штампами фундаментальної бібліотеки реального училища.

Серед видань бібліотеки училища, які зберігаються у фонді бібліотеці Д. Чижевського прижиттєве видання відомого французького публіциста, філософа, діяча Паризької Комуні 1871 року, різкого критика бонапартистського режиму, видавця революційних лівих газет «Жюстіс» («La Justice») і «Амі дю пепль» («L' Ami дю Peuple») Вермореля Огюста Жан Марі Деятеля 1851 года: История президентства и основания Второй Империи. – СПб.: Тип. А.М.Котомина, 1870. – 544 с. – (Сер. «Из истории современной Франции»).

У Державному архіві Кіровоградської області зберігся документ про те що бібліотека училища придбала розкішне бібліофільське видання «Царської охоти на Русі», на жаль, відомості про подальшу долю цього видання відсутні. Але не зважаючи на складні історичні умови: роки ре-

волюції і громадянської війни, німецької окупації і післявоєнної розрухи в фондах бібліотеки зберігаються книги Єлисаветградського земського реального училища. Можливо сторінки цих видань гортали видатні вчені – викладачі училища, серед яких – основоположник слов'янської філології професор В. Григорович, історик і археолог В. Ястребов, вчений і дослідник природи Г. Блізнін, талановиті художники – засновник вечірніх рисувальних класів П. Крестоносцев, художники-викладачі – Ф. Козачинський, А. Ольшанський, учні – видатні актори М. Садовський, П. Саксаганський, Г. Юра, композитор і диригент К. Шимановський, поет Є. Маланюк, письменник Ю. Яновський, академік Г. Проскура, декілька поколінь учнів з династії відомих військових діячів Емануелів, династія громадських діячів і благодійників Ерделі та багато випускників цього ушлявленого закладу.

Видання із бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища широко використовуються користувачами бібліотеки, експонуються на бібліотечних виставках. Рідкісні видання, що стосуються історії нашого краю, оцифровані та розміщені на сайті бібліотеки в розділі «Цифрова бібліотека».

Джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф. 60, оп. 1, спр. 148
2. ДАКО, Ф. 816, оп. 1, спр. 73
3. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Лито-Типография Бр. Шполянских. г.Елисаветград, 1897.

Відомості про автора: **Зеленська Наталія Миколаївна**, завідувач відділом рідкісних та цінних видань Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Дмитра Чижевського, м.Кропивницький.

Сергій Шевченко

Коріння нашого родоводу: козацькі витoki міста Кропивницький²

У статті на основі артефактів та архівних документів висвітлюються козацькі витoki міста Кропивницький. Опираючись на дослідження попередників, колег та власні розвідки, автор доводить, що на території міста існували козацькі поселення ще до заснування фортеці Святої Єлисавети.

Ключові слова: зимівник, Завадівка, Лелеківка, Ковалівка, Балка, Кушівка.

On the basis of artefacts and archival documents Cossack origins of the city of Kropyvnytsky are presented in the article. Basing on research of his predecessors, colleagues and his own research, the author proves, that Cossack settlements have existed on the territory of the city before the foundation of the fortress of St. Elisabeth.

Key words: winter lodges, Zavadvka, Lelekivka, Kovalivka, Balka, Kushchivka.

В статье на основе артефактов и архивных документов освещаются казачьи истоки города Кропивницкий. Опираясь на исследования предшественников, коллег и собственные разведки, автор доказывает, что на территории города существовали казачьи поселения еще до основания крепости Святой Елисаветы.

Ключевые слова: зимовник, Завадовка, Лелековка, Ковалевка, Балка, Кушечка.

Під час роботи архівістів, істориків, краєзнавців над фундаментальною книгою «Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область», виданої 1972 року в Києві, було зібрано унікальний матеріал про козацьку добу в Центральній Україні. Це стало можливим завдяки тому, що ця робота тривала переважно в часи хрущовської та шелестівської «відлиги».

Автори статті про обласний центр у цьому виданні, кіровоградці кандидат історичних наук, доцент державного педінституту ім. О. С. Пушкіна Петро Безтака та завідувач архівного відділу облвиконкому Олександр Нагорний дійшли висновку, що зимівники запорозьких козаків виникли на території майбутнього Кіровограда у другій половині XVI століття.

Завадівка

В обласному державному архіві зберігається особистий фонд єлисаветградського землеміра, краєзнавця, музейника, археолога Павла Рябко-

²

Матеріал вперше опубліковано в 2014 році циклом з чотирьох частин у електронному виданні «Перша електронна газета» під заголовком «Козацькі витoki Кіровограда».

ва, в якому міститься його рукописний запис про те, що до будівництва фортеці св. Єлисавети «тут уже був зимівник запорожця Завади».

Першого березня, коли на Завадівці відзначали Масляну, я побував там у супроводі місцевого уродженця, офіцера у відставці Анатолія Тидоренка. Ми оглянули місце за 300 м від Інгулу в районі кільцевої дороги, на якому він пам'ятає залишки білої кам'яної огорожі козацької стайні, про що йому розповідали старші люди. Мама переказувала, що в районі їх садиби (поруч була і хата їх дідуся) стояла застава до і після побудови фортеці св. Єлисавети. Поруч було три круглих рукотворних, на думку ветерана, кручі (одна є й донині) і два паралельних земляних вали висотою 1,5 – 2 м. (Нижче була некрута балка із струмком.) Усна традиція їх пов'язувала з турками. Гадаю, що вони могли відноситися й до козацьких чи раніших часів. Напевне, тут слово за археологами. Віталій Панченко з вулиці Завадівської чув, що колись у Гаврилівській кручі жив Завада. А бабуса Ніна з цієї вулиці переказує, що козак Завада з військом мешкав у завадівських ярах в районі нинішньої траси для мото- й автоперегонів. Обоє старожилів народилися до війни.

Під час травневих відвідин Завадівки автору цієї статті зав. бібліотекою-філією № 10 Наталія Анісімова (яка залишила рідне поселення лише на час навчання у Слов'янську) надала рукопис 2009 року історії поселення, де привертає увагу фрагмент про його заснування: «З Півночі Правобережної України на південь проходив чумацький шлях... територією нинішнього міста Кіровограда по березі річки Інгул... Чумаки... через деякий час, тікаючи від гніту польських магнатів, переселялися на постійне місце проживання в ці незаселені краї. Так, за переказами, які передавались з поколінь у покоління, відомо, що населений пункт Завадівка, околиця міста Кіровограда – виник наприкінці XVII століття. Першим її поселенцем був втікач Завада, в честь імені якого і отримала ця місцевість найменування Завадівка».

А серед жителів здавна існує така легенда. В той час, коли була створена Нова Січ, на березі Інгулу поселився козак Завада, більшість жителів Завадівки саме з цим запорожцем пов'язують назву населеного пункту.

Однак існує й інша версія. Деякі дослідники звернули увагу на назву кількох сіл, розташованих поблизу Завадівки: Первозванівка, Попівка, Неопалимівка. Як правило, в Україні є немало населених пунктів, що містять однакові назви, хоча розташовані в різних місцях країни. Це пов'язано, зокрема, і з міграцією населення: нерідко люди, переселяючись на нові землі, переносили туди назву своєї батьківщини. Приклади того Клишів, Калинівка, Полтавка, Попівка, Первозванівка, Завадівка. Згодом

переселились в Завадівку з чумаків пращури Мельниченків, Чинченків, Панченків, Ситників. Пращури Кошугіних поселились в Завадівці в першій половині XVIII століття.

Підтвердженням того, що Завадівка виникла наприкінці XVII століття, є той факт, що з роду Мельниченків – Мартин Мельниченко був гайдамака. А історії відомо, що гайдамацький рух виник у XVII столітті на Правобережній Україні”. В бібліотеці є виставка «Нашадки козака Завади».

Збирають матеріали з минувшини мікрорайону в школі № 12, які нагромаджує в низці папок і альбомів учителька історії Надія Плащевська.

А директор закладу Валентина Легка повідомила, що Завадівка вже відзначила своє 300-річчя, виходячи з дати на камені, котрий лежить на місцевому цвинтарі. Тож логічно було б подумати і кіровоградцям у цілому, а чи не вийти місту хоча б на цей понад 300-річний рубіж?

Лелеківка – Інгульська

В «Історичному нарисі м. Єлисаветграда», упорядкованому міським головою Олександром Пашутіним, стверджується, що фортеця Святої Єлисавети збудована «поблизу кордону зимівників запорозьких». Оте «поблизу», напевне, має означати, що сьогодні це – територія Кіровограда. Тоді вона входила до Бугогардівської паланки Запорозької Січі.

У книзі «Герби міст України (XIV – перша половина XX ст.)» йдеться з посиланням на статтю кіровоградського архітектора В. Кривенка в журналі «Знак», що Єлисаветинська фортеця була споруджена біля зимівника запорожця Лелеки. Отже, козацьке поселення виникло раніше від укріплення.

Видатний дослідник історії козацтва історик Дмитро Яворницький писав: «В урочищі Лелеківці... жив запорожець Лелека (тепер – село Лелеківка...)». Минулого літа лелеківці відзначили ювілей свого колись окремого поселення, а тепер мікрорайону нашого обласного центру, відраховуючи цю дату від 1758 року. Гадаю, що, насправді, Лелеківці більше років. За даними лауреата обласної премії ім. Володимира Ястребова Анатолія Пивовара, засновником інгульської слободи (Лелеківка) був колишній мешканець села Цибулевого Яким Лелека. Про авторитет цього козацького ватажка свідчить обрання його 1756 року керівником Інгульської (Превізької) паланки, до якої входив південь нинішньої Кіровоградщини. У складі Слобідського козачого полку (створений 1753 року) була й сотенна слобода Інгульська із сільцем Лелеківкою. У збірнику документів А. Пивовара читаємо: «Успенська церква с. Дмитрівки.

Іоан Левицький, брат вікарія (1752). Слобода Інгульська (Лелеківка) (1756)».

А відомий історик В. Кабузан у виданій Інститутом історії СРСР Академії наук СРСР монографії «Заселення Новоросії» наводить зміст документа тодішнього всесоюзного Центрального держархіву стародавніх актів у таблиці «Заселення Новослобідського козацького поселення в 1754 – 1763 рр.», де вказано, що на 1 вересня 1755 року в поселенні Інгульському мешкало 15 осіб (у фортеці св. Єлисавети на 1 липня – 421). Новий 1756 рік відзначали вже 27 мешканців, 1757 – 36, 1758 – 51 інгульчанин. Тож, записавши легенди й перекази старожилів, можливо, лелеківцям слід готуватися щонайменше до свого 260-річчя.

У патріотизмі нащадків козака Лелеки можна переконатися, оглянувши хоча б виставки бібліотеки-філії № 9 та музею школи № 15, поспілкувавшись із старожилами. Вам розкажуть, що тут оселився козак Яким Лелека, збудував церкву на пагорбі. Потім один із його двох синів спорудив при ній школу для бідняків. Неповдалі були козацькі вежі, кургани. Напевне, багато інформації може дати вивчення існуючих старих цвинтарів. На Інгул прилітають лелеки, гніздяться на деревах по вулиці Богдана Хмельницького, підтверджуючи одну з найдавніших козацьких назв на території Кіровограда і надихаючи його мешканців – нащадків козаків на демографічне відтворення.

Ковалівка, Балка, Куцівка?

1997 року кіровоградські історики Павло Босий та Петро Кизименко писали: «Існує вельми ймовірна гіпотеза, що саме від козацьких зимівників виникли поселення Ковалівка та Балка...». Ми схильні згодитися з версією тодішніх директора й наукового співробітника обласного краєзнавчого музею. Адже про більш давнє коріння, порівняно з Єлисаветградом, може свідчити українська назва передмістя (якби вона виникла після фортеці чи за Єлисаветграда, то була б Кузнецовкою). Тож походить вона, можливо, з козацьких часів, коли тут, у зручному місці біля річки, міг осісти перший коваль (ковалі). І зустрічав тоді передзвін металу запорожців, гайдамаків, гетьманців, які переїжджали Інгул на баских степових конях, зупиняючись підкувати їх та перепочити. Могли вони тут, очевидно, і замовити нагострити зброю для захисту рідної землі від агресивних зайд.

У 1770-х роках біля Ковалівки, яка мала до 50 будинків, у російськомовних документах фіксувалися знову ж таки українські назви Кринична балка і Криничний хутір (також до 50 будинків), що теж має свідчити про їхнє давніше походження, ніж фортеця св. Єлисавети із сусідніми пересе-

леннями (інакше був би Колодязний хутір). 1774 року академік Йоган Гільденштедт занотував у щоденнику своєї подорожі, що на цвинтарі поблизу Криничної балки планувалося спорудити церкву.

1841 року дослідник історії міста Григорій Соколов писав, що мешканці Ковалівки переважно займалися перевезенням та чумацтвом (можливо, традиційно, з доєлисаветградських часів?), мали рогату худобу та коней. В укладеному П. Семеновим-Тяншанським географічно-статистичному словнику Російської імперії 1865 року Ковалівка називається кращим передмістям Єлисаветграда, яке суперничало «своїми спорудами із Перспективною вулицею, тут знаходиться багато будинків навколишніх поміщиків».

Історик Ю. Матівос вважає козацьким поселенням Кушівку, пов'язуючи цю назву з Кушівським куренем Запорозької Січі.

Новокозачин

Сьогодні вже відомо, що серед найдавніших поселень на території нашого міста, які виникли раніше фортеці св. Єлисавети, були Лелеківка, Інгульська, Завадівка. Майже за два десятиріччя до Єлисаветграда, як випливає із нижчецитованого фрагменту статті російського дорадянського дослідника С. Давидовича в редактованому віце-головою Імператорського російського географічного товариства П. Семеновим Санкт-Петербурзькому багатотомнику «Живописная Россия» 1898 року, з'явилася назва Новокозачин: «Фортеця була закладена... 18 червня 1754 року. В той час тут було невелике великоросійське розкольникче поселення... прогнані з насиджених місць розкольники переважно переселилися до Туреччини і Польської України, але наступного 1755 року їм було дозволено повернутися до Росії із збереженням свободи сповідання і політичних прав.

Повернувшись, розкольники поселилися біля Єлисаветградської фортеці і з них негайно було створено військове поселення Ново-Козачин».

Про бажання розкольників поселитися біля фортеці, її комендант рапортував 12 квітня 1755 року своєму керівництву. В «Історичному нарисі м. Єлисаветграда», упорядкованому О. Пашутіним, йдеться, що розкольники стали першим купецьким станом в краї і вважались купцями фортеці св. Єлисавети. Монаршим указом 1762 року зазначалось: «...не робити їм перепон ні відносно бриття бороди, ні указного одягу... Перебувати їм у відомстві канцелярії фортеці св. Єлисавети... Стороннім купцям і різночинцям, приїжджим із російських міст торгувати вроздріб і будувати лавок не дозволяти». Пашутін зазначає, що розкольники мали «головне перебування у форштадті фортеці по той бік Інгулу, де знаходилися їх ба-

гаті церкви з дорогоцінностями та рукописами богослужбових книг...». На 1774 рік науковець Й. Гільденштедт зафіксував у цьому форштадті 600 будинків, торговельний майдан з крамницями, ратушу, церкви православного та розкольничого (часовники, часовенні) віросповідань. Уже в 1760-х роках місцевий купець С. Сенковський відправляв товари через Хаджибей до Константинополя. Розкольники складали більше половини населення і поділялися на кілька течій. Зазначимо, що місцевий магістрат виник саме 1755 року, у рік повернення сюди старовірів.

Надалі старовіри та їхні нащадки ставали міськими головами нашого міста (Пашутіни, Макееви та ін.) та Одеси (Железцов), активно вели внутрішню й зовнішню торгівлю, спорудили Преображенську церкву, будували підприємства, займалися благодійністю.

Найдавніші частини Кіровограда виникли в добу запорозьких та гетьманських козаків, які першими захищали і загосподарьовували його територію. Якби ті поселення (Завадівка, Лелеківка, інші) до сьогодні залишалися самостійними хоча б селами, напевне, мали б свої музеї, будинки культури, видану в книгах історію, витоки якої дослідили б, можливо, на рівні 300 – 400 років. Сьогодні ж вони відзначають з фортечним центром міста лише 260 років, залишаючись у його тіні на рівні окраїн. Ситуацію можна змінити, якщо відлік історії Кіровограда рахувати саме від найдавніших його складових, від козацької доби.

Будемо сподіватися, що настане час – і замість вулиць Карабінерної та Верхньої Пермської (які носять імена царських частин, котрі ліквідовували Запорозьку Січ), Дворцової (увічнеє палац імператора Миколи І) з'являться козацькі назви, а на площі Героїв Євромайдану – пам'ятник Петрові Калнишевському, якого вісім років обирали кошовим отаманом Запорозької Січі і який хоробро боронив і загосподарьовував центрально-українські терени. Можливо, це трапиться, коли до міської територіальної комісії ввійдуть фахівці – історик Юрій Матівос, кандидат історичних наук Юрій Митрофаненко, історики-музейники Микола Правда, Микола Галицький, лауреат премії ім. Володимира Ястребова Василь Бондар, автор кількох краєзнавчих книг Віктор Погрібний, голова обласної «Просвіти» Олександр Ратушняк, доктор філологічних наук Григорій Клочек, голова товариства політ'язнів Віктор Полтавець, історик Федір Шепель, представники козацької громади, геральдист Анатолій Авдєєв.

Відомості про автора: **Шевченко Сергій Іванович**, краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Dokumentum

Документи підготовлені до публікації
Тетяною Гончаровою та Романом Базакою:

КИРОВОГРАДСЬКА
ОБЛАСНА РАДА
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ІСПОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

КИРОВОГРАДСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

РІШЕННЯ

від 1 лютого 199 1 року
м. Кіровоград

№ 28

Про окружну
комісію по проведенню
референдуму СРСР

Відповідно до постанови Президії Верховної Ради
Української РСР від 28 січня 1991 р. № 649-ХІ "Про органі-
зацію і заходи щодо забезпечення проведення на території
Української РСР всеукраїнського референдуму 17 березня 1991 року"
виконавчий комітет обласної Ради народних депутатів

В И Р І Ш И В :

Встановити, що повноваження окружної комісії
по проведенню референдуму СРСР здійснює обласна виборча
комісія по виборах депутатів обласної Ради народних депу-
татів.

Голова виконкому

М.О.Сухомлин

Керуючий справами
виконкому

В.І.Боганос

КИРОВОГРАДСЬКА
ОБЛАСНА РАДА
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

КИРОВОГРАДСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

РІШЕННЯ

від 26 серпня 1991 року

№ 228

м. Кіровоград

Про передачу під юрисдикцію
обласного управління по пресі
видавництва обкому Компартії
України "Кіровоградська правда"

У зв'язку з обстановкою, що склалася навколо майна
КПРС, ВЛКСМ, та з метою нормального функціонування видавництва
"Кіровоградська правда" обкому Компартії України
виконавчий комітет обласної Ради народних депутатів

В И Р І Ш И В :

Обласному управлінню по пресі негайно взяти під юрис-
дикцію управління видавництво обкому Компартії України "Кі-
ровоградська правда", забезпечивши виконання виробничих
завдань та випуск газет до прийняття Верховною Радою Украї-
ни рішення по висновках комісії Верховної Ради по націона-
лізації майна КПРС і ВЛКСМ на території України.

Перший заступник
голови виконкому

Берущий справи
виконкому

М.О. Сухомлин

В.І. Богонос

КИРОВОГРАДСЬКА
ОБЛАСНА РАДА
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

КИРОВОГРАДСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

РІШЕННЯ

від „29” серпня 1991 року № 231
м. Кіровоград

Про практичне здійснення вимог постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року "Про департизацію державних органів, установ та організацій", Указу Президії Верховної Ради України від 26 серпня 1991 року "Про тимчасове припинення діяльності Компартії України" та розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 1991р. № 210-р з цього питання

Відповідно до постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. "Про департизацію державних органів, установ та організацій", Указу Президії Верховної Ради України від 26 серпня 1991р. "Про тимчасове припинення діяльності Компартії України" та розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 1991р. № 210-р з цього питання виконавчий комітет обласної Ради народних депутатів

В И Р І Ш И В :

1. Міськ/рай/виконком, відділам, управлінням і комітетам облвиконкому, правоохоронним органам, державним установам і організаціям області негайно приступити до практичного здійснення вимог постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991р. "Про департизацію державних органів, установ та організацій".

2. Тимчасово припинити на території області діяльність обкому Компартії України, міських і районних комітетів партії, партійних комітетів та первинних партійних організацій до остаточного розслідування обставин, пов'язаних з державним переворотом 19-21 серпня 1991 року.

3. Органам внутрішніх справ області за участю депутатів Рад народних депутатів взяти під охорону і опечатати всі службові приміщення партійних комітетів Компартії України. Забезпечити збереження майна і документів від розкрадання і знищення.

036100 *

2

4. Міськ/рай/виконкомам до закінчення розслідування прийняти на баланс майно /будинки, споруди, друкарні, транспортні засоби, іншу власність/, що належить організаціям Компартії України, розташованим на підвідомчій території. З цією метою створити інвентаризаційні комісії з участю депутатів, працівників правоохоронних та фінансових органів.

5. Виконавчим комітетам міських і районних Рад народних депутатів, правоохоронним органам забезпечити неухильне дотримання законності в питаннях захисту прав громадян, не допустити переслідування за політичні переконання. Розглядати подібні факти як порушення прав людини і притягати винних до відповідальності.

Перший заступник
Голови виконкому

М.О. Сухомлин

Керуючий справами
виконкому

В.І. Богонос

КИРОВОГРАДСЬКА
ОБЛАСНА РАДА
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

КИРОВОГРАДСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

Р І Ш Е Н Н Я

від 20 вересня 1991 року № 250

м. Кіровоград

Про підняття національного
синьо-жовтого прапору України
над Будинком Рад

Приймаючи до уваги рішення Кіровоградської міської
Ради народних депутатів, громадських організацій, численні
побажання мешканців міста, у зв'язку з проголошенням Верхов-
ною Радою України Акту про незалежність України,

виконавчий комітет обласної Ради народних депутатів
В И Р І Ш И В :

Дозволити виконкому Кіровоградської міської Ради
народних депутатів підняти національний синьо-жовтий прапор
поруч з державним прапором над Будинком Рад на площі ім.Кірова
на час святкування дня міста 21 вересня 1991 року.

Голова Ради-голова виконкому

В.І.Желіба
В.І.Желіба

В.о.керуючого справами

В.М.Смаглюк
В.М.Смаглюк

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

ПРЕДСТАВНИКА ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про проведення в області
наукової конференції
"Центральна Україна як
історико-культурний феномен"

З метою більш глибокого вивчення історикографічних, культурологічних, філософських проблем історії Центральної України, систематизації та поширення в науковому обігу джерел з історії нашого краю:

1. Провести 18-19 жовтня 1993 року в області наукову конференцію "Центральна Україна як історико-культурний феномен".

2. Утворити організаційний комітет по підготовці і проведенню наукової конференції згідно з додатком.

Організаційному комітету розробити заходи по підготовці конференції, залученню науковців України та діаспори до її проведення.

3. Виділити на проведення наукової конференції 25 млн.крб. за рахунок фонду непередбачених видатків обласного бюджету.

Фінансовому управлінню облдержадміністрації профінансувати вказані витрати, пов'язані з проведенням наукової конференції, по фактичних затратах у межах кошторису.

4. Кіровоградському об'єднанню телебачення і радіомовлення державної телерадіомовної компанії України, редакції газети "Народне слово" організувати широке висвітлення ходу та підсумків конференції.

Представник Президента
України

м. Кіровоград
7 жовтня 1993 року

№ 254

М.О. Сухомлин

003414 *

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник глави
обласної державної
адміністрації

Репало В.М.

КОШТОРИС

витрат на проведення конференції
"Центральна Україна як історико-
культурний феномен"

кількість запрошених-50 осіб

№ п/п	Зміст заходу	Кіль- кість у одинацях виміру	Вартість за 1 оди- ницю /крб/	Всього /крб/	Вартість з врахуванням можливого подорожчання
1.	Оренда автобуса для перевезення науковців з м.Києва до Кіровогра- да та назад	2 рейси Кірово- град-Ки- їв-Кіро- воград	3380000	6760000	10500000
2.	Транспортне обслугову- вання конференції	18 годин	50000	900000	2000000
3.	Готель /1 номер-люкс, 5 одномісних номерів, 22 двомісних номери/	3 доби	1170000	3510000	3510000
4.	Харчування на 50 осіб	3 обіди 2 вечери 2 снідан- ки	150000 100000 100000	450000 300000 300000	1000000
5.	Друкування програм, запрошень, збірників тез	100 екз. 100 екз. 1500 екз.			
6.	Оренда приміщення для засідань	16 годин	40000	2500000 640000	5000000 1000000
7.	Озвучання приміщення	2 дні	70000	140000	300000
8.	Придбання наукової літератури, канцприладів, сувенірів	50 комплек- тів	20000	1000000	1690000

ВСЬОГО

25 000 000

Продовження додатка

ЛОБОВИЧ
Орій Володимирович

- голова правління обласного відділення Українського Фонду культури /за погодженням/

БЕНЖИК
Іван Михайлович

- генеральний директор Кіровоградського об'єднання телебачення і радіомовлення державної телерадіомовної компанії України

ПАНЧЕНКО
Володимир Євгенович

- голова постійної комісії обласної Ради народних депутатів, народний депутат України /за погодженням/

ПЕТРЕНКО
Микола Миколайович

- проректор Кіровоградського інституту сільськогосподарського машинобудування

ПОЛЯРУШ
Олег Євгенович

- ректор Кіровоградського державного педагогічного інституту імені Б.К.Винниченка

СИЧЕНКО
Микола Іванович

- начальник управління культури обласної державної адміністрації

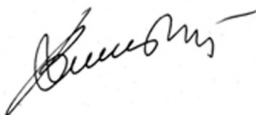
ХИМНЯК
Борис Павлович

- начальник управління освіти обласної державної адміністрації

ЧИГРИН
Микола Станіславович

- заступник голови Кіровоградського міськвиконкому

Секретар обласної
державної адміністрації

В.П.Ковтун.

Тетяна Аніпченко

**Від Інгулу до Крут...
(Родина Шульгиних у фондах
Державного архіву Кіровоградської області)**

У статті на основі документів Державного архіву Кіровоградської області розглядається елісаветградський період життя родини героя Крут Володимира Шульгина. Реконструйовано відомості про адреси помешкання родини у Єлісаветграді та роботу Якова Шульгина, батька Володимира.

Ключові слова: *Володимир Шульгин, Яків Шульгин, Єлісаветград, Крути.*

Elisavetgrad period of life of the family of a hero of Kruty Volodymyr Shulgin is viewed in the article on the basis of the documents of State Archives of Kirovograd Region. Information has been reconstructed as to the address of the family in Elisavetgrad and the employment of Yakov Shulgin, Volodymyr's father.

Key words: *Volodymyr Shulgin, Yakiv Shulgin, Elisavetgrad, Kruty.*

В статье на основе документов Государственного архива Кировоградской области рассматривается елисаветградский период жизни семьи героя Крут Владимира Шульгина. Реконструировано сведения об адресах жительства семьи в Елисаветграде и работу Якова Шульгина, отца Владимира.

Ключевые слова: *Владимир Шульгин, Яков Шульгин, Елисаветград, Круты.*

У 1918 році відбувся бій, що на довгі роки став одним із символів боротьби українського народу за свободу і незалежність. 29 січня Україна вшановує подвиг юнаків, котрі загинули біля села Крути, захищаючи Українську державу. Їх було триста – студенти та гімназисти. Проти них тисячі – солдати, фронтовики та матроси. Нерівний бій. Подвиг українських юнаків під Крутами, які своєю кров'ю окропили святу землю в боротьбі за волю України, навечно залишиться в історії, як символ національної честі.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається формулярний список про службу Якова Миколайовича Шульгина, контролера Держбанку Росії, батька Володимира Шульгина, одного з героїв Крут. Документ зберігається у фонді «Єлісаветградське відділення Державного банку Росії, м. Єлісаветград Єлісаветградського повіту Херсонської

губернії». Родина Шульгиних майже п'ять років з 1893 – 1899 рр. жила у нашому місті [1].

На час призначення до міста на Інгулі родина новоспеченого банківського службовця мала дітей: Надію та Олександра. У 1894 – 1896 рр. народились Володимир та Микола. Борець за свободу України на станції Крути Володимир Шульгин народився 8 (20 за н.ст.) квітня 1894 р. При перегляді фондів Володимирівської [2], Покровської (на Ковалівці) [3], Знаменської [4], Преображенської [5], Покровської [6] церков, окремі справи яких не збереглися, актові записи про хрещення Володимира (як і його молодшого брата Миколи), на жаль, не виявлені [7, 81]. Вихованням дітей займалась мама – Любов Миколаївна Шульгина (Устимович), яка походила із козацько-старшинського роду Полтавщини Устимовичів. Рід Устимовичів має давнє коріння на території сучасної Кіровоградщини. Її предок Устим Сохненко був сотником Власівської (нині – с. Власівка у складі м. Світловодська) сотні Миргородського полку [7, 36]. У своїх спогадах Олександр Шульгин (старший брат Володимира, фундатор національної дипломатії) називає три адреси, за якими проживала їхня родина у нашому місті (у першому формулярному списку контролера банку Якова Шульгина зроблено відмітку, про те, що службову квартиру він не займав). Олександр Шульгин пише: «... спочатку сім'я жила далеко від роботи батька» [7, 31]. У переліку адрес членів місцевого товариства розповсюдження грамотності та ремесел поруч із прізвищем його батька вказано будинок Дебренабера по вул. Михайлівській [7, 31]. Згодом родина перебралася ближче до банку, «...у просторе помешкання, неподалік Ковалівського плацу на Дворянську», яку двічі згадує О. Шульгин. Оскільки такої вулиці в місті не було, то за співзвучністю, значенням і розташуванням визначаємо її як нинішню Двірцеву, яка розпочиналась саме від вказаного плацу [7, 33]; «...Батьки найняли під Єлисаветградом у «дідичів Мар'яновичів» житло» [7, 34]. Особливе місце в житті Шульгиних єлисаветградського періоду займав український професійний театр. Родина Шульгиних ходила на історичні п'єси «Сава Чалий», «Богдан Хмельницький», комедії і драми Карпенка-Карого, захоплювалася грою корифеїв національної сцени [7, 29].

19 серпня 1899 р. вийшов наказ керуючого Держбанком про звільнення Якова Миколайовича з 21 липня [8]. Службовий атестат Шульгину до Києва, куди перебралась родина, вислали поштою 6 вересня. Родина мешкала на Благовіщенській, 44 у двоповерховому будинку з великим подвір'ям, доки не перебралася до власного житла на Лук'янівку [7, 40].

Особова справа контролера Держбанку Росії у м. Єлисаветград Якова Миколайовича Шульгина поки що залишається головним відомим спадком – свідченням про нього у місті, якому віддав понад п'ять років життя.

Яків Шульгин як друга посадова особа відділення Держбанку Росії в повітовому центрі зробив вагомий внесок у його становлення і діяльність, розвиток фінансової галузі міста й регіону, у кредитування торговельно-промислових підприємств, сільського господарства, дрібних установ. Він із дружиною збагатили громадське національне середовище міста. Квартира Шульгиних стала одним із «українських домів зросійщеного Єлисаветграда». Господарі показували громадянам приклад патріотичного виховання дітей, які стануть відомими діячами національно-визвольних змагань.

У 1941 р. наш земляк Є Маланюк у статті «Крути: Народини нового українця» написав «...Саме від Крут – не тільки психологічно, а хронологічно починається в нашій житті тип новітнього українця, тип, що намагається надавати проявам українськості цінні справжнього, вже національного стилю» [9]. Знаково, що саме на генетичному рівні один із героїв крутянських подій – В.Шульгин пов'язаний із нашим степовим краєм.

Джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф – 7, оп. 2, спр. 187.
2. ДАКО, Ф – 349, оп. 1, спр. 35 – 38.
3. ДАКО, Ф – 345, оп. 1, спр. 32-а, 34, 35.
4. ДАКО, Ф – 353, оп. 1, спр. 29-а, 32 – 33.
5. ДАКО, Ф – 352, оп. 1, спр. 6, 7.
6. ДАКО, Ф – 343, оп. 1, спр. 15.
7. ДАКО, інв. № 10140, Шевченко Сергій Іванович. Шульгини: Інгульська сторінка. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 146 с.: іл. (сер. «Єлисаветградське коло»).
8. ДАКО, Ф – 7, оп. 2, спр. 187.
9. Пам'ятай про Крути: молодіжна кампанія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kruty.org.ua

Відомості про автора: **Аніпченко Тетяна Володимирівна**, провідний бібліограф Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький.

Максим Сінченко

1918 рік: міська дума Єлисавета та жовто-синій прапор (Невідомі сторінки історії м. Кропивницького)

Стаття відкриває невеликий фрагмент історії м. Кропивницький часів національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років, які досі залишаються недослідженими. Органи місцевого самоврядування не завжди підтримували політику центральної влади, спрямовану на формування національної свідомості населення. Прикладом цього є події, які розвивались навколо встановлення синьо-жовтого прапора над будівлею міської управи Єлисавета. Події яскраво демонструють настрої того часу у посадових осіб різних органів влади.

Ключові слова: *жовто-синій прапор, міська управа Єлисавета, Центральна Рада УНР, Українська Держава Скоропадського, Левитський, Базилевич, Коморний.*

The article shows us a small piece of Kropyvnytsky history during the national liberation movement of 1917 – 1921. This period is still unexplored. At that time local authorities did not always support the policy of the central government, aimed at forming a national consciousness. A vivid example of this fact were the events connected with the hoisting of the blue-yellow flag over the building of the Elisavet magistrate. It had vividly demonstrated real aspirations of the officials from various government bodies of that time.

Key words: *yellow-blue flag, Elisabetgrad City Council, Central Council of the Ukrainian National Republic (UNR), Ukrainian State of Skoropadsky, Levitskii, Bazylevych, Komorny.*

Статья открывает небольшой фрагмент истории г. Кропивницкий времен национально-освободительного движения 1917 – 1921 годов, которые до сих пор остаются неизученными. Органы местного самоуправления не всегда поддерживали политику центральной власти, направленную на формирование национального сознания населения. Примером этого являются события, которые развивались вокруг водружения сине-желтого флага над зданием городской управы Єлисавета. События выразительно демонстрируют настроения того времени у должностных лиц разных органов власти.

Ключевые слова: *желто-синий флаг, городская управа Єлисавета, Центральная Рада УНР, Украинская Держава Скоропадского, Левитский, Базилевич, Коморный.*

5 квітня 1918 року над міською думою Єлисавета, де тепер розміщена Кіровоградська обласна держадміністрація, вперше замайорів синьо-жовтий або, як тоді називали, жовто-блакитний прапор.

Український прапор вперше з'явився в місті ще у 1917 році ймовірно завдяки Миколі Левитському, який тоді разом з повітовим інструктором Центральної Української Ради Єлисаветського повіту намагався залучити місцеве самоврядування до підтримки УНР [2, 14, 143в.]. Це той самий Левитський – «артільний батько» [9, 109] або «батько кооперації» [7, 1], на чие ім'я нещодавно була перейменована вулиця Колгоспна у Кіровограді. Той самий Левитський, який брав участь у складі делегації УНР у підписанні Берестейського мирного договору 3 березня 1918 року [9, 138 – 142].

Після вигнання з міста червоної анархістки Маруськи Нікіфорової та втечі загонів червоного матроса Полупанова у перші дні березня 1918 року у місті знову з'явився жовто-блакитний прапор. Прапор з написом «Хай живе вільна Україна» розвіювався на будинку юнкерського училища (кінно-козачої школи, як тоді училище називали українці), у якому в той час розмішувались органи влади УНР [1, 65зв.].

Наприкінці березня 1918 року у місті з'явився уповноважений Міністерства внутрішніх справ УНР Базилевич, який займав посаду повітового комісара м.Єлисавета. Він провів нараду, на яку було запрошено президіум міської думи. У ході наради Базилевич заявив, що на його думку міське керівництво не працює в контакті з українською владою. Керівництво хоч і не чинить спротиву українській владі, але ставиться до неї з іронією. Базилевич застеріг, що особи з такими поглядами та ті, хто виступав проти «самостійності», будуть усунуті з міських керівних органів. Міський голова Крамаренко емоційно сприйняв ці звинувачення, які вважав необґрунтованими. Тому Крамаренко попросив надати докази тверджень, на що Базилевич відповів, що головним доказом є те, що над будівлею міської управи «до сих пір тіліпасться червоний прапор» [1, 88 зв.]. Необхідно пояснити, що червоний прапор асоціювався з лютневою революцією 1917 року та вважався офіційним прапором скинутого більшовиками тимчасового уряду Керенського. Після жовтневого перевороту 1917 року червоний прапор «приватизували» більшовики, тому він негативно сприймався українськими політиками та посадовцями.

Через декілька днів після наради Базилевич ще двічі письмово та усно доніс до Крамаренка прохання зняти червоний прапор та вивісити державний український прапор. Міський голова це зробити відмовився, за що отримав погрози бути притягненим до кримінальної відповідаль-

ності [1, 89]. Зазначена подія викликала бурхливі обговорення на засіданні міської думи [1, 89 – 91]. З виступів гласних думи стає зрозумілою ситуація у місті та ставлення до Української Народної Республіки, уряду Голубовича. Звучали різні заяви: засудження австро-німецької окупації, засудження злочинних дій більшовиків, які прикриваються «червоним прапором революції», підтримка федерації у складі Росії та звернення до ЦР з проханням усунути Базилевича. Також гласні шукали формальні приводи, щоб не вивішувати жовто-блакитний прапор. Згідно з Законом УНР прапор обов'язково мав вивішуватись у дні національних свят. Гласні вказували, що не приймали рішення стосовно вивішування червоного прапора і водночас жоден закон УНР не забороняє його вивішування. Непередбачуваним виявився підсумок обговорення. Міська дума, замість того, щоб поставити на голосування питання про підняття українського прапора, вирішила вивісити червоний прапор більших розмірів. Заяву гласного Гайсинського: «... над зданием Думы должно водрузить большое знамя, а не тот клочок, который там имеется» [1, 91], підтримали 36 гласних, проти – 2, утримався – 1 [1, 91 зв.].

Однак вже 4 квітня 1918 року міська дума знову розглянула питання підняття державного прапора. Цього разу питання було розглянуте на прохання головного комісара уряду УНР Коморного, який відвідав місто на початку квітня 1918 року та який мав необмежені повноваження в питаннях діяльності органів місцевого самоврядування. Цього разу питання було вирішено швидко, оскільки за словами головуючого Метта «прохання Коморного було зроблене у коректній формі» [1, 105 зв.]. Може здатися, що міська дума була настроєна «проукраїнськи», а відмовились виконати прохання Базилевича через бажання продемонструвати власну значимість перед представником української влади та через несприйняття Базилевича як особистості. Але насправді міська дума жила у своїй паралельній реальності, яка значно відставала від подій, що стрімко змінювались. Підтвердженням цього є обставина, що жовто-блакитний прапор був піднятий поряд з червоним, адже за висловом члена управи Волотковського саме червоний прапор символізував єдність «всіх народів Росії» [1, 105 зв.]. Паралельна реальність була причиною того, чому міська дума та управа продовжували використовувати печатки, на яких двоголовий орел (герб Росії) був поєднаний з імперською назвою Єлисаветград [3, 141 зв.], ігноруючи офіційно затверджені законами УНР тризуб [9, 165 – 166], та назву Єлисавет [9, 181 – 182], які беззастережно використовували всі без винятку українські органи влади. Через паралельну реальність у своєму діловодстві міська дума та управа використовували російську мову, а документи, надіслані українською мовою,

обов'язково перекладали російською. Українську мову міська управа та дума використовували у виняткових випадках для перекладу своїх російськомовних листів особливого значення, які адресувались українським владним органам [6, 9, 10, 12, 13].

Червоний прапор протримався поряд з жовто-синім недовго. З перевертанням у Києві та утворенням Української Держави Скоропадського у Єлисаветі також змінились представники центральної української влади. Методи нової влади були дієвіші. Один з кроків – оголошення міськими службовцями присяги на вірність Українській Державі та гетьману Скоропадському [5]. Іншим кроком, до якого вдався помічник повітового коменданта Єлисавета осаул Гриценко, був припис до міського голови Крамаренка зняти червоний прапор до 17:00 30 червня 1918 року. У відведений час прапор не був знятий, тому Гриценко наступного дня зняв прапор власноруч [8].

Паралельно з цими подіями 2 липня 1918 року австрійським командуванням за участі повітового старости Єлисавета Верещагіна були відсторонені від своїх посад міський голова Крамаренко, члени міської управи Волотковський, Апокін, а також голова думи Метт [1, 170; 4, 9, 14].

Всі зазначені у статті факти є у відкритому доступі в Державному архіві Кіровоградської області. Однак бажаючих ознайомитися зі справою, що містить факти [1], починаючи з 1968 року, було 22 особи, з них за 25 років незалежності України – всього 15 осіб. Незацікавленість фахівців у вивченні періоду історії Кіровограда 1917 – 1920 років є головною причиною, чому ці сторінки досі лишаються невідомими.

Джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф.18, оп.1, спр. 578 – 277 с.
2. ДАКО, Ф.78, оп.1, спр.706.
3. ДАКО, Ф.78, оп.1, спр.712.
4. ДАКО, Ф.78, оп.1, спр.746.
5. ДАКО, Ф.78, оп.1, спр.750.
6. ДАКО, Ф.78, оп.1, спр.769.
7. Мелешко Ф. Українські Січові стрільці на Єлисаветчині / Ф. Мелешко// КМЛМ. – КН –2065. – НДФ – 23 с. Машинопис
8. Снятие красного флага // Голос Юга, 1918, – №46, 19 июня.
9. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. Київ Наукова думка 1997 р.– 424 с.

Відомості про автора: *Сінченко Максим Володимирович, краєзнавець, м.Кропивницький*

Меморія

Юрій Васютинський

Внесок Олександра Шульгина у міжнародну політику уряду Української Народної Республіки та Директорії

У статті розглянуто внесок Олександра Яковича Шульгина у міжнародну політику уряду Української Народної Республіки та Директорії на посаді міністра закордонних справ молодій республіці. Проаналізована дипломатична діяльність та політичні орієнтири О.Шульгина, його внесок у незалежність України та гідне позиціонування держави на міжнародній політичній арені.

Ключові слова: *О. Шульгин, міжнародна політика, Українська Народна Республіка, Директорія.*

The article discusses the contribution O.Shulgin government in international politics Ukrainian People's Republic and the Directory as Minister of Foreign Affairs of the young republic. Analyzed diplomatic activity and political orientations O.Shulgin was his contribution to the independence of Ukraine and decent positioning on the international political scene.

Key words: *Alexander Shulgin, international politics, the Ukrainian People's Republic, Directory.*

В статье рассмотрен вклад Александра Яковлевича Шульгина в международную политику правительства Украинской Народной Республики и Директории в должности министра иностранных дел молодой республики. Проанализирована дипломатическая деятельность и политические ориентиры А.Шульгина, его вклад в независимость Украины и достойное позиционирование государства на международной политической арене.

Ключевые слова: *А. Шульгин, международная политика, Украинская Народная Республика, Директория.*

Олександр Якович Шульгин – видатний творець суверенної Української Народної Республіки, один з найактивніших організаторів відродження новітньої української державності, визначний український дипломат, історик, соціолог. Це один із багатьох прогресивних діячів ХХ

століття, який зробив величезний внесок у розвиток української державності та міжнародної політики України. Внесок О.Шульгина в міжнародну політику України представляє інтерес для історичної науки, а його багатий досвід у галузі міжнародних відносин буде неоціненним методологічним джерелом для українських політиків на сучасному етапі.

Мета статті: проаналізувати внесок Олександра Шульгина у міжнародну політику уряду Української Народної Республіки та Директорії.

З 22 січня 1918 р. Генеральний Секретаріат УНР почав називатися Радою Народних Міністрів, і О.Шульгин стає першим міністром закордонних справ УНР. Здійснювати зовнішньополітичну діяльність нової держави доводилось у дуже складній, часом навіть критичній обстановці, викликаній світовою війною, що тривала, необхідністю укладання договору про негайний мир, спочатку ультиматумом, а згодом і прямою військовою агресією Раднаркому Росії проти Центральної Ради. Незважаючи на це, О.Шульгину фактично вдалося домогтися визнання Української Народної Республіки з боку Франції та Англії, налагодити стосунки з Швейцарією, Італією та деякими іншими державами [1, 111].

Напередодні підписання делегацією УНР мирного договору О.Шульгин добровільно подав у відставку. Цей крайній крок він зробив, щоб не очолювати новий напрямок зовнішньої політики, з яким особисто не погоджувався, хоча й розумів його вимушеність. Це свідчить про високу принциповість цієї людини. Вже будучи не при владі, він так оцінив заклик українського уряду до німців і австрійців про допомогу: «Але цього заклику осудити не можу і я, бо його кінець-кінцем продиктувала історія» [7, 84].

Для виходу з уряду О.Шульгин скористався з загальної демісії кабінету В.Винниченка, що сталася 30 січня 1918 року внаслідок зростаючої небезпеки більшовицького повстання у Києві. Своє рішення О.Шульгин не змінив попри прохання професора М.Грушевського залишитись у міністерстві закордонних справ в уряді В.Голубовича. Та О.Шульгин не відійшов цілковито від роботи і допомагав порадами українській делегації в Бресті [4, 42].

Залишивши державну службу, О.Шульгин відразу ж підготував і видав книгу «Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи» (Київ, 1918). Книга містить ряд глибоких аналітичних статей про національно-державне будівництво в Україні в період Центральної Ради, деякі його промови та унікальні документи з дипломатичної історії України тієї доби [15].

Перед самою окупацією Києва більшовиками, 7 лютого 1918 р., О.Шульгин представив В.Голубовичу дипломатів і представників країн Антанти. Він залишився в Києві під час більшовицької окупації і завдяки особистим знайомим не потрапив до рук більшовиків, які його постійно шукали.

Не погоджувався О.Шульгин і з політикою гетьманського уряду Ф.Лизогуба, тому відмовився очолювати у ньому міністерство закордонних справ. Перед цим О.Шульгин разом із С.Єфремовим склав і підписав ноту протесту до керівника німецької адміністрації В.Гренера, у якій від імені українських партій піддав критиці грабницьку політику німецько-австрійських «друзів» в Україні і, зокрема, організований ними гетьманський переворот [6, 42].

Проте поступово ставлення О.Шульгина до гетьманського правління стає значно лояльнішим. Основою для перегляду його позиції були успіхи гетьмана П.Скоропадського в розбудові національної державності, що особливо рельєфно проявилися на міжнародній арені. Крім того, два його родичі входили до найближчого оточення гетьмана: М.Сахно-Устимович – один із керівників «Української народної громади» (військово-політичне об'єднання, створене спеціально для проведення гетьманського перевороту), перший (29 – 30 квітня 1918 р.) голова (отаман) Ради Міністрів Української Держави, та О.Сахно-Устимович – особистий ад'ютант П.Скоропадського, який мав значний політичний вплив на главу держави. Останній, до речі, пізніше, перебуваючи в «Руській Армії» генерала барона Петра Врангеля, розробив проект відновлення запорізького козацтва. Вірогідно, що саме під їхнім безпосереднім впливом прем'єр-міністр Ф.Лизогуб запропонував О.Шульгину обійняти посаду міністра закордонних справ, від чого той відмовився [8, 32].

Згодом О.Шульгин погодився очолити комісію Української мирової делегації, яка від 23 травня проводила переговори в Києві з радянською Росією. Разом з головою делегації С.Шелухіним О.Шульгин вів переговори з делегатами радянської Росії Х.Раковським і Д.Мануїльським. З 1 червня 1918 року О.Шульгин став одним з п'яти членів Ради міністерства закордонних справ, яке очолював Д.Дорошенко [6, 42].

Переговори позитивних результатів для Української Держави не дали, але стали для українських дипломатів, у тому числі й для Олександра Яковича Шульгина, цінним досвідом ведення дипломатичних переговорів з більшовицькими представниками, що керувалися принципами, яких раніше не знала світова дипломатія. На переговорах із делегацією РСФРР экс-міністр очолює Політичну комісію. На цю комісію були по-

кладені найскладніші питання міждержавних переговорів, і О.Шульгин зміг протистояти червоним дипломатам [8, 33].

У липні 1918 р. О.Шульгина призначено послом Української Держави в Болгарії. Дуже показову характеристику новопризначеному послу залишив гетьман П.Скоропадський: «В Болгарію поїхав Шульгин, людина, яку я дуже поважаю, у вищій мірі порядний, служив міністром закордонних справ при Раді, але зовсім не належить і за освітою і за духом до людей того уряду».

Адміністрація міністерства дуже ретельно добирала кандидатури на ключові посади у представництва Української держави за кордоном. Очолити посольство у Болгарії запропонували колишньому міністру закордонних справ у Центральній Раді О.Шульгину.

Олександр Якович прибув до Софії 25 липня 1918 р. [7, 84]. Свою роботу в Софії О.Шульгин розпочав з того, що підібрав гідних людей на чільні посади в українському посольстві. А також отримав аудієнцію у болгарського царя Фердинанда. І під час шестимісячного перебування у Софії О.Шульгин користувався великою прихильністю царя Фердинанда, пізніше – царя Бориса, які постійно цікавилися розвитком Української держави. Через дипломатичні представництва обох країн почали зміцнюватися зв'язки між Україною і Болгарією [14].

Основними завданнями українського посольства в Болгарії були захист інтересів молодій держави та репатріація полонених. В останній виняткову роль відіграв О.Шульгин, який усіма силами боровся за повернення в Україну близько 15000 військовополонених українців. Перевезення полонених на батьківщину згодом було загальмоване переворотом, що стався у Софії з приходом французьких військових частин. Проте французи поставилися позитивно до українських домагань, і О.Шульгину вдалося організувати перевезення всіх полонених до Одеси [11]. Практично без ускладнень вдалося О.Шульгину вирішити питання відновлення майнових і громадянських прав українців у Болгарії та болгарських громадян в Україні [12].

У листопаді український уряд доручив О.Шульгину увійти в контакт із Антантою. Він вів переговори з послом США Мерфі, який заявив, що американці ставляться негативно до створення самостійної України і хотіли б її бачити у союзі з Росією. Пізніше О.Шульгин встановив зв'язки і з військовим командуванням Антанти. З проголошенням гетьманом Скоропадським федерації з Росією О.Шульгин відмовився від своєї посади, хоча наприкінці 1918 року він ще раз повернувся до Софії для ліквідації посольства [13].

Важливим етапом діяльності О.Шульгіна на міжнародній арені став період Директорії. На відміну від попередніх урядів України, Директорія не мала чітко визначеної зовнішньої політики, що негативно вплинуло на подальший розвиток її міжнародних стосунків. О.Шульгин брав участь у роботі Паризької мирної конференції, на яку він був призначений у складі української делегації урядом Директорії в 1919 році. Завданням української дипломатії в Парижі було переконати французький уряд вступити у співпрацю з Директорією для подальшої боротьби проти більшовизму і спільно виробити програму подальшого політичного та економічного співробітництва [2, 70].

На конференції О.Шульгин працював у складі дипломатичної секції разом з іншими членами делегації, намагався здобути визнання Української держави державами Антанти та підписати перемир'я у польсько-українському конфлікті [5, 170].

21 січня 1919 року Паризька мирна конференція вперше порушила «українське питання» у зв'язку із обговоренням бойових дій у Галичині між УГА (українська галицька армія) та Польщею. У перші місяці своєї діяльності в Парижі українська делегація надіслала керівним органам форуму низку нот, в яких ставилися питання про визнання суверенітету УНР Антантою, про кордони України, самовизначення західноукраїнських земель, висловлювався протест проти окупаційної політики іноземних держав на західноукраїнських територіях [3, 67].

О.Шульгіну вдавалося знаходити прихильників України як серед англійських, так і серед французьких урядових кіл. Намагаючись підсилити українську акцію на мирній конференції, О. Шульгин склав і подав меморандум української делегації до французького уряду, в якому була представлена концепція українсько-французької співпраці і прохання до французького уряду вислати свою військову місію до уряду УНР. Відповідь на меморандум була дуже прихильною (19 травня 1919 року) і задовольняла пропозиції української делегації [5, 67].

Зі свого боку О.Шульгин від імені української делегації погодив і прийняв усі формальні вимоги французького уряду. Але ні діяльність МЗС УНР, ні підтримка опозиційних сил у згаданих країнах не змогли переламати хід подій мирної конференції в Парижі щодо України. У цілому Паризька конференція не бажала розглядати проблему політичної долі України як суверенної держави, обмежуючись лише обговоренням територіальної приналежності Західної України [10, 169].

Через тактичні розходження з послом в Австрії Г.Сидоренком, а пізніше з головою дипломатичної місії в Парижі М.Тишкевичем, у ве-

ресні 1919 року О.Шульгин вийшов зі складу української делегації і виїхав до Швейцарії, де перебував до 1920 року. Навесні того ж року він переїхав до Праги, звідки через Відень востаннє приїздив до України [5, 171].

Після поразки української революції і втрати Директорією всієї території України О.Шульгин ще протягом трьох десятиліть активно відстоював на різних міжнародних форумах національно-державницькі інтереси українського народу, будучи одним із провідних діячів державного центру УНР в екзилі.

У 1920 році О.Шульгин на чолі української делегації брав участь у першій асамблеї Ліги Націй (Женева). Завданням української делегації було здобути членство у Лізі Націй для України. На той час (початок листопада) це було цілком можливим, бо уряд УНР ще перебував в Україні, і делегація діяла за безпосередніми директивами та підтримкою Голови Директорії С.Петлюри [4, 318].

Українське питання розглядалося у підкомісії «С» 5-ї комісії під головуванням представника Норвегії Нансена. О.Шульгин гідно відстоював українську справу перед делегатами європейських країн, та 25 листопада 1920 року підкомісія винесла негативне рішення, дізнавшись про те, що український уряд залишив українську територію; справа членства України була відкладена на пізніше.

У 1921 році О.Шульгин подав до голови другого зібрання Ліги Націй «Протест проти насилля над правами українців Радянською Росією», а також передав меморандум про війну України з Росією. У меморандумі Олександр Якович навів причини грабіжницької війни Росії проти України і прохав Лігу Націй призначити спеціальну комісію для розгляду справи України і допомогти Україні «визволитися з-під Червоного ярма» [5, 172].

У 1921 році уряд УНР ліквідував делегацію на Паризьку мирну конференцію і замість неї призначив надзвичайну Дипломатичну місію на чолі з О.Шульгиним. 13 вересня 1921 року О.Шульгин прибув до Парижа. А 15 березня 1921 року О.Шульгин приступив до виконання обов'язків голови місії і насамперед звільнив членів колишньої делегації з посад. Через кілька місяців після проведеної О.Шульгиним акції Франція почала уважніше придивлятись до України. Почали зав'язуватись відносини на високому дипломатичному рівні. Крім того, О.Шульгин взяв на себе відповідальність, подавши ноту до Найвищої Ради та Ліги Націй з вимогою визволення українських біженців з Австро-Угорщини та Німеччини. Таку ініціативу підтримав С.Петлюра і наказав міністру закордонних

справ А. Ніковському розглянути це питання у Раді Міністрів та надіслати О.Шульгину документи для підсилення його акції.

Протягом 1923-1927 років О.Шульгин жив у Празі. Працював професором Українського Вільного Університету та Українського Високого Педагогічного інституту ім. М.Драгоманова. Викладав там історію Західної Європи, філософію історії, читав спецкурси з національного питання. Написав і видав «Нариси з нової історії Європи» (1925 р.) [1, 113].

У Празі О.Шульгин не припиняв і громадсько-політичної діяльності. Ще в 1923 році відновив Українську радикально-демократичну партію з М.Славінським, Д.Чижевським та ін. Особисто очолював її празьку організацію [7, 84].

На початку 1926 року (незадовго до своєї трагічної загибелі) Голова Директорії С.Петлюра призначив О.Шульгина міністром закордонних справ Української Народної Республіки в екзилі. На цій посаді він протягом десяти років невтомно боронив і відстоював державницькі засади незалежної України. Але спочатку йому довелося виступати на захист честі й імені самого С.Петлюри. Сприймавши звістку про його вбивство не тільки як власну, але й велику національну трагедію.

Невтомно працюючи на державній ниві, Олександр Якович водночас був засновником і керівником визначних українських установ і організацій за кордоном, які відігравали велике значення для піднесення престижу України на міжнародній арені. Зокрема, він був одним з організаторів Академічного Комітету України при Лізі Націй в Комісії Міжнародної інтелектуальної співпраці, яка за статутом мала співробітничати з національними комітетами міжнародної співпраці в окремих державах.

21 червня 1926 року О.Шульгин брав активну участь у Конгресі національних комісій у Варшаві, організованому інститутом інтелектуальної співпраці [6, 43].

Діючи за безпосередніми директивами уряду, Олександр Якович Шульгину в 1928 році вдалося домогтись прийняття українських емігрантських організацій Польщі й Румунії до складу дорадчого комітету при Високому Комісаріаті, а у 1929 році новостворену Головну Раду Української Еміграції.

Як постійний український делегат при Лізі Націй, Олександр Якович Шульгин активно захищав права українського народу в 1928-1930 рр. на форумі установи біженців при Лізі Націй в Женеві. З цієї справи йому доводилось зустрічатися з багатьма депутатами, міністрами і службовцями,

а також проводити завзяту боротьбу. Лист Олександра Яковича Шульгіна до Нансена був одним з найкращих актів української дипломатії [6, 43].

Беззмінно очолюючи створене ще у 1920 році і прийняте як член міжнародної Унії до Ліги Націй Українське товариство прихильників Ліги Націй, О.Шульгин протягом майже двадцяти років (до її розпуску у 1939 році) постійно репрезентував Україну в різних організаціях цього найавторитетнішого міжнародного органу, використовуючи його численні трибуни з метою постановки українського питання, захисту національних прав українців, розділених і гноблених різними державами [6, 43].

Вбачаючи, що вирішення всіх національних проблем може прийти тільки шляхом відокремлення України від Радянського Союзу та відновлення незалежності, Голова уряду УНР О.Шульгин завжди намагався звернути увагу світу на всі ті страшні знущання, що зазнала Україна від окупантського режиму.

Представляючи Україну на міжнародній арені в дуже складний і тяжкий для неї час панування голоду і терору, О.Шульгин робив все для того, щоб допомогти українському народу, звертаючись до всіх можливих установ. Від імені голови Головної Еміграційної Ради вже на початку 1933 року він вислав листи до Ліги Націй і Червоного Хреста, у вересні виступає в Женеві, висилає телеграму Рузвельту для підтримання акції американськими українськими організаціями, організовує в Парижі ярмарок на користь голодних [9, 23].

Ще одним важливим напрямком його діяльності на міжнародній арені була співпраця з поневоленими народами СРСР. В травні 1934 року за ініціативою О.Шульгіна був створений Комітет дружби Кавказу, Туркестану і України, який проіснував до 1936 року. Ставши першим головою цього Комітету, О.Шульгин розробляє свою концепцію майбутнього державно-політичного упорядкування території СРСР. Вона передбачає тільки такі державні утворення, які мають певну національну традицію. Зокрема, актуально й нині звучить думка О.Шульгіна про те, що такі географічні одиниці, як Крим, повинні тримати нерозривний політичний й економічний зв'язок з Україною [1, 114].

В серпні 1936 року, незважаючи на протести з боку уряду, О.Шульгин залишив посаду міністра закордонних справ. Однак в 1939 році йому доручають очолити уряд УНР в екзилі і одночасно виконувати обов'язки міністра закордонних справ, надавши йому незвичайні повноваження для міжнародної акції в Англії і Франції. Оскільки очолюваний ним уряд зразу ж став на бік країн антигітлерівської коаліції, О.Шульгіна із сином Ро-

стиславом під час окупації Франції німцями було заарештовано і ув'язнено [6, 44].

Важливо, що свою державну діяльність О.Шульгин органічно поєднував з науковою і публіцистичною. Свої погляди і враження викладав він у багатьох гостропубліцистичних статтях, опублікованих в багатьох періодичних органах, насамперед у паризькому тижневику «Тризуб» у 1926 – 1938рр. В них О.Шульгин захищав концепцію і діяльність уряду УНР в екзилі, роз'яснював його важливе значення для загальноукраїнської справи, наполегливо підкреслював, що найголовніше завдання українців – боротьба за державність і самостійність України.

Отже, за період своєї професійної діяльності з 1919 до 1946 року О.Шульгин займав найрізноманітніші пости в українському дипломатичному, політичному, громадському, культурному й науковому житті. Своєю активною працею він ініціював постанови різних установ та був співтворцем низки інституцій і товариств, займаючи в них провідні пости чи очолюючи їх. О.Шульгин з гідністю відстоював права Української держави перед світовою громадськістю, беручи участь у найвідповідальніших місіях на світовій арені. Завдяки вдалій політиці українського дипломата Україна підтримувала дружні відносини з представниками різних народів на еміграції і була визнана як культурна одиниця найавторитетнішими міжнародними установами.

Джерела та література:

1. Гошуляк І. Незламний борець за суверенну Україну. Пам'ять століть., 1998. – № 1. – 160 с.
2. Несук О.М. Українсько-російські відносини 1917-1922 рр. – К., 1998. – С. 70.
3. Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. Київська Старовина, 1999 р. – № 6. – 176 с.
4. Петлюра С. Статті, листи, документи: у 3-х т. – Т. III. – К., 1999. – 616 с.
5. Стаднюк Т. Внесок О.Шульгина у міжнародну політику уряду Української держави та Директорії. Київська Старовина, 2000 р. – № 3.– 176 с.
6. Стаднюк Т. Олександр Якович Шульгин і українське державотворення. Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць., Вип.7. – К.: УНІСЕРВ, 2000. – 96 с.
7. Стрельський Г. Олександр Шульгин – вчений і політик. Київська Старовина, 1994 р. – № 3.– 128 с.
8. Табачник Д. Історія української дипломатії в особах: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.; іл.
9. Тризуб. – 1932. – Ч.8 (316). – С. 23.
10. Українська революція і державність (1917-1920 рр.): наук.-бібліогр. вид. / НАН України, Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук ; уклад.: А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва, В. С. Гоїнець, Л. В. Лісовська, О. А. Смиченко. – К., 2001. – 808 с.

11. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 20.
12. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 22-23.
13. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 168.
14. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 9.
15. Шульгин О. Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи. – К., 1918.

Відомості про автора: *Васютинський Юрій Васильович, краєзнавець, м.Кропивницький*

Федір Шепель

**Бернард Шоу: «Зустрічаючись із Степняком,
я завжди отримував почуття радості»
(до 165-річчя прообраза легендарного «Овода»)**

У статті йдеться про життя і творчість нашого земляка, уродженця Нового Стародуба Олександрійського повіту, а нині Петрівського району, Сергія Степняка-Кравчинського. Зосереджено увагу на зв'язках Сергія Степняка-Кравчинського з одним із творців «Старої громади», діячем українського руху Михайлом Драгомановим. Охарактеризовано місце Сергія Степняка-Кравчинського у світовій культурі.

Ключові слова: *Сергій Степняк-Кравчинський, народники, Михайло Драгоманов, письменник, Бернард Шоу, боротьба.*

The article is about the life and creative work of our countryman Serhiy Stepanyak-Kravchinsky, born in Novo-Starodub of Oleksandria district (now Petrovo district). The main accent is made on his connections with Mykhailo Dragomanov, one of the founders of the "Old society", an activist of the Ukrainian movement. Place of Serhiy Stepanyak-Kravchinsky in the world culture is characterized.

Key words: *Serhiy Stepanyak-Kravchinsky, narodnics, Mykhailo Dragomanov, writer, Bernard Shaw, fight.*

В статье речь идет о жизни и творчестве нашего земляка, уроженца Нового Стародуба Александрийского уезда, а ныне Петровского района, Сергея Степняка-Кравчинского. Сосредоточено внимание на связях Сергея Степняка-Кравчинского с одним из создателей «Старой громады», деятелем украинского движения Михаила Драгоманова. Охарактеризовано место Сергея Степняка-Кравчинского в мировой культуре.

Ключевые слова: *Сергей Степняк-Кравчинский, народники, Михаил Драгоманов, писатель, Бернард Шоу, боротьба.*

*Вічний революціонер –
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, –
Він живе, він ще не вмер.*

Іван Франко

Лишилися вулиці його імені

Не виключено, що одною з цілком реальних складових поданого в епіграфі геніального художнього образу, є життя і творчість нашого земляка, уродженця Нового Стародуба Олександрійського повіту, а тепер Петрівського району, Сергія Степняка-Кравчинського, на твори й антиімперську діяльність якого небайдуже відгукувався Каменяр.

І хоч від народження 13 липня (за новим стилем) 1851 року дитинства його минуло в Олександрії, Єлисаветграді та Умані, прийнято називати Кравчинського (Степняк – літературний псевдонім; звичним для нашого часу словосполученням «Степняк-Кравчинський» – він ніколи не підписувався) *російським* дворянином, народником, письменником. Втім, спробуємо акцентувати увагу на *українській* складовій видатної особистості.

Власне, досі його незвичною долею цікавилася чимало краєзнавців: Леонід Куценко («Літературний словник Кіровоградщини»), Володимир Босько («Історичний календар...»), Олег Бабенко («Самоцвіти степів полинових»). На тому, що мама – українка, передала Сергію Михайловичу «любов до рідної пісні, поезії та природи рідного краю», – наголошував незабутній Сергій Шевченко. Завдяки цьому, ні в роки навчання в Орловській військовій гімназії, Московському Олександрівському військовому училищі, Михайлівському артилерійському училищі, Лісовому інституті в Санкт-Петербурзі, ні у вигнанні за кордоном Кравчинський «не забував рідної, маминої мови, а мешкаючи в Лондоні, читав поезії Тараса Шевченка». Про малу батьківщину автора досі актуальних творів «Підпільна Росія» та «Росія під владою царів» з боєм розповідає Григорій Гусейнов у «Господніх зернах». Чому «з боєм», запитаєте? Адже з часу появи інформації про Степняка-Кравчинського в «Історії міст і сіл» (1972), Новий Стародуб – це, здавалося б, така приваблива з туристичної точки зору місцина краю, куди б мали потягнутися мандрівники від Китаю до Америки!? Виявляється, що практично всі напрацювання, які на голому ентузіазмі встигла там матеріалізувати в 60-80-х роках літерату-

рознавець Євгенія Таратута (репресована за часів сталінізму родичка борців з царатом – уродженців нашого краю), тобто: пам'ятна дошка на споруді шпиталю, де з'явився на світ Сергій Кравчинський, музей з привезеними з Москви численними безцінними експонатами тощо, – «канули в Лету»!

Якщо прізвище народовольця, котрий у 1878 році в Петербурзі здійснив відчайдушний замах на життя керівника жандармів та Третього відділення генерала Миколу Мезенцева, російська таємна поліція достеменно розкрила для себе доволі швидко, то дані про дату й місце його народження легендарного прообраза «Овода» Етель Ліліан Войнич для широкого загалу розшукала саме Євгенія Олександрівна в метричній книзі Трьохсвятительської церкви. «Восени 1965 року я побувала в Новому Стародубі, – згадувала Є.Таратута. – Від літ минулих нічого не лишилося. Тільки ріка Інгулець, як і сто років тому, повільно котила легкі хвилі повз село. В ній напевно купався Сергійко Кравчинський... Ніхто в селі не знав, що тут народився Кравчинський. Я запропонувала назвати його іменем місцевої бібліотеку. Ця бібліотека – перший у світі заклад, котрий носить ім'я славетного революціонера й письменника».

...А наразі втішимо себе, що в Новому Стародубі, Олександрії та Кіровограді хоч вулиці його імені лишилися ...

Родом з «країни Дніпра»

Вперше на ім'я цієї людини російські жандарми вийшли на початку 1872 року. Точніше, на петербурзький нелегальний антидержавний гурток, де, «завдяки енергії Кравчинського», перед вели вихідці з Херсонської губернії. Відтоді «турбота» таємної поліції відчувалася до часу його трагічної смерті (під колесами паровоза в Лондоні 1895 року) і пізніше: вже щодо поширювачів його заборонених творів та їх читачів.

Враховуючи обмежені газетні можливості, не будемо переповідати історію народолобства й народницьких гуртків, переважна більшість яких – фактом появи й діяльності – нерозривно пов'язана з теренами «благословенної України» (Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, Єлисаветград, Чернігів), яку Кравчинський ще називав і «країною Дніпра». Більшість з найвідоміших революціонерів (українців, поляків, євреїв, росіян), котрі намагалися боротися з «брехнею, лицемірством, користолюбством, раболіпством, що пронизувало всю Російську імперію», були йому не тільки близькими друзями й соратниками, але й земляками. Втім, особисто він і вдома, і «в еміграції, де тоді були представлені всі ідейні течії, що існували тоді серед нашої радикальної інтелігенції», мав свій шлях.

Зупинимось лише на окремих спостереженнях. Наприклад, цікаво, що «російські» народники з метою конспірації щедро користувалися... українською мовою. Жандармам спершу не до снаги було, що «злидні» або «хлопці», згадувані в листуванні, то і є їхні «підопічні». Що, наприклад, «Дмитро» (не «Дмитрий», а саме «Дмитро»!) – це і є організатор селянського повстання 1877 року на Чигиринщині хитромудрий Яків Стефанович («в його сірих очах виблискував розум, – писав Степняк, – а в усмішці було щось лукаве й тонко насмішливе, як і в характері українського народу, до якого він належав»), а «Велика» (саме «Велика», а не «Большая») – сама Віра Засулич!

Україна неодноразово згадується і в «Росії під владою царів», творі, який з середини 80-х років XIX століття захоплено читала різномовна Європа. Зокрема на її сторінках Степняк засуджує так званий «Емський указ» Олександра II: «В 1876 році уряд у повній суперечності з законом і без пояснень заборонив цілу літературу – українську! Не дозволялося випускати жодних книг українською мовою, крім романів, – акт зовсім безпрецедентний навіть для Росії». Наводить цікавий факт заслання адвоката Тараса Підкови до Білого моря за те, що той мав «звичку носити вишиванку», а тому обвинувачений «в українському сепаратизмі» тощо.

Знаючи українську складову нашого земляка, емігрант Георгій Плеханов пропонував написати разом книжку під назвою «Держава і література», де Кравчинський мав розповісти «про лицедійний лібералізм Катерини II, про переслідування Костомарова, Шевченка...».

Вимушеного емігранта завжди цікавили вісті (нерідко прикрі), що надходили з малої батьківщини. Зокрема про арешт у листопаді 1879 року на залізничному вокзалі в Єлисаветграді одного з активістів «Народної волі» Григорія Гольденберга, котрий після вжиття охранкою щодо нього «батога й пряника», зрадив півтори сотні кращих з кращих революціонерів...

«В те годы дальние, глухие... Победоносцев над Россией простёр совиные крыла...». Хто не знає цих слів! Ще сто років тому Олександр Блок в поемі «Возмездие» чітко вловив українську складову революціонерів-народників, з вуст котрих: «Старинной песни гайдамаков напев согласный зазвучал». (Пісні саме тих гайдамаків, для винищення яких Російською імперією будувалася фортеця св.Єлисавети). Цікаво, що одна з героїнь твору, історична особа, соратник і герой творів Степняка, організатор замаху на Олександра II – Софія Перовська – нащадок відомого українського гетьманського роду Розумовських. І хоч батько її у свій час займав посаду військового губернатора Петербурга, а дядько приєднав до

імперії частину земель Середньої Азії, саме в ній пробудилася кров вільнолюбних предків.

У 1882 році, уникаючи переслідувань (Швейцарія мала передати його Росії), Сергій пішки прийшов в Італію. В Мілані, долаючи неймовірні злигодні («зкладено ковдру й Фаничкіну (дружини-авт.) сукню»), працюючи як віл, написав італійською «Підпільну Росію»: захоплюючи книгу, котру швидко переклали основними європейськими мовами. Підписав її як «Stepniak». «Напевно, – коментує Євгенія Таратута, – згадавши рідні українські степи». Так, Кравчинський почав виходити в люди не лише завдяки революційній та громадській діяльності, але й літературі.

Ще тоді, коли Сергій тимчасово поселився в Женеві в чернігівця Павла Аксельрода (народника, що згодом приєднається до групи Плеханова, а ще пізніше стане ворогом радянської влади), у нього з'явиться непересічний учитель – філософ Михайло Драгоманов (псевдо Українець), котрий до кінця життя стане другом, радником і суворим рецензентом його творів. «Драгоманов убив мене одним словом: адже й кристал утворився, не знаючи законів свого створення й не підозрюючи, що є така наука, котра займалася й займається вивченням цих законів», – згадував Кравчинський, як завдяки наставнику зрозумів штучність однієї з партійних теорій.

Взагалі ж, спілкування з одним із творців «Старої громади», рідним дядьком Лесі Українки й досі вповні не поцінованим діячем українського руху Михайлом Драгомановим – особлива сторінка життя і творчості Степняка-Кравчинського. Чого тільки варте їхнє листування протягом 1885 – 1895 років?! Попри критику Драгомановим Сергієвих історичних портретів народовольців («Взагалі-то біографії викликають у мене враження патерика (життєписи святих – авт.), втім, можливо, воно так і потрібно»), в передмові до першого англійського видання «Росії під владою царів» автор складає подяку не комусь іншому, а Михайлу Петровичу, який «з самого початку моєї кампанії проти російського деспотизму надає мені велику допомогу й постачає багатьма цінними документами». Те, що Драгоманов не був політиканом, а вповні щирою у власних судженнях людиною, приваблювало нашого героя. Він дуже любив і поважав «дорогого друга», попри те, що той мав надзвичайно складні стосунки з російськими емігрантами й продовжував товаришувати з земляком, користуючись його гостинним помешканням. Майбутні перші марксиста Росії, зокрема, Плеханов (молодший за Сергія на п'ять років, котрий спершу «дивився на останнього, як на людину недосяжної величини», а потім

загордився), пропонували Степняку редакторство «Вісника Народної волі», але за умови розриву з Драгомановим, котрий, мовляв, «є відкритим і злісним ворогом всього російського революційного руху». Про реакцію Кравчинського на ультиматум, висунутий на квартирі Плеханова, емоційно згадував Лев Дейч (псевдо Женька, уродженець Поділля, київський гімназист і майбутній лідер меншовизму): «...Тяжко з усіма вами розлучатися. Але вам моя дружба не так потрібна, як йому (Драгоманову-авт.). Ви розумієте, він дивна людина!». (Цікаво, що Леся Українка, заспокоюючи дядька через подібні непорозуміння, писала йому: «Найгірше мені робиться, як я подумаю, скільки Вам життя трують різні собаки та «Кандиби», щоб вони скисли в холодній воді!». І далі робила висновок, що винні у цьому не всякі теоретичні й політичні думки та слова, а його суто український гумор. «Бо то ж ним, Ви можете людину без вогню спалити»...). Та навіть тоді, коли в 1883 році Кравчинському таки запропонували приєднатися до першого російського марксистського гуртка «Освобождение труда», він відмовився, заявивши, що бажає лишатися «вільним козаком». І ще одна моральна «дрібничка». Попри наступну зверхність Георгія Валентиновича, Кравчинський – єдиний, хто, позичивши значні кошти, допоміг йому в лікуванні туберкульозу. (Аж через десять років після смерті Сергія борг віддавала уже його дружина Фані!). «Ми не можемо забути ролі Степняка в порятунку життя основоположника марксизму в Росії» – наголошувала Євгенія Таратута, такими словами забезпечуючи герою своїх досліджень політичну лояльність у Радянському Союзі. Незадовго до смерті Кравчинського, котрий збирався прожити не менше ста п'ятдесяти років, у Болгарії помер від тяжкої хвороби його друг Михайло Драгоманов. З цього приводу наш земляк напише вдові мислителя: «Пишу, розчавлений страшною звісткою... Якої людини немає серед живих! Який розум згас, яке серце! Так, не вміли ми його цінувати й берегти за життя...». (Власне, через кілька місяців те ж саме можна було сказати й стосовно автора тих палких слів).

До цього українського зрізу можна додати, що в одному з останніх творів «Штундист Павло Руденко» Степняк етнографічно точно (знову ж таки, завдяки консультаціям з Михайлом Драгомановим) з любов'ю описав правобережне село в «країні Дніпра». Зрозуміло, що сказане не вичерпує теми, оскільки спадщина Степняка-Кравчинського, попри титанічні зусилля й намагання без особливої шкоди провести через ідеологічний лабіринт «марксистсько-ленінського вчення» з боку Євгенії Таратуті, досі мало вивчена й ще менше опублікована в Україні.

Цікаво, що твори нашого земляка надзвичайно сьогоденні. Ось лише жменька думок Кравчинського, висловлених ніби зараз, коли триває кривава протистояння України з північним сусідом: «двома пристрастями одержимий російський народ: релігійним фанатизмом і патріотизмом»; «коли послухати російських попів, небесний государ певним чином діє як слухняний дух земного государя», а «росіяни – єдиний народ, що сповідує справжню віру Христову»; «віра в те, що Росія найщасливіша з усіх країн, а її уряд – вершина людської мудрості»; «найгірше те, що таких жажливих ідей дотримується не лише сам тиран, але їх поділяє й народ»; «Московія перетворилася на справжню тиранію»; «чим більше вона віддавалася замилюванню сама собою, чим більше намагалася оберегатися від зв'язків з Заходом, тим глибше занурювалася у варварство»; «багато англійських читачів можуть не знати, що користування літературою, котру уряд вважає шкідливою, в Росії вважається кримінально-карним злочином»; «у Росії судова процедура зовсім не головне, вона грає лише побічну, допоміжну роль; найголовніше надійно заперти в'язня»; «невинний – тому й покараний»; «немає жодної тюрми в Росії, де не відбувалися б голодування політичних»; «для політичних злочинів у Росії немає ні суду, ні помилювання»; «ніколи Росія не знала нічого, що навіть віддалено нагадувало б свободу слова і терпимість до політичних та релігійних ідей»; «або мовчати, або вихвалити будь-які урядові заходи»; «гласність, дискусія, відверте висловлювання думок вселяють уряду смертельний жах»; «бажання війни лише для того, щоб народ забув про своїх дурних правителів»; «жити по сусідству з деспотичною державою так само небезпечно, як сидіти за столом з божевільним, на котрого не вдягли гамівної сорочки»... Західна Європа в другій половині XIX століття уважно спостерігала за поєдинком одинаків з самодержавством – «ватагою, що тримала під своєю п'ятою всю Росію». Тому публікації Степняка там мали особливий резонанс. «А російське суспільство? Що ж! Воно боязливо мовчало».

«Його дії, слова, книги – єдині. В особистості, життєвому шляху й творчості Степняка-Кравчинського нерозривно злиті поезія дії й дія поезії», – писала Євгенія Таратута. Він був переконаний, що «кожний народ лише на своїй, ним створеній мові, може до тонкощів висловлювати своє почуття й свою думку».

Кравчинський і світова культура

Не думаю, що навіть фахівець відразу зможе перелічити всіх бодай найвідоміших представників літературно-мистецьких кіл України й Росії,

Європи й Америки, прямо чи опосередковано пов'язаних зі Степняком-Кравчинським чи його творчістю!

Наш край з Володимиром Короленком пов'язує не лише та обставина, що його творчість вивчав лихої долі уродженець Єлисаветграда Павло Негретов, але й особисте знайомство Сергія Михайловича з Володимиром Галактіоновичем («відмінна людина» і «мій перекладач» англійською «Сліпого музиканта»).

Потрапивши до Парижа, Сергій познайомився з ще одним письменником народницького напрямку Глебом Успенським (мав чернігівський епізод в біографії; його перекладав на українську Іван Франко). Але не він, а уродженець Севастополя, син адмірала й письменник-мариніст Костянтин Станюкович певний час у прямому розумінні матеріально підтримував життя нашого емігранта. Коли у вигнанця Кравчинського було зовсім сутужно з коштами, Станюкович у петербурзькому журналі «Дело», де був редактором, друкував його переклади російською (зокрема, з італійської, «Спартак» соратника-гарібальдійця Рафаелло Джованьолі) та окремі матеріали. Тож єдиним доступним видом заробітку стала літературна праця. Саме через контакти з Кравчинським і Драгомановим Станюковича заарештовувало III Відділення й, за особистим розпорядженням імператора Олександра III, в 1884 році заслано в Сибір.

Високо твори Степняка цінував Іван Тургенєв («є і талант і вогонь», «жар молодості й переконань»). У свою чергу Сергій писав біографію улюбленого письменника, котрий ввів у вжиток слово «нігілізм», що став «пристрасною й здоровою реакцією проти деспотизму». Книги Степняка мали вплив на Льва Толстого (чи не з «Підпільної Росії» витоки публіцистичного роману «Воскресення»?). В Луганю 24-річний Сергій познайомився з революціонерами й знайомими майстрами пера 61-річним Михайлом Бакуніним та 52-річним Петром Лавровим.

Степняка добре знав парадоксальний Оскар Уайльд. Навіть п'єсу з життя нігілістів створив. Але, на думку Євгенії Таратуті, драматичний твір «Віра» - «зовсім фантастичний і дивакуватий». Його лекції ходив слухати ще один англійський письменник Томас Харді.

Цікавилися й французи. Сучасні дослідники, як правило, згадують Степняка-Кравчинського, коли мова заходить про відомий роман «Тартарен в Альпах» (1885) Альфонса Доде. Втім, фігури нігілістів (автор називає їх ще ...«козаками»!), запозичені у Степняка, тут подані «майже в карикатурному вигляді». Простодушний Тартарен Тарасконський відчуває, «в якому непевному й небезпечному товаристві опинився». До того ж, один з нігілістів має дивне прізвище Манілов (подумалося, коли читав,

можливо автор, крім «Мертвих душ» Миколи Гоголя не мав звідки черпати дані про російські прізвища?). Але ж ні! Доде безпосередньо сприяв перекладу італійського варіанту «Підпільної Росії» на французьку! Тобто знав справжні прізвища народовольців й щось особливе вигадувати не мав потреби! З Альфонсом особисто спілкувалася також дружина Кравчинського Фанні Марківна. Той навіть періодично просив її: «Дізнайся, що цікавить Доде про нігілістів?». Здається загадку розкриває московський реакційний журнал «Русский вестник», де, відразу після виходу за кордоном «Підпільної Росії», за вказівкою горезвісного Побєдоносцева та російської політичної поліції з'явилася розлога – на 35 сторінок дрібненького тексту! – розгромна рецензія, в котрій анонім називає Кравчинського ...«Маниловым руського терроризма». І тут на пам'ять приходять інформація про те, що на той час серед найуспішніших таємних агентів російської «охранки» в країнах Європи був француз «Жозеф», котрий не знаючи російської мови, примудрявся ...перемальовувати листи Кравчинського. Не дивно, що в Петербурзі певний час знали практично все про полум'яного революціонера. Пригадався й злий жарт Альфонса Доде, через який Еміль Золя змушений був переробляти цілих 60 сторінок уже готового художнього тексту, в якому зображувались герої-прообрази Кравчинського та його побратимів... Попри те, маємо можливість досі читати «Жерміналь», де героєм, крім французьких шахтарів, є «дуже вперта, але добра людина із скринєю книжок» – політемігрант анархіст Суварін.

Та що там говорити, навіть суперпопулярний на той час Жюль Верн в романі «Магелланія» вивів образ анархіста Кропоткіна, скориставшись Степняковою «Підпільною Росією».

Окремої розповіді варта й дружба Степняка з драматургом і мислителем Бернардом Шоу, що знайшла відгук у житті та творчості всесвітньовідомого англійця («серед всього цього пустого сум'яття мене познайомили з Степняком»; «коли я зустрічався з ним, ми зазвичай говорили про книги»; «безпосередність і своєрідність його чарівності»; «виняткова людяність, яка є межею досконалості в спілкуванні з людьми»; «був непересічною людиною, його особливий статус у суспільстві ґрунтувався на його власній природній величі»; «зустрічаючись зі Степняком, я завжди, дивлячись на нього, отримував почуття радості»; «людина життя, дії, розвитку»). Шоу особисто замовляв театральні квитки для Степняка, знаючи про його бідність. Лишився навіть графічний портрет нашого земляка, виконаний майбутнім нобелівським лауреатом.

В ході подорожі Сполученими Штатами Америки 1891 року Степняк знайомиться з відомим тамтешнім письменником Вільямом Діном Хоуеллсом, котрий не лише захоплювався лекціями Степняка про переслідування євреїв у царській Росії, літературну діяльність Лева Толстого, Івана Тургенєва та загадкову особу української художниці Марії Башкирцевої. Для нього Сергій - «один з найцікавіших і видатних людей, один з тих умів, які, здається, належать до інших рас, ніж наша». А тому присвятив йому дуже цікавий роман «Мандрівник із Альтрурії», де головний герой – Хомос – «особлива, невідома нам духовна істота». Письменник запросив до себе Фані Марківну й дав Степняку рекомендаційного листа до Марка Твена. Лишилося не тільки подароване Сергію фото з дарчим написом «батька» Тома Соєра й Гелькбері Фінна. (У відповідь американець отримав «Підпільну Росію»). Вони надзвичайно сподобалися одне одному. «Я поїхав у дикому захваті від його зовсім унікальної дивної оригінальної особистості», – напише Кравчинський.

Добра знайома народниця й письменниця Віра Засулич, котра в 1878 році здійснила замах на петербурзького градоначальника Федора Трепова (село й станція Трепівка Знам'янського району мають безпосередній стосунок до цієї родини) не без почуття писала про творчість Сергія Степняка-Кравчинського: «Його статті зовсім не схожі на звичайні газетні статті. Це «вірші в прозі», поезія революції». «Повний життя, котрим заражав все оточення – художник за складом розуму, котрий ідеалізував, перебільшував позитивні якості своїх приятелів, безмірно захоплювався ними, в той же час щирий, простий і ласкавий, ніби дитина, у власних стосунках з людьми Кравчинський був загальним улюбленцем й гордістю...».

«Я люблю його...»

Звісно, найголовнішою жінкою в житті нашого героя була «рідкісної душі людина», його мама. Любов Яківна Кравчинська (в дівочтві Левинська) 16-річною вийшла за військового лікаря Михайла Тадейовича Кравчинського (старший від дружини на 20 років, родом з Вітебської губернії, помер у широковідомому нині Слов'янську, коли Сергію було всього чотирнадцять). До речі, молодший брат Дмитро (уродженець Абрамівки: ще одна назва Нового Стародуба), майбутній відомий в Російській імперії фахівець-лісівник («батько російського лісу»), був на 6 років молодший. Коли в 1873 році Сергій, не повідомивши рідних, за власним бажанням звільнився з інституту, щоб «піти в народ», саме мама – «вдова колезького асесора Кравчинського» й жителька будинку Плот-

никової, що на Солдатській вулиці в Кременчуці, – переживала драму, розшукуючи сина...

Не тільки в квітні 2016 року, але й раніше, в XIX столітті, російська політична поліція цікавитиметься, хто і які книги читає в бібліотеках. Так, коли в 1874 році жандарми цікавилися літературними уподобаннями Кравчинського, в книгозбірні петербурзького Землеробського інституту отримали відповідь: «Знала його за людину дуже здібну, розумну, енергійну, не схильну до будь-якого низького вчинку». І т.п. Свідчення III Відділенню, наче освічення в коханні...

Сергій Кравчинський завжди був у полі зору жінок. Катя Дубенська наприкінці 20-х років минулого століття розповідала Льву Дейчу про близькі стосунки з ним протягом 1874-1878 років: «Знайомство моє з Сергієм наладилось так швидко, що вже за кілька днів він став користуватися моєю кімнатою (Замоскворіччя) для найкоспіративніших побачень (Цакні та інші)». Але коли дівчину заарештували жандарми, єдине, що розповіла їм, стали слова поваги: «Мене цікавив він як обдарована, добре освічена людина». (До речі, згаданий Микола Цакні певний час був емігрантом, котрий сприяв у виданні творів Степняка, потім – відомим одеським видавцем газет, з донькою котрого Ганною одружився письменник Іван Бунін).

Ще по гуртку «чайковців» Сергій Кравчинський познайомився з Ганною Епштейн («багато років тримала кордон для емігрантів»), з якою контактували до її та його смерті 1895 року. З Ганною ділився творчими планами: «У мене кілька романів у голові, один іншого ліпший». У 1878 році Анка тужить через його мовчання, гадає, що він забув про неї (через жандармів і безкінечні конспіративні переїзди з країни в країну). «В Женеві я жив винятково кабінетним життям, – відповідав їй Сергій. – ...особисті почуття виступали на поверхню, як підводні камінчики й острівці під час пересихання ріки. ...Чи означає, що наші взаємна прив'язаність слабша, ніж раніше? Зрозуміло, ні. Вся справа в тому, що любов до людини, якою б сильною вона не була, завжди один з острівців на ріці нашого громадського життя. І будь-яку людину ця прив'язаність занурює на дно, коли громадське життя тече рікою. Може статися, що не у всіх так буває... Але у мене так... Ой, відчуваю чого тобі хочеться. Будь ласка, я вільний, як вітер і холодний ніби сталь...». «З цих слів, – пише Євгенія Таратута, – дізнаємося про якесь велике й трагічне кохання. Можливо це була Марія Волховська». Відомо, що перебуваючи в еміграції разом з Марією Волховською під псевдо Абрама Рубльова з Херсона, вони жили в старовинному містечку Катані на Сицилії, що біля самісінького

підніжжя грізного вулкана Етна. Тоді в Італії він склав інструкцію для майбутніх інсургентів (європейських повстанців) про ведення партизанської війни невеличкими загонами в горах, лісах. Чи не з цього джерела черпатимуть знання й українські повстанці наступного століття?

Саме в цей час нове кохання ввійшло в його життя. Дружиною стала соратниця по боротьбі, юна медичка-курсистка, що вже відчула на собі тюремне ув'язнення, Фані Марківна Лічкус (померла в 1945 в Лондоні на дев'яносто другому році життя, зберігши світлу пам'ять про свого чоловіка). Звісно, кохання у них було незвичним. Судить самі. У липні 1882 року, після розлуки Сергій писав дружині: «...Не поспішай особливо. Це нічого, що мені хочеться тебе бачити. Слід потерпіти, щоб свою справу виконати бездоганно. Інакше виходило б, що люди без кохання кращі, ніж з коханням...». Взагалі, прожили вони в «крайній нужді», попри «щодобову пекельну працю» (треба мати неабияку фантазію, щоб уявити скільки Сергієм написано: виданий у радянські часи двотомник не дає навіть приблизного уявлення). Їхня дитина померла за кілька днів після народження. «Ти у мене, та я у тебе – ось все наше дуже просте багатство!» – писав в одному з листів дружині Кравчинський. Чи не тому згадують, як він ніжно ставився до дітей Волхонських, носив під кожухом дітей Станюковича?

Після убивства шефа жандармів Сергій написав просторе пояснення свого вчинку. На петербурзькій конспіративній квартирі, господаркою якої була талановита художниця Олександра Малиновська, соратники цілими днями сиділи й надписували адреси на конвертах, куди вкладали статтю Кравчинського, яку розсилали багатьма містами імперії. (Якщо вірити спогадам ще одного славетного земляка, філософа Дмитра Чижевського, то молодша сестра Олександри Малиновської Віра виховала майбутнього маршала й міністра оборони СРСР Родіона Малиновського, котрого в дитинстві привозила відпочивати до Олександрії, де малюк мешкав у родині Чижевських (мама – художниця, а батько за участь у народницькому русі відсидів у Петропавлівській фортеці). До речі, згадана Олександра Малиновська виготовила Кравчинському ще й надійного паспорта, з яким йому під чужим ім'ям вдалося перетнути кордон імперії, щоб більше туди не повернутися.

Член виконкому «Народної волі» Ольга Любатович (Акула) говорила про Сергія Кравчинського, як про «доброго, жертвовного, прекрасного, обдарованого, надзвичайно здібного, з полум'яною душею й пристрасною фантазією». В листі 1879 року писала, що Сергій мав звичку «губить серця барышень». Мовляв, «займається з нами філософією кохання й по-

вчає нас з Вірою (Засулич-авт.) мудрим правилом кокетства, завдяки якому можна змусити закохатися в себе чоловіка безнадійною любов'ю. Втім, попри талановитість професора, ми лишаємось все такими ж безпосередніми ученицями й піднімаємо навіть на сміх свого професора...». Проте, як змінюється її настрій в екстремальній ситуації, які надривні листи писала Ольга «милим Анці та Фанечці», бажаючи, щоб Сергій був обережніший, коли російські шпигуни буквально йшли по п'ятах під час другої еміграції! Кравчинський відтягував з переїздом, як міг. Бо коли в Російській імперії 1881 року заарештували соратника Миколу Морозова («Вороб'я») і Ольга кинулась туди до чоловіка, їхню малу доньку няньчила Сергієва Фані, а потім дівчинку передали більш заможному земляку й приятелю соціологу Сергію Подолинському (народився в сусідньому з теперішньою Кіровоградщиною Шполянському районі, бував у Малій Висці), котрий мав кількох власних дітей. (Останній в еміграції, зокрема, написав українською працю «Розмови про бідність», названу народною політекономією).

Навіть тоді, коли гірка доля вигнанця лишала без копійки на існування, на виручку приходила жінка. Так трапилося у Женеві, де власниця кав'ярні мадам Грессо («Гресиха», як її по-нашому (!) називав Кравчинський), не тільки створювала домашню атмосферу для праці, але й давала необмежені кредити...

Власне, не будемо моралізувати з приводу питання Степняк і жіноцтво. Пошлемося на думку тієї ж Євгенії Таратуті: «Відчуття небезпеки, «захват від бою», усвідомлення короткочасності всього, що оточує, загострювало почуття Кравчинського та його товаришів. «Відчуваєш, що все це може зникнути щомиті й слід ловити щастя на льоту», – писав дружині Сергій до Швейцарії».

Після переїзду на туманний Альбійон познайомився з «чарівним дідусям» Фрідріхом Енгельсом в його просторому лондонському будинку («у чоловіка з Енгельсом бували суперечки й непорозуміння», – згадувала Фані), втім, саме він вперше привів у цей будинок Георгія Плеханова та Віру Засулич. Але головне там трапилося дещо пізніше, в 1886 році, коли Степняк познайомився з тоді нікому не відомою юною Лілі Буль (точніше – Бул, тому й називав «дорогу міс» Булочкою; до речі, в листах до Михайла Павлика у Львів вона підписуватиметься як «ваша Лілія»), яка мала намір мандрувати Російською імперією, а тому потребувала репетитора для вивчення російської. Саме Кравчинський («опікун») навчив юну англіянку не тільки російської, але й української мов. Згодом саме він запропонував Лілі «випробувати свої сили на письменстві». В легендарно-

му «Оводі» (1895), вже як Етель Ліліан Войнич (польський революціонер Войнич як чоловік з'явиться в її житті тільки в 1890 році) вона зобразить Кравчинського в образі борця за незалежність Італії Артура (цікаво, що відомий шпигун і авантюрист Сідней Рейлі, уродженець не то Херсона, не то Одеси Соломон Розенблюм, для комфортнішого становища в середовищі революціонерів пустив дурну й нічим не підтверджену чутку – на жаль, періодично реанімовану жовтою пресою, – що, мовляв, був коханцем Лілі, і це саме його, неповторного вона зобразила в тому романі). А ще Степняк захопив юну англійку перекладами українських народних пісень, поезій Тараса Шевченка. (Професор Роксолана Зорівчак вважає, що перекладений нею «Заповіт» – найдосконаліша з усіх досі відомих англомовних інтерпретацій. Цікаво, що саме те, женецьке видання 1891 року книги «Поезії Т.Гр.Шевченка, заборонені в Росії», з якої робила переклади, зберігала в нью-йорській квартирі аж до дня смерті – 28 червня 1960 року). Згодом як з'язкова у справі перевезення нелегальної літератури, завдяки рекомендаційному листу Кравчинського, Войнич познайомиться у Львові з Михайлом Павликом та Іваном Франком. Відгукуючись на лист Павлика, Леся Українка напише про бажання «бачити вашу англічанку», може «в купі з дядьком» – Михайлом Драгомановим – десь у Парижі. Здається, через смерть Драгоманова це сталося не так швидко, а лише за кілька років, на початку XX ст., в Сан-Ремо. Після чого Леся присвятила Лілі одну з поезій («До Ladi L.W.»), навіяних англійськими баладами. Войнич і надалі підтримувала листування з Павликом. У 1957 році за океаном її відвідали письменники Радянської України гуморист Федір Маківчук та уродженець Новоархангельська Василь Козаченко, що саме брав участь у засіданні Генеральної асамблеї ООН. «Вдячна учениця, – писала Євгенія Таратута, – закохалася не лише в літературу, але й у свого вчителя. Незадовго до смерті (а прожила вона 96 років!) на 17 поверсі в Нью-Йорку Етель Ліліан Войнич емоційно промовить, згадавши Степняка-Кравчинського: «Я дуже кохала цю людину!»

«Я дивлюся на його обличчя. Дивлюся йому в очі. Я люблю його». Такими стали й почуття Євгенії Таратути після того, як вона прочитала тисячі сторінок архівів охранки, величезну кількість спогадів, залишених незламними народниками, сотні листів та творів, побачила десятки фотографій художніх зображень Сергія Кравчинського. Їй дуже хотілося, щоб його ім'я «стало рідним для кожного». Щоб люди, завдяки біографії борця з російським самодержавством змогли «відчутти трепет захоплення перед своєю батьківщиною, котра дала світу таких доблесних, мужніх, таких талановитих синів...».

* * *

Цікавим був би український серіал про українську складову народництва. Оскільки в кіно сусідньої держави тепер в якості позитивних героїв — переважно жандарми, які борються з соратниками Степняка-Кравчинського. А коли б зібрати та видати все написане Кравчинським і про нього! Цікаво, на скільки томів назбиралося б? Як книги Кравчинського, так і туристичний маршрут на Кіровоградщині були б цікавими теперішній Європі.

Відомості про автора: **Шепель Федір Олександрович**, член Національної спілки краєзнавців України, м. Кропивницький.

Вікторія Голобородько

Початок творчої діяльності видатного українського перекладача Анатолія Перепаді в Олександрії

У статті охарактеризовано початковий етап творчої діяльності видатного перекладача, класика українського перекладу Анатолія Перепаді. Подаються відомості про юнацькі роки майстра, що пройшли в Олександрії, та його перші кроки в літературі.

Ключові слова: *Анатоль Перепадя, перекладач, переклад, Олександрія, література, поезія.*

The initial period of creative activity of a prominent translator, a classic of Ukrainian translation Anatoly Perepadya is characterized in the article. Information is provided on the youth days of the master, spent in Oleksandria, and on his first steps in literature.

Key words: *Anatoly Perepadya, translator, translation, Oleksandria, literature, poetry.*

В статье охарактеризовано начальный этап творческой деятельности выдающегося переводчика, классика украинского перевода Анатолія Перепаді. Подаются сведения о юношеских годах мастера, прошедших в Александрии, и его первые шаги в литературе.

Ключевые слова: *Анатоль Перепадя, переводчик, перевод, Александрия, литература, поэзия.*

Ім'я Анатолія (Анатолія) Перепаді – метра українського перекладу – відоме всім, хто доторкається до світової класики через переклади видатного земляка, адже саме словами Перепаді українською мовою промовляють до нас герої Пруста, Монтеня, Рабле і багатьох інших письменників класичної літератури.

Разом з тим не зважаючи на широку відомість творчої спадщини Анатолія Перепаді, його життя і біографія залишається поза увагою дослідників і зокрема краєзнавців Кіровоградщини, хоча саме на землях між Дніпром і Бугом, у місті Олександрії сформувалась творча особистість А.Перепаді, вийшли друком його перші твори.

У спеціальних дослідженнях, присвячених творчості перекладача, вся увага зосереджується саме на його перекладацькій діяльності, певних особливостях його творчої спадщини, участі у дисидентському руху [1], [2].

Чимало літератури присвячено дружнім взаєминам Анатолія Перепаді та Василя Симоненка, архів якого А.Перепаді після смерті поета зміг передати для друку.

В одній із цікавих публікацій згадується про фрагмент з особистого життя перекладача, зокрема щодо «цейтнотного» перекладу [3], який насправді був вправою для сина, та пошуки колеги-дослідника, який аналітично довів, що це не могла бути праця метра українського перекладу.

Не додають до біографії видатного філолога і некрологи колег на трагічну смерть [4].

Не віднайдено автором і спеціального біографічного дослідження про життя А.Перепаді або його авторських спогадів, можливо тому, що «спогади – це погляд назад, а я у своєму віці найбільше люблю дивитися вперед» говорив перекладач. [5]

Єдину згадку про А.Перепадю зустрічаємо серед краєзнавчої літератури Кіровоградщини у «Історичному календарі Кіровоградщини на 2015 рік» Володимира Боська у зв'язку із відзначенням 80-ти річчя А.Перепаді [6] та у оглядовій статті того ж автора у обласному виданні [7].

А.Перепаді не помічений багатьма дослідниками можливо тому, що був «чистим» перекладачем і не писав спеціальних досліджень, крім окремих виступів на конференціях з певних питань, не мав власних описаних теоретичних розробок, хоча на думку дослідників мав чітко виражений власний стиль перекладу. «...Йому властиві заглибленість в оригінал, надзвичайне багатство лексики, її невимушеність і ясність, природність морфології, синтаксична розкутість, оживлення призабутих слів

і діалектизмів, відсвіження значень, використання так званих лукашизмів, а також стислість і смисломісткість вираження при всій перейнятості стилем автора. А головне – що метод А. Перепаді є продуманим і послідовним, у чому переконує вся вервечка його тлумачень класики, від «Маленького принца» А. де Сент-Екзюпері до «Дон-Кіхота» Сервантеса, доперекладеного ним після смерті М. Лукаша». [3].

Перегляд радянських та сучасних енциклопедичних та спеціалізованих довідників теж не дає відповідей на питання щодо біографії перекладача, оскільки навіть у останніх виданнях енциклопедичного характеру відсутні будь-які відомості про А.Перепаді, не зважаючи на статус класика українського перекладу.

Найвагомішим доступним джерелом про життєвий шлях А.Перепаді є сьогодні його інтерв'ю, які були надруковані у різних регіональних і загальноукраїнських виданнях на початку 2000-их років, коли в Україні перекладач А.Перепаді став легендарною особистістю у колі інтелігенції.

Саме завдяки його повідомленням ми дізнаємось, що поширена у краєзнавчій літературі згадка про те, що він народився 1935 року у місті Олександрії є сумнівним твердженням. В офіційній біографії А.Перепаді, як одного з постійних авторів видавництва «Кальварія», зазначено інше місце народження[8]. Можемо лише здогадуватись, звідки така інформація, проте він тривалий час співпрацював із видавництвом і не виключено, її співробітники знали більше, ніж інтернет-джерела.

На цій же сторінці зазначається, що А.Перепаді народився у селі Попелак Сиваського району Херсонської області 23 серпня 1935 року. Цю ж версію постійно переповідають інші джерела, проте жодного посилання на першоджерело ні на те, ні на інше місце народження у працях дослідників ми не знаходимо. Пошук щодо вирішення питання місця народження треба завершити документальним підтвердженням чи спростуванням, імовірно завдяки пошуку серед архівних джерел.

Поки що можна тільки здогадуватись, через які обставини сім'я переїхала до Олександрії, на Кіровоградщину. Не вказуючи місто Олександрію як місце народження, перекладач розповідає про цей населений пункт, як місце проживання в одному з інтерв'ю. «Я виростав в українському місті, хоч і шахтарському, це Олександрія, навіть недавно був там: діти спілкуються українською, у залізничній касі звертаються українською. Мені прикро, що українська розмовна в багатьох звучить як суржик», – зазначав А.Перепаді.[9]

В інтерв'ю журналісту «Літературної України» Анатоль Перепадя також зазначає, що він закінчував не спеціальну, а звичайну школу в «україномовному місті Олександрії Кіровоградської області» [10].

Про свої перші літературні кроки Перепадя згадує досить критично. «Я починав у літературі як автор віршів про Сталіна, і можу зараз про це говорити. Коли нещодавно для пенсії з'ясовувався мій письменницький стаж, який рахується від першої публікації, то я саме й зазначив ті свої давні стихози. А які вірші міг у ті роки писати молодий поет-початківець, який, свідомо чи несвідомо, копіює літературний мейнстрім? Адже всі тодішні класики, починаючи від Андрія Малишка, продукували щось подібне. Тож на кого було рівнятись?» Це чи не єдиний спогад про перші літературні кроки.

Віршів про Сталіна нам віднайти не вдалось, можливо це були пізніші публікації, проте одні з перших творів, що опубліковані (можливо і перші) прозові та поетичні спроби А.Перепаді публікувалися у олександрійській газеті.

Хронологічно першим був твір «Рідна Москва» українською мовою, опублікований 15 серпня 1951 року у випуску «Більшовицької правди», газети Олександрійського міського та районного комітетів КП(б)У та депутатів трудящих міської та районної рад [11].

Не зважаючи на цілком зрозумілий пропагандистський напрямок видання, в ньому в той час діяла літературна група, виходила у світ літературна сторінка за участі авторів художніх творів. На цій же літературній сторінці виходили у світ перші творчі здобутки і майбутнього лауреата Шевченківської премії, українського поета і прозаїка Бориса Нечерди, друкували свої перші проби пера місцеві журналісти та митці, зокрема В'ячеслав Колесников, Станіслав Міркотан та багато інших.

Літературна група проводила щовівторка консультації для початківців, про що було навіть надруковано спеціальне оголошення [12].

Утворення літературної групи відбулось якраз на початку творчого шляху А.Перепаді – 13 січня 1952 року. Як вказано у повідомленні про створення цієї літгрупи у першій нараді групи взяли участь 11 чоловік. В бюро літгрупи ввійшли журналісти та дописувачі газети Апостол (кореспондент), Борик, Міркотан (кореспондент), Сергієнко, Логвин[13].

У першому нарисі Анатолія (Анатолія) Перепаді було чимало пропагандистських гасел, але помітно таланти майбутнього журналіста та перекладача. Юнак, якому тоді минуло 16 років, вперше потрапив у столицю країни і з захватом описує багатомільйонний мегаполіс: «Москва зустріла нас урочистим шумом навколо – скільки сягало око – було видно

грандіозну неозору панораму: контури тисяч будинків, широкі магістралі прямих вулиць з потоками людей, автомобілів, трамваїв, тролейбусів, просторі овали площ і зелених стадіонів, оксамит молодих дерев, скверів і садів, вертикалі заводських труб, голуба стрічка повноводної Москви-ріки. І над всім цим в ясночолу височінь блакитного неба, гігантськими штрихами піднялась чудова творчість мистецтва сталінської епохи – споруди висотних будов».

Хлопець зачаровано і спрагло сприймає все, що навколо нього і за десять днів перебування у столиці разом із товаришем Владиславом, який приїхав вступати в університет, він бачить всі невідомі хлопцю з провінційного шахтарського міста дива техніки і цивілізації: метро, музеї, планетарій, кіно, величний стадіон «Динамо». Опис прощання з другом на Курському вокзалі, що завершує нарис, написаний під сильним враженням від відвідин найбільшого міста країни і тому в ньому відчувається майже поетичний пафос автора: «...Вечоріло. Теплі літні сутінки швидко спускаються на столицю. Чіткіше починають жевріти мільйони електровогнів. Вони нагадують безкрає море. Прощальний гудок і поїзд м'яко рушає...».

Вдалось віднайти і два перші (на нашу думку) віршовані твори А.Перепаді, опубліковані в тому ж місцевому часописі.

Це поезії «Весняна пісня» [14] та «Літо» [15], надруковані у 1952 році. Обидві поезії мають приблизно схожу ідею – уславлення рідної землі, зачарування природою рідного краю. Епітети і порівняння майбутнього перекладача цікаві і не стандартні. Вже в цих віршах початківця помітна стилістика майбутнього метра українського перекладу:

Небо світле і високе –
Вісник сонця і весни.
Під дощами живним соком
Наливаються лани.

Травен-ясен, травен-зелен.
Не війни а хмари грім
Молодий такий, веселий
На міста заводи, села
Віє духом весняним...

В цій же поезії «Весняна пісня», яка процитована вище, не можна було оминати пропагандистську складову, тому з'являється у передостанньому куплеті і «чорні сили Уолл-стріту», які хочуть «спинити час».

Не заглиблюючись у конкретику пропагандистського стилю друкованого видання, яке звісно через призму цензури друкувало як статті журналістів, так і твори аматорів, нарис без сумніву вирізняється на фоні трафаретно-шаблонних текстів інших авторів. Талант майбутнього видатного українського перекладача яскраво вирізняється вже і в цьому, одному з перших творів, – опублікованих в олександрійській офіційній пресі.

У 1952 році А.Перепада вступить у Київський університет імені Т.Шевченка на факультет журналістики, де і здобуде диплом у 1957 році та розпочне професійну кар'єру журналіста, а за тим – тернистий шлях перекладача. Проте сторінки біографії видатного земляка поки що залишаються багато в чому недослідженими і потребують подальших пошуків.

Це дасть змогу реконструювати біографію видатного діяча української культури, дослідити його перші творчі праці, гартування власного письменницького почерку.

Джерела та література:

1. Павленко О. Г., Феномен творчості Ростислава Доценка: світоглядно-естетичні та художні константи / О. Г. Павленко // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 40 (2). – С. 124, 126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40\(2\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40(2)_17). – Назва з екрану.
2. Коккіна Л. Когнітивна складова перекладу афоризмів філософської казки «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері / Л. Коккіна // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 11. – С. 115 – 122.
3. Радчук В. Д. Навіщо перекладачеві теорія? / В. Д. Радчук // (Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]). – 2014. – Кн. 3. – С. 151.
4. Анатоль Перепада (1935-2008) // Всесвіт = Vsesvit – Review Of World Literature: Журнал іноземної літератури. Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник. – 2008. – N 7/8. – С. 203.
5. Життєві перепади тлумача Перепаді: хуліганська розмова із метром перекладу / Євгенія Кононенко // Україна молода. – 2006. – №204 (3 листопада). – С. 18 – 19.
6. Босько В. М. Історичний календар Кіровоградщини на 2015 рік. Люди. Події. Факти / В. М. Босько. – Кіровоград: Центр.-Укр.вид-во, 2014. – С. 161.
7. Босько В. М. Співатори геніїв, їхні alter ego, місіонери / В. М. Босько // Народне слово. – 2012. – 12 січня. – С. 10.
8. Анатоль Перепада ПЕРЕКЛАДАЧ [Електронний ресурс] // Видавництво «Кальварія». – Режим доступу: <http://calvaria.org.ua/autor.php?aid=199>. – Назва з екрану.

9. Давиденко В. «Мій голос залунає поміж вами»: у Нац. спілці письменників вшанували пам'ять видат. укр. письменника, пер., поета Анатолія Перепаді / Валентина Давиденко // Урядовий кур'єр. – 2010. – 1 жовтня. – С. 11.

10. Гургула І. Анатоль Перепадя: «Перекладач - професія стариків» / Ігор Гургула // Літературна Україна. – 2004. – 26 серпня. – С. 6.

11. Перепадя А. Рідна Москва / А. Перепадя // Більшовицька правда. – 1951. – 15 серпня. – С. 3.

12. Повідомлення: бюро літгрупи // Більшовицька правда. – 1952. – 14 березня. – С. 4.

13. Нарада літературної групи // Більшовицька правда. – 1952. – 18 січня. – С. 4.

14. Перепадя А. Весняна пісня / А. Перепадя // Більшовицька правда. – 1952. – 18 травня. – С. 1.

15. Перепадя А. Літо / А. Перепадя // Більшовицька правда. – 1952. – 15 червня. – С. 3.

Відомості про автора: **Голобородько Вікторія Вікторівна**, випускниця 11-Д класу НВК «Олександрійський колегіум – спеціалізована школа» м.Олександрії.

Полоніка

Олег Бабенко, Віктор Білоус

Національність як привід для репресій

На прикладі долі однієї сім'ї показано масові репресії Радянської влади проти вихідців з Польщі за національною ознакою.

Ключові слова: усна історія, родина, поляк, репресії, слідча справа.

The destiny of a single family shows mass extermination practices of Soviet power against Polish immigrants, based on their nationality only.

Key words: verbal history, childhood, family, Pole, repression, investigation file.

На примере судьбы одной семьи показаны массовые репрессии Соввласти против выходцев из Польши по национальному признаку.

Ключевые слова: устная история, семья, поляк, репрессии, следственное дело.

Державний архів Кіровоградської області з нагоди свого 90-річчя започатковував акцію «Збережімо історію нащадкам: подаруймо архіву документ!». Серед надходжень завдяки цій акції – цілий масив документів – свідчень наших сучасників про себе, долю своїх близьких, пережите старшим поколінням тощо, на основі яких формується колекція «Родинні перекази як усна історія народу». Серед документів колекції – автобіографічні нотатки відомого у м. Кропивницькому Миколи Костянтиновича Горохова, лауреата красзнавчої премії імені В.Ястребова, в недалекому минулому – головного режисера обласного телебачення.

У старшому підлітковому віці він, як і багато хто тоді, захоплювався творчістю польського вокально-інструментального ансамблю «Червоні гітари» під проводом Северина Краєвського.

Одного разу, перебуваючи в Києві, в гостях у двоюрідної тітки Люсі, Микола розповів їй про це своє ахоплення. Та, музикантка за фахом, награла хлопцеві декілька мелодій цього ансамблю, а потім з сумом сказала: «А знаєш, він, цей Краєвський, напевне наш родич». На запитання здиво-

ваного хлопця їй довелося розповісти про деякі обставини з життя родини, які досі були йому невідомі.

Сумно перебираючи клавіші фортепіано, жінка повідала, що її діда, поляка за національністю, Фелікса Краєвського, 1891 року народження, уродженця м. Кутно, Польща, саме за національну приналежність було 1937 року арештовано та засуджено. Бабця, Дарія Акимівна Краєвська (дівоче прізвище Садовська, за сімейним переказами, була внучатою небогою матері театральної родини Тобілевичів – Євдокії Зиновійвни, у дівочтві Садовської, і дуже пишалася спілкуванням з родичем – Миколою Карповичем Тобілевичем – «самим» Садовським!) та її 16-річна дочка Олена лишилися практично без засобів до існування та дуже бідували.

Олена Краєвська, 1921 року народження, полька за національністю, переїхала з Кіровограда до Києва, прагнучи уникнути утисків та можливих подальших переслідувань за національною ознакою та як «член сім'ї ворога народу». Тут вона зустріла молодого поляка Станіслава і покохала його. Молоді жили цивільним шлюбом, побоюючись реєструватися у органах РАГСу, аби зайвий раз не засвітитися перед владою як поляки. Від їхнього союзу народилася дівчинка, яку назвали Люцією, для домашніх – Люся, а для ворожого зовнішнього світу – Людмила. Навесні 1941 року Станіслав вирушив до Польщі з намаганням боротись проти німецьких загарбників, які встановили на території окупованої ними у 1939 році країни жорстокий антинародний режим. Вже по війні Олена дізналася від його друзів, що Станіслав був у лавах Армії Крайової та загинув, боронячи свободу та незалежність Речі Посполитої.

Дід повернувся з таборів на початку 1948 року, але він недовго часував сім'ю смачними стравами (у молоді роки він вивчився у Кракові на кондитера): каторжна праця в умовах «південного берега Північного океану» передчасно звела його у домовину. Дарія Краєвська померла у Кіровограді у серпні 1982 року [а.с. 17]. Навіть після смерті діда та бабці тема національності та репресій була довгі роки забороненою в сім'ї. Тільки у 80-тих роках минулого століття дочка Люції-Люсі-Людмили Наталія змогла назвати себе полькою. Зараз вона, її чоловік та син вивчають мову рідного народу та беруть участь у заходах польської громади міста.

Автори цих рядків вирішили знайти документальне підтвердження наведеної родинної історії та знайшли архівно-слідчу справу Краєвського Ф.Й. (№ 11491-п), що зберігається в Державному архіві Кіровоградської області. Сумна сімейна історія підтверджується й невеселими рядками кримінальної справи:

«27.09.37 г. оперуполномоченный Кировского горотдела НКВД УССР Полюшкин, рассмотрев материалы о преступной деятельности гр. Краевского Феликса Иосифовича, 1891 года рождения, уроженца Польши, по национальности поляка, выразившейся в том, что тот является контрреволюционно настроенным, имеет связь с Польшей, проводит контрреволюционную националистическую пропаганду среди населения, и усматривая в его действиях признаки преступлений, предусмотренных ст.ст 54-10, ч.1 УК УССР, постановил начать предварительное следствие» [с. 1]; а прокурор міста Кірово Шапіро постанову затвердив, оскільки вважав, що: «перебування його на волі може перешкодити руху справи, а тому, на підставі арт. 142 та 146 КПК, постановив: взяти під варту в тюрмі м. Кірово Краєвського Фелікса Іосифовича, залічивши його триманням за Кіровським НКВС» [с. 3]. При трусі вилучено паспорт, три пакети різних листів та одну фотокартку. У справі ці матеріали не збереглися [а.с. 5].

За анкетною арештований – «мастер минеральных вод артели инвалидов «Перемога», отец – служащий, умер в 1898 году, в Польше – из родственников сестра и брат» [с. 6-9].

Краєвського допитали тільки один раз, дата допиту на протоколі не вказана [с. 8-9], але це далеко не найсерйозніше порушення так званої «соціалістичної законності». Постанову про притягнення у якості звинувачуваного за ст. 54-10, ч. 1 йому той самий Полюшкін пред'явив 11 жовтня 1937 року [а.с. 7].

Протокол допиту містить «цілих» дві сторінки [а.с. 9]. Вже відомий нам Полюшкін цікавиться декількома питаннями: «Вы арестованы органами НКВД за то, что проводили активную контрреволюционную националистическую пропаганду среди населения, дискредитировали руководство партии ВКП(б) и правительства. Признаёте себя виновным в этом? Следствие располагает данными о том, что Вы систематически поддерживали письменную связь с родственниками, проживающими в Польше. Дайте показания? Следствию известно о том, что Вы прибыли из Польши нелегально, после гражданской войны. Следствие требует правдивых показаний?»

На це Краєвський дає прості та вичерпні відповіді: «Отрицаю контрреволюционную националистическую пропаганду, дискредитацию руководителей партии и правительства. Я не отрицаю, что я являюсь выходцем из Польши, прибыл на Украину в дореволюционный период времени. В Польше имею родственников: сестру с братом, с которыми поддерживаю письменную связь» [а.с. 9].

Незважаючи на заяви про те, що нібито «слідство має незаперечні докази», таких власне справа не містить. Допитані у справі свідки Мірошніченко Григорій Єфимович та Скринський Аркадій Миколайович, обидва робітники артілі «Перемога», дали на диво схожі свідчення про те, що *«Краевский является по национальности поляком, выходцем из Польши. Он жил не по своим средствам, часто пьянствовал в ресторанах с неизвестными мне лицами. Систематически среди рабочих артели инвалидов «Перемога» вёл контрреволюционную разложенческую работу, доказывая рабочим, что в Советском Союзе рабочих эксплуатируют, не выплачивают полностью зарплату, отчего рабочие живут впроголодь. Всегда отрицательно реагировал, когда несвоевременно выплачивали зарплату. В общественно-политической жизни участия совершенно не принимал»* [а.с. 11-13]. Про зв'язки Краєвського з Польщею свідкам нічого відомо не було.

Таким чином, жодних доказів «злочинної діяльності» звинувачуваного отримано не було, що не завадило Полішкіну написати звинувачувальний висновок, погоджений з начальником 3-го відділення УДБ НКВС сержантом держбезпеки Козинцем та затверджений начальником Кіровського міськвідділу лейтенантом держбезпеки Шевченком [а.с. 14]. Цю сторінку (а саме стільки займає висновок) доцільно процитувати майже повністю: *«Следствием по делу установлено: Краевский Феликс Иосифович в дореволюционное время проживал в Галиции и был австрийско-подданным.*

В период империалистической войны Краевский был призван в австрийскую армию, находясь в которой, был взят в плен русскими войсками. При обмене военнопленными Краевский остался на жительство в России.

Краевский в Польше имеет родственников, с которыми систематически поддерживает письменную связь.

На всём протяжении времени существования Соввласти Краевский ведёт подозрительный образ жизни по шпионажу, имеет связь с лицами, разрабатываемыми по закордонным связям.

Краевский, являясь ярко-выраженным польским националистом, систематически проводил контрреволюционно-разложенческую работу среди рабочих артели инвалидов «Перемога».

Острые своих контрреволюционных действий направлял главным образом на дискредитацию существующего строя СССР.

В предъявленном обвинении обвиняемый Краевский признал, что он является выходцем из Польши и имеет связь с родственниками, проживающими в Польше» [а.с 14].

На підставі цього «документу» (не маючи спеціальної медичної освіти ми його не можемо назвати належним професійним терміном «параноїдальна маячня») особлива нарада при наркомі внутрішніх справ СРСР 10 грудня 1937 р. ухвалила: *“Краевского Феликса Иосифовича за к./р. деятельность заключить в исправтрудлагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет»* [а.с 15]. Десять років каторги для людини, єдиною провиною якої була приналежність до національності, визнаної владою «неправильною», скалічені долі його жінки й дитини, пляма недовіри на родичах до третього коліна!

Про ненависницьке ставлення влади до свого ж народу написано вже багато, але тут ми хотіли б нагадати прізвиська «лицарів «Залізного Фелікса» Полюшкіна, Козинця, Шевченка (закон це дозволяє), кого ця влада перетворила на кровожерливих людоловів; прізвиська так званих свідків Мірошніченка та Скринського, яких влада принизила до становища покірних слимаків та змусила обмовити невинну людину; прізвиське прокурора Шапіро, який мав чесно та відповідально контролювати слідство. Історія розвивається по спіралі, тож пам'ятаймо слова Юліуса Фучика: «Люди, будьте пильними!»

Нас можна звинуватити у надмірній емоційності при подачі матеріалу до наукового видання, але ж подібні родинні історії не лишать байдужими. Щоб додати об'єктивності та наукової сухості зауважимо, що репресії за національною ознакою були масовим явищем, принаймні, такі висновки можна зробити на основі матеріалів архівно-слідчих справ ДАКО. Відносно глибоко дослідженим питанням цього плану є розвідки з репресій проти євреїв. Решта ж матеріалів – про репресії щодо болгар, етнічних німців, поляків тощо – розглядалися принагідно. Цей масив ще чекає на своїх дослідників.

Джерела та література:

1. ДАКО, фонд П-5907, опис 2-р, справа № 11491

Теплий спогад дитинства, або Польський дух сім'ї Вишемірських

Спогади про власне дитинство, рідного дідуся та польське коріння родини.

Ключові слова: усна історія, дитинство, родина, поляк.

Recollections from my own Childhood, About my Granddad and Polish Roots of the Family.

Key Words: verbal history, childhood, family, Pole.

Воспоминания о собственном детстве, родном дедушке и польские корни семьи.

Ключевые слова: устная история, детство, семья, поляк.

Легко і непомітно, але невблаганно годинник відлічує час. Роки проходять, зими змінюють осінь, минають весни, у шелесті трави губиться літо. Тільки мить – і воно теж відходить, влітається у коси павутинками сивини, згорає у перших, ще серпневих, вогнищах разом із сухою травою, виблискує золотаво у пожовклому листі, легким маревом пливе у вранішніх клубках туману напередодні вересня – холодних, безжальних передвісниках нової пори.

Не встигнеш досягнути ці зміни – а за плечима вже більше половини життя, і хто скаже, коли воно встигло пройти.

Мені є чому радіти і чим пишатися. Сьогодні, на порозі своєї осені, я чітко усвідомлюю, що роки прожиті не бездумно, не безцільно. Виросли діти, створили власні родини, тепер підростають внуки. Я дивлюся на них, радію їхнім успіхам, першим життєвим звершенням, і чомусь думається про те, як би ними гордився мій дідусь Вишемірський Антон Михайлович – мій перший вчитель, мій духовний наставник, близька і рідна мені людина.

Його образ виринає із мого дитинства разом із спогадами про жовто-гарячі голівки жоржини – з цим букетом я йшла до першого класу, про смак свіжого молока із полив'яного горщика, дбайливо накритого бабусею гаптованим рушничком, та тільки-но спеченого, ще гарячого домашнього хліба, спогадами про кришталеві літні ранки, коли повітря бринить і жайворонки виспівають в полі. В такі ранки дідусь Антон будив мене і йшов зі мною, малою, протоптаною стежиною, виходив за край

села, ми йшли до ставка дорогою біля поля, на колосках пшениці була роса, я любила збивати її долонею. І коли рідні Косари були ген-ген далеко, ледь виднілися у вранішньому світлі, ми сідали на березі ставка край води. Позаду перешіптувалися тополі, перші вранішні пісні співали пташки в лісі, над водою кружляли бабки із лискучими зеленуватими крильцями, такими, немовби їх виробили із вітражного скла.

І тоді починалася казка.

...З давніх-давен відомо всім, – казав дід Антон, – що на Яна Купала, коли буває найкоротша літня ніч, у лісі зацвітає папороть. Хто ту квітку знайде, зірве й сховає, матиме щастя на все життя. Оце тільки горе, що така ніч буває лише раз на рік, і то дуже коротка, та й цвіте тоді один-однісінький кущ папороті в усьому лісі. А росте цей кущ у такому закутку, що дістатися до нього майже неможливо.

Кажуть також, що дорога до квітки дуже важка й небезпечна, бо на ній трапляються різні страхіття й лякають людину, не дають їй іти. І ще кажуть, що тільки молода людина може добути цю квітку.

Колись давно жив собі в одному селі хлопець на ім'я Яцусь. Люди прозвали його цікавим, бо він скрізь нишпорив, шукав і все слухав, що кажуть люди. Що найважче добути, те він неодмінно хотів мати: така вже була в нього вдача. На те, що під ногами лежить, Яцусь і не дивився, а до чого треба було добиватися, через що собі в'язи можна було скрутити, – оце йому найбільш припадало до серця...

І вів мене дід Антон чарівними стежками, потаємними дорогами старовинної польської легенди. І слухала я із замиранням серця, переживала за сміливого, але не зваженого у вчинках Яцуса, про русалок, які хлюпочуться у водах Вісли, і сріблясте місячне сяйво розплавленою ртуттю течче-заплутується в їхніх довгих косах. Слухала про вільшаного короля, який живе в поморських лісах і не випускає подорожніх із своїх володінь, аж поки не поговорить з ними, чесних нагороджує, а злих – карає; про чарівні бурштинові скарби, добуті на узбережжі Балтійського моря, там, де сосни говорять з вітром і чайками, а білий морський пісок береже дорогоцінні шматки застиглої смоли.

Здавалося мені тоді, що дідусь Антон говорить про зовсім нереальний, вигаданий, фантазмагоричний світ, якого немає і не було ніколи, який існував тільки у дідусевій уяві. А у дідуса обличчя в ті хвилини було осяяне незвичайним внутрішнім світлом, теплим і м'яким, і дивився він в далечінь так, ніби намагався побачити в українському пейзажі рідний Поморський край.

Уже пізніше я дізналася про історію свого роду, і тоді мені багато чого стало зрозумілішим. Ця історія веде в двадцяті роки двадцятого століття і там, на жаль, губиться. Починається вона з того, як до села Косарі Кам'янського району тоді – на Київщині, згодом на Кіровоградщині, а нині – Черкаської області, в якому народилася та виросла і я, приїхала родина із Польщі – батько, мати та троє дітей – брати Антон і Марк та сестра Кароліна. Що їх привело в Україну – незрозуміло, і навряд чи хто коли-небудь про це знатиме напевно, та в одному я переконана – від добра добра не шукають. Мабуть, не від хорошої долі покинули Вишемірські Польщу, її соснові ліси і бездонні лазурові озера.

Українська земля завжди була щедрою, а український народ – щирим. Прийняли люди родину мого діда в Косарах, допомогли стати на ноги. Українська мова – мелодійна, співуча, легко прийшлася до душі, дуже вона вже схожа на польську, тому й вивчив її дід Антон швидко, і лише легкий польський акцент – звичка виділяти шиплячі і ставити наголос на передостанній склад – залишилися в його манері говорити. Та це тільки додавало якогось аристократизму його виважений, гордй натурі.

Через п'ять років після приїзду до Косарів одружився мій дідусь Антон на Каліті Прасковії Марківні – моїй бабусі. Так поєдналися українська та польська кров.

Я пам'ятаю фотографію, на якій вони ще молоді. Високий, статний, із широкими плечима, з відкритою посмішкою та руським волоссям, яке хвилями вилося, дідусь, і струнка, немов тополя, кароока-чорноброва україночка – бабуся. Навіть, коли вони постаріли, майже нічого не змінилося – такі самі неслухняні кучері та замріяно-сині, як Поморські озера, очі у дідуса Антона, та ж чорна коса, викладена короною навколо голови, у бабусі. Тільки срібним інесем покрилися їхні голови, та зморшки посікли обличчя, а в очах – така сама безмежна любов один до одного, любов на все життя.

Від цієї любові народилася 1925 року моя мама – Вишемірська Марія Антонівна. Цікаво, що свідоцтво про народження їй дали тільки після того, як на світ з'явилася я, – аж 1952 року.

Мама ще говорила польською – діти в родині знали дві мови – і польську, і українську. Дідусь Антон навчав і мене, але час з'їдає все, на жаль, в пам'яті лишилося всього кілька слів.

Але я добре пам'ятаю родинні звичаї, багато в чому народні польські. Дід був католиком, дуже набожною людиною, в сім'ї відмічали свята як за православною, так і за католицькою вірою. Особливою таємничістю для мене було овіяне Різдво, тим більше, що я розуміла – це

було тільки наше свято, 25 грудня у нас в селі було звичайним днем, Різдво традиційно святкували за новим стилем з 6 на 7 січня. Тому на католицьке Різдво я відчувала себе особливою, а нашу родину – відміченою Божою ласкою.

Це було велике сімейне свято. Приїжджала бабуся Кароліна з родиною. Вона разом із бабусею готувала святкову вечерю - борщ з вушками та рибу. Це неодмінно був короп, фарширований або смажений. Подавали на святковий стіл і оселедець, вареники з картоплі чи капусти, квасолу, холодець і традиційні польські флячки, голубці і різні салати.

За традицією на різдвяний стіл клали трохи сіна як нагадування історії про народження Христа. Стіл накривали білою скатертиною як символом чистоти в помислах у присутніх. На столі запалювали свічку, приборів ставили на один більше, ніж було людей – зайвий прибор був для випадкового гостя.

До речі – їли тільки ложками, оскільки виделки з гострими кінчиками і ножі на цьому святі були заборонені. Бабуся Кароліна казала, що на Гвяздку (так вона називала Святвечір) у будинок приходять всі померлі родичі, які можуть випадково поранитися об гострі ножі і виделки.

Із появою на небі першої зірки ми сідали за різдвяний стіл. Дідусь Антон після молитви ламав тонку пластинку з печеного тіста, так званий оплатек. Усі, хто був за столом, обмінювалися шматочками оплатки, на якому було намальовано Різдво, бажали один одному щастя і просили вибачення за завдані образи. У цей момент я особливо відчувала свою причетність до родини, а ще – таємничість, сакральність моменту, близькість чуда.

Потім всі приступали до святкової трапези і співали різдвяних пісень. Глибоким контральто заводила бабця Кароліна першу колядку – «Всьруд ноцней ціші», що значило «Серед нічної тиші». Пісню підхоплював дідусь Антон, у нього був м'який, але звучний баритон. Потім долучалися діти.

Це була мить найбільшої містерії. Час нібито зупинявся, його не ставало, існувала тільки молитва, яка піднімалася високо-високо в небо та летіла до самого Бога.

Після колядування дідусь як господар будинку дякував усім, хто зібрався за святковим столом, бажав нам щастя і добра. А ми, внуки, лізли під стіл на сіно і там кукурікали – щоб курчата водилися.

Далі дідусь брав до рук сокиру та йшов у садок «лякати» плодові дерева – він постукував по дереву і казав «Якщо не буде врожаю – зрубаю!». Відро для худоби, в яке ми скидали по ложці від кожної страви, бабуся

відносила в хлів і ділила між худобою. Я чітко знала, що якщо в Святвечір рівно о дванадцятій годині ночі увійти в хлів, то можна почути, як тварини розмовляють між собою на людській мові. Про цю прикмету мені теж розповів дід Антон.

Його життєва мудрість стала мені орієнтиром на довгі роки. Пам'ятаю, знайшла дідов зошит, він туди записував хазяйські справи. Я вже до школи ходила, вміла читати. Але прочитати написане не змогла, попросила дідуся. Звичайно, написано було польською: *Góra z górą się nie zejdzie, ale człowiek z człowiekiem zawsze* (гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться). І ще: *Prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie* – друг пізнається в біді. Ось ці дві фрази можна вважати дідусевим життєвим кредо, він був тією людиною, яка намагалася бачити в людях тільки хороше, завжди їм допомагати, про себе дідусь думав в останню чергу.

Дідуся Антона немає вже більше, ніж півстоліття. Але я можу з упевненістю стверджувати, що його справа, його думки, його національний польський дух – це те, що збереглося в нашій родині. Ми бережемо пам'ять про нього, передаємо її із покоління в покоління, від батьків до дітей. Так, як вчив він – Антон Вишемірський.

Відомості про автора: *Скляренко Антоніна Дмитрівна, мешканка м.Кропивницького.*

Gonferentia

Роман Базака

IX обласні літературно-краєзнавчі Куценківські читання, присвячені 25-річчю Незалежності України

У Кіровоградському міському літературно меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого 15 лютого 2016 року пройшли IX обласні літературно-краєзнавчі Куценківські читання, традиційно організовані Кіровоградською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, КЗ «Кіровоградський міський літературно-меморіальний музей І.К.Карпенка-Карого», КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», започатковані свого часу з ініціативи Почесного краєзнавця України Лариси Гайди. Щоб вшанувати пам'ять знаного в Україні вченого-літературознавця, краєзнавця, професора Леоніда Васильовича Куценка, зібралися науковці, вчителі, письменники, краєзнавці, громадські активісти, студентська та учнівська молодь.

До колишнього будинку І.Тобілевича завітали учні, колеги і друзі Леоніда Васильовича, які поділилися теплими спогадами про вченого. Згадуючи його як неординарну особистість, людину кипучої енергії, рідкісного працелюба й життєрадісного оптиміста. Вченого, котрий сприяв ліквідації багатьох білих плям у науковому та культурному житті України. Нагадаємо, що Леонід Васильович сприяв поверненню на батьківщину імені та творчого спадку уродженця нашого краю, поета Євгена Маланюка. Вивчив невідомі сторінки життя визначних письменників та культурних діячів, серед яких: Дмитро Чижевський, Микола Зеров, Юрій Дараган, Микола Куліш, Микола Вороний, Леонід Чернов-Малошійченко, Наталія Лівицька-Холодна, Микола Чирський та інші. Повернув із-за кордону цінні документи, зокрема рукописи Фотія Мелешка, повстанського отамана періоду національно-визвольних змагань. Леонід Васильович автор близько двох десятків книг та великого масиву публікацій у періодичних виданнях.

Генеральною проблемою цього річних читань, присвячених 25-річчю Незалежності України, стали «Державотворчі процеси на Кіровоградщині на межі XX – XXI століть», актуальність яких у сучасних соціальних-політичних реаліях не викликає сумнівів.

Програма конференції складалася з восьми секцій: «Внесок видатних земляків у процес розвитку та становлення української державності: діахронічний та синхронічний зріз»; «Краяни на захисті суверенітету та територіальної цілісності України»; «Громадянське суспільство на сторожі суверенітету та європейського вибору»; «Спортивні досягнення земляків: за здорове майбутнє нації»; «Культурно-мистецьке життя краю: традиції минулого – новітня історія – творчі перспективи»; «У дзеркалі суспільних процесів: четверта влада (ЗМІ) у центрі України»; «Природа рідного краю (туризм, географія, геоекологія, техноекологія)»; «Питання збереження матеріальної та духовної культури: національне й загальнолюдське серед викликів глобалізації цих процесів»; «Пошуково-дослідницька діяльність музеїв, бібліотек, громадських формувань, окремі персоналії науковців та педагогів».

Розкриттю проблематики читань було присвячено понад 40 доповідей. Доречно відзначити низку цікавих, зокрема виступ кандидата історичних наук Митрофаненка Ю.С., кандидата педагогічних наук Ратушняка О.М. та радника голови Кіровоградської обласної державної адміністрації Атаманчук В.В. «Діяльність «Українського клубу» у Кіровограді на початку 21 століття», про діяльність українських патріотичних організацій у Кіровограді після Помаранчевої революції. Про роль україноцентричної особистості та підтримку талантів йшлося у доповіді методиста КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Почесного краєзнавця України Лариси Гайди «Мистецька премія Григорія Гусейнова «Глодоський скарб» як вагомий чинник у формуванні позитивного іміджу нашого краю».

Не залишила байдужими гостей зворушлива доповідь наукового співробітника Кіровоградського обласного художнього музею Правди М.М. «З Україною в серці» про загиблого у сучасній російсько-українській війні в 33-річному віці героя і краєзнавця зі Знам'янки Віктора Голого. Цитую автора: «Під час виконання бойового завдання колона потрапила у засідку. Ворожий снайпер смертельно вразив водія їхнього автомобіля Миколу Сінченка, розвернувши зенітну установку, хлопці вступили в бій, випустивши по ворогах більше двохсот снарядів, завдавши їм чималих втрат. Віктор разом з іншими

військовослужбовцями прикривали відхід колони. В результаті бою колона відступила, але якою ціною – взявши вогонь на себе загинув Вітя-козак». Присутні вшанували пам'ять героя хвилиною мовчання.

Цікавими були доповіді наукових співробітників Держархіву області. Кандидат філологічних наук Білоус В.Б. представив спільноті сучасне прочитання п'єси Володимира Винниченка «Між двох сил». Кандидат історичних наук Колескін В.П. розповів про головні напрямки та особливості пошукової діяльності краєзнавців держархіву з історії Другої світової війни. За словами автора, сьогодні з'явилася можливість об'єктивно дослідити перебіг цієї страшної війни та розвінчати головні міфи радянської пропаганди.

Доповідь Гайдук С. Г., провідного методиста музею історії с. Захарівка Світловодського району Кіровоградської області «Внесок різних народів у культурне (матеріальне й духовне) надбання Світловодщини (Новогеоргіївщини)» репрезентувала ґрунтовне дослідження. Опираючись на історичні джерела та роботи інших вчених, Гайдук С. Г. розглядає історію та особливості заселення земель Світловодщини, починаючи з часів Київської Русі, вивчив сліди різних народів, зокрема етноніми відбилися у прізвищах та топонімах краю: «Ця частина так і не ввійшла до складу Світловодського району, бо була затоплена в 1959 році водами Кременчуцького водосховища, проте після неї залишився польський слід, принаймні в нематеріальній культурі району – у власних назвах, що походять від етнонімів – назв народів, привнесені польською цивілізацією: Lach, Polak, Mazur, Litwin, Wkgier, Czech, Їд: Поляков (с. Золотарівка, м. Новогеоргіївськ); Поляцький (м. Новогеоргіївськ), Ляхов (м. Новогеоргіївськ), Ляшенко (м. Новогеоргіївськ, сс. Калантаїв, Коропівка); Венгор (с. Пеньківка); Мазур (м. Новогеоргіївськ), Мазуренко (м. Новогеоргіївськ, сс. Велика Андрусівка, Подорожнє), у зв'язку з цими прізвищами (як відантропонімічними) варто розглядати топоніми Мазурівка – куток с. Калантасєва (Новогеоргіївський район), Мазурове озеро біля с. Подорожнього; Литвин (с. Велика Андрусівка), Литвиненко (сс. Чаплище, Новогеоргіївськ, Подорожнє), Литовка (с. Подорожнє), Литвинов (м. Новогеоргіївськ); Чех (с. Чаплище)».

Останнім, майже сторічної давності, речовим доказом перебування поляків на території Дніпровсько-Тясминського межиріччя, пише автор, – є частина надгробка на залишках Польського кладовища м. Новогеоргіївська (тепер територія с. Нагірного Світловодського району) із написом «*Felicya Bobrowicz*», дата смерті «*5/IV 1912 r.*»

Окрім польських і єврейських внесків у матеріальну та нематеріальну культуру було зроблено ще одним народом – росіянами, зокрема їхніми громадами старообрядців, які наприкінці XVIII століття заснували на-впроти лівобережного (стосовно до Тясмина) Крилова, який пізніше, як і всі населені пункти по лівому березі, дістали до своєї назви прикметник Польський.

Гайдук С. Г. стверджує, що внесок у культурне (матеріальне й нематеріальне/духовне) надбання Світловодщини (Новогеоргіївщини), крім українців, було зроблено ще багатьма народами, в першу чергу, поляками, євреями та росіянами, децю в меншій мірі вірменами та циганами, але ці внески належать до періоду Російської імперії та часів незалежної України, бо в радянський період, попри переселення на територію району, зокрема до теперішнього Світловодська представників різних народів із усього Радянського Союзу, вони не були свідомими носіями культур народів, які представляли, бо все заступила комуністична ідеологія.

Доповідь Московчук В. В., учителя Олександрійського НВК № 17, «Літературні гуртки міста Олександрії середини XX – першої чверті XXI століття: персоналії та події», одна з перших праць, що розкриває особливості літературного процесу Олександрійщини, висвітлює особливості діяльності літературних студій, які існували в Олександрії з 1950 по 2016 рік.

«У літературному процесі Олександрії брали участь різні за фахом, уподобаннями, характерами, віком люди, яких об'єднувала палка любов до художнього слова, до творчості», – пише Московчук В. В. Дослідження літературного життя Олександрії авторка починає із літературної групи, заснованої у січні 1952 року з ініціативи редакції газети «Більшовицька правда» (нині «Вільне Слово»). За мету товариство ставило допомогти авторам-початківцям у їх творчому зростанні.

«13 січня відбулося перше засідання, у якому взяли участь одинадцять чоловік. Було обрано бюро літературної групи, до складу якого увійшли Т. Апостол, Ю. Борик, С. Міркотан, В. Сергієнко, А. Логвин. Вирішили також налагодити зв'язок із літературним об'єднанням при редакції обласної газети «Кіровоградська правда» й підготувати для друкування на її сторінках кращих творів олександрійських початківців. Отже, першими подвижниками літературного руху на Олександрійщині були Тарас Самсонович Апостол (відповідальний секретар газети «Більшовицька правда») та викладач педагогічного училища Сергій Григорович Гончаров. Вони давали юним талантам цінні поради, відкривали шлях у країну Письменства. Перу Тараса Апостола належать гуморески,

вірші, статті, нариси, водевілі, які друкувалися в газеті «Більшовицька правда» вона ж «Сталінський прапор» (з 1953 р.), – йшлося у доповіді.

Ця праця є частиною дослідницької роботи над темою «Літературний процес Олександрійщини» і пропонується авторкою для використання у навчальному процесі місцевих шкіл на уроках літератури рідного краю.

Робота завідувача відділом історії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею Пархомчук В.О. «Земляки-державотворці Української народної республіки» оповідала про внесок наших земляків у період боротьби українців за державну незалежність 1917 – 1920 років, а саме: В. Винниченка, В. Голубовича, С. Гербея, О. Шульгина та пов'язаного з нашим краєм С. Шелухина, який з 1888 до 1902 року працював у Єлисаветградському окружному суді.

Цікавою була доповідь Стеблини О. О., учителя Долинської ЗШ І-ІІІ ст. №2 ім. А. С. Макаренка, «Формування державотворчих процесів у рамках реалізації міжрегіонального загальноосвітнього проекту учнів Долинського та Олександрійського районів «Степові перлини рідного краю»». Автор роботи стверджує, що у формуванні державотворчих процесів повинні брати участь і різні учнівські організації. Однією з таких є учасники міжрегіонального загальноосвітнього проекту «Степові перлини рідного краю» учні Долинської ЗШ І-ІІІ ступенів №2 ім. А.С.Макаренка та Добронадіївської ЗШ І-ІІІ ступенів Долинського та Олександрійського районів. «Для формування компетентного молодого покоління, учні повинні глибоко засвоїти зміст шкільної програми, вміти її застосовувати в житті при вирішенні складних життєвих завдань. Це по суті життєва компетенція, яка потрібна для розвитку самостійності, творчості особистості, коли учень повинен навчитися сам вирішувати проблеми. А завдання вчителя навчити учня самостійно здобувати знання, а не отримувати уже готові», – йшлося у доповіді.

Шість років учнівські колективи Долинського та Олександрійського районів є учасниками міжрегіонального загальноосвітнього проекту «Степові перлини рідного краю». Цей проект бере початок з учнівського мосту «Веселка», під час якого учні Олександрійського району були ознайомлені з цікавими природними, історичними та промисловими об'єктами Долиниці, а учні Долинського району відвідали заповідні куточки Чорноліського лісового масиву.

Завдяки цим двом експедиціям було створено міжрегіональний освітній проект «Сучасні дослідження степових перлин рідного краю», головним завданням якого є закріплення, розширення, поглиблення знань,

отриманих учнями під час уроків, що допомагає одержувати нові знання, свіжі враження й образні уявлення.

Ініціатори проекту досліджують та збирають матеріал про природу рідного краю; виявляють природні багатства і цінні природні об'єкти; вивчають процеси зміни природного довкілля унаслідок людської діяльності; вивчають історію, культуру та господарську діяльність рідного краю; розвивають творчі здібності дітей, які пов'язані з географічними та біологічними дослідженнями і передбачають аналіз зібраних фактів, умінь робити висновки; пропагують знання про свій край; розробляють нитки пішохідних маршрутів по рідному краю; стимулюють інтерес учнів до пізнання оточуючого світу, потяг до експериментально-наукової діяльності.

На сьогодні експедиційні подорожі, в яких беруть участь учні Долинського та Олександрійського районів, стали традиційними. У них спільна мета, спільні завдання, сформований учнівський колектив.

За шість років, що існує проект його учасники здійснили 21 експедицію, з яких п'ять по території Долинського району, три – по Олександрійському та Онуфріївському районах, п'ять – по Чорноліському лісовому масиву Знам'янського району, одна в Ново-Георгіївське лісництво Світловодського району, а також шість зимових експедицій у Карпати, дві в Запорізьку область з відвідуванням о. Хортиця.

Науковий та краєзнавчий інтерес викликала доповідь Сергієнко Ю. Г., вчителя української мови та літератури Іванівського НВК «загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Кіровоградської РДА, «Транскультурація як парадигма культурного розвитку у процесі становлення етнографічно-побутового «театру корифеїв»: мовознавчий аспект». Робота окреслює широке коло питань про цінність і значення класичного етнографічно-побутового театру та театральну традицію, що зароджувалась на території сучасної Кіровоградщини, значення мовного дискурсу драматичних творів митців театру корифеїв, які творили в умовах колонізованої культури.

У рамках заходу відбулася презентація виставки «Стилетом і стилосом», створеної науковцями музею І.К.Карпенка-Карого і присвяченої борцям за незалежність України. В експозиції матеріали про Володимира Винниченка, Євгена Маланюка, Юрія Дарагана, Фотія Мелешко, Євгена Чикаленка, Яра Славутича та інших особистостей, які чи то стилетом, чи то стилосом боронили рідну землю.

Минають роки з того дня як не стало з нами Леоніда Васильовича, але його справа продовжує жити. Розриваючи архайчну штучність, за-

розумілість наукової лексики, Леонід Васильович писав доступною для народу мовою, спрямувавши науку служити громаді. Згадаймо хоча б прекрасну працю дослідника «України самосійні діти», про долі української станової та духової аристократії, тих, хто творив український духовний світ. Його легкий та доступний читачеві стиль викликав не раз суперечки у науковій громаді. Але сьогодні молоді серця, які не знали особисто Леоніда Куценка, надихаються його працею до нових звершень у науці та краснзнавстві.

Пропонуємо матеріали найвагоміших доповідей цьогорічних IX обласних літературно-краснзнавчих Куценківських читань, присвячених 25-річчю Незалежності України, у цьому розділі збірника.

Відомості про автора: **Базака Роман Вікторович**, кандидат наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, викладач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Єлисаветградська гімназія як осередок формування нового типу мислення

У статті розглянуто чинники, які дозволили Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії створити умови, за яких була вихована ціла когорта митців із якісно новим типом мислення: вимоги до викладацького складу, програми та організації часу вихованців. Також коротко розглянуто тенденції у творчості Амінодава Шполянського та Михайла Хороманського.

Стаття може бути цікава краєзнавцям, літературознавцям, педагогам та всім, хто цікавиться окресленою темою.

Ключові слова: *Єлисаветградська чоловіча класична гімназія, педагоги, освіта, Амінодав Шполянський, Михайло Хороманський.*

The article examines the factors that allowed Elisavetgrad's male classical gymnasium to create the conditions in which were raised an entire cohort of artists with a qualitatively new type of thinking: requirements to the teaching staff, educational programs, and organization of student's free time. Also briefly examines trends in creativity of Aminodav Shpolansky and Michael Choromansky.

The article may be interesting to regional ethnographers, literary critics, teachers and anyone interested in the outlined topic.

Key words: *Elisavetgrad male classical gymnasias, teachers, education, Aminodav Shpolansky, Michael Choromansky.*

В статье рассмотрены факторы, которые позволили Елисаветградской мужской классической гимназии создать условия, при которых была воспитана целая когорта художников с качественно новым типом мышления: требования к преподавательскому составу, программы и организации времени воспитанников. Также кратко рассмотрены тенденции в творчестве Аминодава Шполянского и Михаила Хороманского.

Статья может быть интересна краеведам, литературоведам, педагогам и всем, кто интересуется очерченной темой.

Ключевые слова: *Елисаветградская мужская классическая гимназия, педагоги, образование, Аминодав Шполянский, Михаил Хороманский.*

Єлисаветградська чоловіча класична гімназія – навчальний заклад, що зумів дати якісну початкову освіту не одному поколінню юнаків, які пізніше, стали відомими своїм талантом та розумом. Говорячи про письменництво, тут, перш за все, згадуємо про Володимира Винниченка, Олександра Семененка, Ісаака Шкловського (Діонено), Абрама Гольден-

берга, що працював під псевдонімом Арго, та Якова Гольденберга (псевдоніми Куба Галицький, Яго), Амінодава Шполянського, більше знаного як Дон Амінадо, Міхала Хороманського, Ярослава Івашкевича, хоч причетними до літературної творчості було й багато інших.

Гімназія проіснувала 41 рік, і слід відмітити, що увесь період свого існування вона відігравала помітну роль у громадському та культурному житті нашого міста. Але яким чином невеликому навчальному закладу вдалося виховати таку когорту митців?

Беззаперечним є те, що запорукою успішної навчальної діяльності учнів є професійна компетентність вчителя, тобто рівень досягнення ним знань у сфері, яку він викладає, наявність необхідних для викладання умінь і навичок, а також особистісні якості, які визначають рівень авторитету вчителя серед учнів. Відомо, що кандидати у викладацький склад Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії проходили ретельний відбір.

До осіб, які прагли посісти вакантну посаду викладача у гімназії, ставилися дуже серйозні вимоги. Але задовольнити їх на рівні гімназії адміністрації було недостатньо. До роботи у гімназії новий викладач мав право приступити лише за наказом опікуна Одеського навчального округу. І навіть після того, як новий вчитель вже почав працювати, його особа ретельно вивчалася. Існує цілий ряд документів, за якими опікун Одеського округу зобов'язував директора гімназії подати відомості «про педагогічні здібності, моральні і службові якості новопризначених осіб». Причому, цікаво відмітити, що ці документи належали до розряду секретних. Оформлюючи їх, директор гімназії керувався не лише власними спостереженнями, а й характеристикою з попереднього місця роботи викладача.

Всі відомості про службу того чи іншого члена педагогічного колективу фіксувалися у так званих формулярних списках. Тут відображалися всі події у житті педагога – від закінчення навчального закладу до припинення педагогічної практики взагалі.

Завдяки діяльності ради опікунів, яку певний час очолював О. Пашутін, до гімназії з самого початку її існування було запрошено висококваліфікованих викладачів, їхні імена збереглися у протоколі засідання педагогічної ради від 4 серпня 1879 р. Це І. Панашатенко, С. Борлікевич, Ф. Крейсберг, Я. Корлінберг, а також такі відомі педагоги, як М. Крижанівський, П. Дубняков, В. Харцієв. Далеко не про всіх можна довідатись з існуючих документів. Але все ж відомо, що деякі педагоги були досить цікавими та відомими людьми свого часу. Творчою, неспокійною

людиною був, наприклад, М. Крижанівський. Він – автор багатьох статей про вдосконалення шкільної справи, які друкувалися в центральних педагогічних виданнях. У 1881 р. М. Крижанівський видав власний підручник «Повторный курс русского языка», який використовував у своїй педагогічній практиці.

Майже чверть століття в гімназії викладав природничі науки та географію Володимир Близнін, син відомого і шанованого у місті Г. Близніна (1838 – 1901 рр.), вчителя земського реального училища і гласного міської думи. На уроках Володимира Гавриловича, як згадує Фауст Нікітін у своєму листі до краєзнавця Семена Бонфельда, завжди було цікаво. Вчитель приносив різні рослини, комахи, мінерали тощо. Учні самі виготовляли гербарії, препарати, показували тіньові картини проєкційним ліхтарем. Директор гімназії у зверненні до опікуна Одеського навчального округу з метою заохочення Володимира Гавриловича (від травня 1914 року) зазначає: «Викладач природознавства Б. Близнін звертає серйозну увагу на демонстрацію дослідних уроків з природознавства, на що, як і на утримання в порядку кабінету з природознавства, витрачає багато часу і праці. Крім того, він протягом останніх років (1912 – 1914) у позакласний час здійснював з учнями перших класів ботанічні екскурсії в околицях міста».

Латинської мови навчав Петро Дубняков (людина вже похилого віку), який був надзвичайно вимогливим до гімназистів. Тим, хто мав відмінні оцінки з інших предметів і бажав отримати аналогічну з латинської мови, Дубняков говорив: «Я сам знаю латинь на чотири. І тільки один Господь Бог може знати її на п'ять». Одного разу гімназисти стали свідками того, як Дубняков увесь урок розмовляв з одеським інспектором Бракенмейером винятково латинню. Гімназисти слухали мов заворожені. На інших уроках писали короткі твори на латинські прислів'я та афоризми.

Для дореволюційних гімназій взагалі було характерним забезпечення ґрунтового знання іноземних мов. Випускникам це ставало у нагоді: мали змогу читати іноземну літературу, вчитися або подорожувати за кордоном тощо. В гімназії Єлисаветграда німецьку мову викладали: Еріх Лангемак (батько гімназиста Г. Лангемака, майбутнього винахідника снарядів для «катюші»); Вільгельм Бук, пастор; французька мова вивчалась у Ріхарда Гослена (його сестра була засновницею міської приватної жіночої гімназії, що користувалася доброю славою).

Одним із найвидатніших учителів, безперечно, був Рудольф Пржишовський (1841 – 1911), кандидат фізико-математичних наук, засновник метеорологічної станції при земському реальному училищі. Фізику, мате-

матику, космологію викладали також кандидати наук Петро Чичибабін та Петро Александровський. Відомі імена ще декількох учителів гімназії, які працювали тут у різні роки. Це – Михайло Шашков, викладач історії, інспектор гімназії, Олександр Акімов – психології та російської мови та літератури (революційно настроєний, вважався соціалістом); Микола Єремєєв –малювання; Андрій Купетін – керівник церковного хору, вчитель співів; гімнастики – штабс-капітан Аксьонов, ротмістр Зиби́ко.

З архіву І. Тамма дізнаємось, що класним наставником у тому класі, де разом з ним навчалися Ф. Нікітін, Б. Завадовський, М. Чеботарьов, був Антон Кондрацький – учитель географії та історії. Класним наглядачем працював Прохор Савченко, певний час – Петро Брекало.

Рідко в якому повітовому місті на зламі двох епох виявилось серед випускників скільки талантів, які стали визначними діячами науки і культури, прославили рідний край. За радянських часів деякі з них були заарештовані і розстріляні як «вороги народу». Така доля спіткала й конструктора легендарних «катюш», військового інженера Георгія Лангемака (1898 – 1938); члена-кореспондента Академії наук СРСР, фізика Бориса Гессена (1893 – 1936), директора Московського інституту народного господарства ім. Плеханова, професора Вадима Слушкова (1894 – 1937) та інших. Лише через десятки років, коли розсіювся туман жорстоких сталінських репресій, ці люди були офіційно реабілітовані.

Педагоги гімназії активно виступали з демократичними порадами, робили доповіді, вчилися на періодичних курсах. Викладач Р. Пржисьховський став автором методичного посібника «До питання про екзамен з математики і фізики» (Одеса, 1894 рік). Головна думка автора полягала в тому, що тільки об'єднані зусилля всіх викладачів можуть удосконалити процес навчання та виховання.

Не забували викладачі й про навчальну програму, яка завжди ретельно продумувалася та коригувалася відповідно до розвитку мистецтва та науки, завдяки чому матеріал завжди був свіжим, доречним. Наприклад, серед архівних матеріалів маємо документ щодо коригування програми з російської мови та словесності для учнів IV-го курсу з метою покращення їхніх практичних умінь та навичок шляхом збільшення кількості практичних занять та унормування розподілу годин у межах блоків різних тем [2, 44 – 51].

Оскільки загалом освітній процес у навчальному закладі мав гуманітарну спрямованість, особлива увага приділялася читанню. Учнівську програму не тільки розширили творами XVI, XVII та XVIII століть, що раніше не входили до неї з тих чи інших причин, але й творами

пізніших авторів. Серед таких, наприклад, трилогія «Смерть Іоанна Грозного», «Цар Федір» та «Борис Годунов» О. Толстого; драматична хроніка «Козьма Мінін – Сухорук» Островського, «Юрій Милославський» Загоскіна та «Наталія Долгорукая» Козлова. Для вивчення у вільний час, що міг залишитися, було рекомендовано переклади творів західноєвропейських письменників – «Звільнений Єрусалим» Т. Тассо (фрагменти), уривки «Art poetique» Буало (за «Поетикою» Воскресенського), «Сід» Корнеля, «Геофолія» Расіна.

Неабияку роль у активізації та задоволенні пізнавальних інтересів читачів відігравала бібліотека гімназії. Для неї передплачувались такі суспільно-політичні, педагогічні та історико-літературні видання: «Журнал Министерства народного просвещения», «Правительственный вестник», «Православное обозрение», «Новое время», «Московские ведомости», «Русский Вестник», «Вестник Европы», «Русь», «Семья и школа», «Филологические записки», «Всемирная иллюстрация», «Русская старина», «Русский Архив», «Киевская старина», «Новороссийский телеграф», «Елисаветградский вестник», «Этнографическое обозрение», «Вопросы философии и психологии», «Вестник воспитания», «Русская школа», «Голос Юга».

Достойний викладацький склад гімназії, серйозне ставлення вчителів до оновлення програми та багата бібліотека закладу стали тими важелями, які допомогли сформувати у вихованцях основи критичного мислення та якісно новий тип свідомості, завдяки якому юнаки, яскравою рисою творчості юнаків, що присвятили своє життя письменницькій діяльності, стало особливе осягнення дійсності, а також морально-етичні пошуки, що відповідали б умовам нового часу.

Таким чином, елисаветградські гімназисти за час навчання в своїй Альма Матер здобували пристойну філологічну, зокрема літературну, освіту, яка давала їм можливість і самим спробувати відтворити, осмислити й змодельовати життя художніми засобами, виказуючи власні вподобання та захоплення суспільно-політичними й філософськими теоріями свого часу.

Цікавою в цьому плані є творчість Міхала Хороманського та Амінода Шполянського.

Яскравим зразком морально-етичних пошуків Міхала Хорамнського стала збірка «Чоловік та Жінка» («Kobieta i męczyzna»). Збірка розпочинається однойменним оповіданням. Основна проблема, яку висвітлює Міхал Хороманський у творі «Kobieta i męczyzna» – подружня невірність, однак не сам факт зради цікавить автора, а ставлення до неї чо-

ловіка і жінки – полковника Гая й Ірени. «Бажання оволодіти і злитись з іншим людським тілом настільки притаманне нашій природі, що те, що ми називаємо «чистою формою», беззаперечно йому підкорюється» [6, 16].

Внутрішній голос підказував Ірені, що це «річ, про яку ніхто не знає» [8, 9]. Жінка вважала, що коли ніхто не дізнається про її зраду, факт того, що вона колись мала місце, перестане бути реальним, існуючи лише в спогадах. Ірена часто запитує себе: як дружина за відсутності чоловіка довгий період може витримати розлуку й тягар подружньої вірності? У такий спосіб Ірена виправдовує кожну наступну зраду. Насправді, за словами Гая, про «походеньки» цієї жінки знало все місто.

Також письменник намагався осмислити тему смерті. У оповіданні «Смерть Чеслава Костинського» він не просто прагне показати останні хвилини життя людини, а й передати її почуття. Знаковим у цьому сенсі є момент, коли головний герой – Чеслав – довіряє зробити собі укол ледь знайомій людині. Цим епізодом М. Хороманський, – не тільки майстр художнього слова, але тонкий психолог, – показав наскільки вразливою і самотньою є кожна людина, чий час безнадійно спливає.

Дон Амінадо ж у своїй творчості зображав ті речі, з яких складається повсякденне життя людей, їх побут. Показуючи слабкість сучасної йому дійсності, він, тим не менш, нікого не викривав та не засуджував, а лише ніби посміювався над нею, а часто й над собою. У поезії «Нічна злива» [1]. Дон Амінадо стверджує, що сутність людини не є героїзм чи сила – кожен лише прагне простого щастя та елементарного комфорту. Поет усвідомлював, що не сила, а страхи, сумніви, мінливість почуттів об'єднують людей, є приблизно однаковими: кожна сучасна людина це лише скалка одного величезного зрубаного дерева. Відмовляючись від глибокого впливу на читача, Амінадав Шполянський, тим не менш, зачіпав струни в душі кожного. Характеристику творчого стилю й доробку Дона Амінадо вичерпно подає Вольфганг Казак у книзі «Лексикон русской литературы XX века» (М., 1996): «Його вірші та проза в імпресіоністичній манері передають ситуації, типові для його часу. Його майстерність засновується, з одного боку, на алюзіях: використанні відомих фактів (з історії, сучасності та літератури), з іншого боку – на винахідливості у слововживанні (часто – самі іменники), за якими читач може відновити повний обсяг висловлювання. Амінадо притаманна іронічна дистанція у ставленні до зображуваного, його сатира схильна до дружнього, грайливого гумору, але за легкістю форми не губиться політична та людська серйозність автора».

Моральні пошуки митця також яскраво відобразилися у його афористичних висловах, пройнятих духом сатири та іронії: «Взаєморозуміння вимагає взаємної брехні», «Невдахи ніколи не запізнюються, але завжди приходять невчасно», «Щасливим називають шлюб, у якому одна половина хропить, а інша не чує», «Для ствердної відповіді достатньо лише одного слова – так». Усі інші слова вигадані, щоб сказати «ні», «Мільйонери полюють на слонів, бідняки – на клопів», «Більшовизм і фашизм – це, звісно, боротьба двох кінців, а не боротьба двох начал», «Прикро, що останнє слово техніки буде сказане за хвилину до кінця світу», «Песимізм – це питання темпераменту, оптимізм – питання платні» [7].

Отже, елісаветградські гімназисти за час навчання в своїй Альма Матер здобували пристойну філологічну, зокрема літературну, освіту, яка давала їм можливість і самим спробувати відтворити, осмислити й змоделювати життя художніми засобами, виказуючи власні вподобання та захоплення суспільно-політичними й філософськими теоріями свого часу.

Джерела та література:

1. Вийшовши з себе, не забудьте повернутися. Дон Амінадо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.liveinternet.ru/users/4257562/post301697688/>
2. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 59, оп. 1, спр. 21, арк. 44 – 51 зв.
3. Елісаветградская мужская классическая гимназия. Фонд №59. Инвентарная опись: 1879 – 1919 гг. Государственный архив Кировоградской области.
4. Елісаветград у дзеркалі слова / О. А. Семенюк, Л. І. Афанасьєва, Л. Ф. Могилюк, В. К. Рибальченко, Р. О. Ляшенко/ За ред. проф. О. А. Семенюка. – Кіровоград: КОД, 2004. – 56 с.
5. Елісаветградська гімназія. Книга перша. – Кіровоград: Українська гімназія, 1997. – 199 с.
6. Кларк К. Нагота в искусстве: Исследование идеальной формы / Кеннет Кларк ; пер. М. В. Куренной, И. В. Кытмановой, А. Т. Толстой. – Санкт-Петербург: «Азбука-классика», 2004. – 480 с.
7. Цитати відомих людей. Дон Амінадо (Амінодав Петрович Шполянський) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://balachky.org/people/don-aminado-aminodav-petrovich-shpolyanskiy>
8. Choromacski M. Kobieta i młocizna / Michai Choromacski. – Poznac: Wydawnictwo Poznackie, 1959. – 364 s.

Відомості про автора: **Бабенко Богдана Олегівна**, аспірантка Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м.Кропивницький.

Повертаючись до класики: п'єса Володимира Винниченка «Між двох сил», варіант сучасного прочитання

У статті аналізується візіонерський аспект п'єси Володимира Винниченка «Між двох сил» у зв'язку з останніми політичними подіями в Україні

Ключові слова: *незадежність, російський більшовизм, мовна ситуація, білінгвізм, національне питання.*

A visionary aspect of “Between the Two Forces”, a play by V. Vynnychenko, is being analyzed in this article in connection to the recent political events in Ukraine.

Key Words: *independence, Russian Bolshevism, language situation.*

В статье анализируется визионерский аспект пьесы Владимира Винниченко «Меж двух сил» в связи с последними политическими событиями в Украине

Ключевые слова: *независимость, российский большевизм, языковая ситуация, билингвизм, национальный вопрос.*

При обговоренні теми сучасного державотворення в Україні обов'язково пригадається п'єса «Між двох сил», написана визначним українським політичним діячем Володимиром Винниченком 1920 року. Явище творчості В. Винниченка на поліхромному тлі його політичної діяльності не просто розглядали, а практично препарували безліч науковців: шукала його «сто рівноцінних правд» та намагалась розгадати «загадки» Лариса Мороз [3;4]; «слідами його експериментів» пройшов Сергій Михида [2]; заглядав у «магічний кристал», намагаючись зрозуміти «парадокси доби та творчості» Володимир Панченко [5;6], з'ясувала долі його «персонажів» Тетяна Свербілова [7]; проводили паралелі між Винниченком та Ібсеном і Пшибишевським Панченко й Паскевич; мову творів Винниченка досліджували Марко, Речка, Семенюк, Білоус.

Тло подій твору – кривава київська зима 1918 року, а головним його персонажем можна без перебільшення вважати сім'ю Сліпченків: батька, матір, трьох синів, двох дочок, зятя.

Декорації п'єси свідчать про «українськість» родини («...по лівій стіні *полиці з книжками...* старовинний *український килим і портрет Шевченка* у великому *рушнику*. Посеред кімнати *стіл, покритий білою вишиваною скатіркою*. Скрізь на *стінах портрети українських пись-*

менників, так само прибраних рушниками» (виділено нами, авт.) [1, 514]. Подібний антураж – заслуга, скоріше, жінок родини. Про главу сім'ї автор говорить з долею сарказму: *«Він – присадкуватий, кремезний, років 50. Вуса довгі, з підвусниками, звисають униз по-козацькому, вишивана сорочка з стьожкою. Зверху сорочки піджак, але штани підперезані червоним широким поясом, до якого причеплено револьвера. Говорить поважно, силкуючись удавати козака, трохи театральню»* [1, 516]. Сліпченко – робітник, а мова пролетаріату того часу – російська. Українцем він почав себе усвідомлювати (і презентувати) віднедавна.

Білінгвізм (зокрема, польсько-український, російсько-український) – явище для України не нове, можемо говорити навіть про мультилінгвізм, оскільки маємо значні популяції носіїв молдавської, болгарської, гагаузької мов, зрідка можна почути ідиш. Подібна багатомовність дає нашому населенню можливість розуміти й засвоювати інші культури, що тільки збагачує питому українську культуру. Втім, у часи становлення нації питання мов постає особливо критично, розділяючи суспільство. Авторську позицію виразно окреслюють цитати з тексту п'єси:

«Софія. ...нареши́ті дома. Дома, дома, на рідній землі, на Україні... на нашій любій і своїй тепер землі. І яке щастя говорить по-своєму, наче плаваєш!»; *«Сподіваюсь, ви балакаєте по-українськи? Попереджаю: я ні слова по-руськи не скажу. Я тільки що приїхала і так скучила за своєю мовою...»* [1, 518, 520];

«Марко. Вони по-українськи не розуміють. Вони тільки по кацапсько-більшеви́стському молитвеннику уміють молитися» [1, 524]. У мовних характеристиках деяких з Винниченкових персонажів можна з легкістю впізнати і наших сучасників:

«Грінберг. Я, можна сказати, влюблєн в этот прекрасний, богатий язык. Коли ви не будете дуже сміятися з мене за мою вимову, то я з великою приємністю. Я ж сам українець, родився й виріс на Україні»;

«Семянников. А меня уж вы того ... уж извините, я понимаю – то немножко понимаю, а говорит... (Розводить руками й посміхається)» [1, 520].

Належність до певної мовної групи стає для дійових осіб твору ознакою приналежності до однієї з «двох сил». Прикладом може слугувати саркастично-гірка репліка Сліпченкового зятя, Панаса (робітника, який тільки під час конфлікту відчув себе українцем та став до лав «вільних козаків»):

«Соціалізм і контрреволюція, товаришу. Треба спасати. Я маю контрреволюціонерів, яких треба зараз же арештувати... Це – мій бать-

ко. Він живе недалеко звідси на селі і балакає по-українському. З самого малечку балакає, заядлий контрреволюціонер...І, крім того, у мене є ще дві тітки, старі контрреволюціонерки, селянки, також балакають по-українськи... читають українські книжки»; «я не могу говорити иначе, как на языке благородном, на языке освободителей, несущих нам светоч...»; «Ведь вы только взгляните туда, за окно: горы трупов этих подлых украинцев...Мальчики, дети, старики. К стенке – и готово. По усам узнают контрреволюцию. Малороссийские усы – и к стенке...Ведь это же ясно, что социализм пришёл, и не какой-нибудь там гнилой, европейский, а большевистский, российский, самый настоящий. Позвольте преклониться перед вами» [сс.553-554].

Наш сучасник, який уважно слідкує за номінативною лексикою радіо- та телекоментаторів, одразу відчує знайомі інтонації у характеристиках, якими учасники конфлікту «двох сил» описують одне одного: «наёмные банды разбойников», «вільні розбишаки», «шовіністи й запальні оборонці старого ладу», «зброд різний, хулігани та наймані групи вільного козацтва. Нікчемні банди» – «кацапня», «прихвостні кацапські», «запроданці кацапські», «прокляті большевики» тощо.

Не прозвучала б сьогодні незвично для вуха й майже столітньої давності розмова старого Сліпченка з його синами:

«Сліпченко. Це Тихон так? Спасибі, синку. Спасибі. Плюй на рідну матір, на батька, на неньку Україну, що вигодувала тебе такого розумного...

Марко. Яке йому діло до України?

Тихон. А ти думаєш, ти її рятуєш своїм шовінізмом і що віддаєш на поталу панам і буржуям?

Сліпченко. Яким панам? Яким буржуям? Де ти взяв їх? Хто в нас пани в Україні? Українці? Буржуї – то якраз твої приятелі – кацапи, жиди, ляхи. От хто буржуї! І от з ким ти йдеш проти свого народу, з ворогами нашого відродження. Ренегат ти, зрадник!

Тихон. Я йду з робочими і селянами проти їхніх ворогів.

Сліпченко. А ми ж хто, щеня ти? Хто я такий, чортів сину ти! Га? Пан? Буржуї? А хто з мене сорок п'ять літ по заводах кров смочке? А тебе я вигодував на які гроші? Якими руками вони зароблені? Так що ж ти мені варнякаєш про робочих та ворогів їхніх? Я вже їх добре знаю, не вчи! «З робочими та селянами». Так ти ж і йди з ними! А не з Семянніковими та Грінбергами» [1, 527].

Видається, нікого у наші часи не здивувала б точка зору на суть та природу протистояння одного з героїв п'єси:

«Марко... Кацапня там подихає з голоду і суне вся сюди під флагом соціальної революції. А наші дурні їм і ворота розчиняють. Та ще тих, хто свій край і народ боронить, розбишаками називають. Самі ж – надлюки чисті, розбишаки, грабіжники, хулігани!» [1, 527]. З позицій сучасності слід розглядати й репліку старого Сліпченка про те, що Україні допомогли здобути перемогу «українські козаки і друзі України – німецьки вояки» [1, 576], де під останніми треба розуміти міжнародну спільноту.

Сучасний реципієнт твору тільки б радо посміхнувся, зустрівши серед персонажів п'єси осіб єврейської національності та колишніх промисловиків, оскільки ситуація нагадала б йому українське сьогодення, бо такі з них, як Грінберг, товариш Самуїл – активні учасники революційних подій та описаного протистояння, інші (Білянкевич, «безробітний поміщик. Мав тисячу десятин, кінський завод, дівочий гарем, інгуську охрану, а тепер вчиться шити чоботи» [1, 528]) чекають вирішення конфлікту, щоб прийняти сторону переможців. Тільки у такий спосіб вони могли тоді і зможуть зараз залишитися при владі та збільшити свої матеріальні статки.

Епізод п'єси, де Білянкевич та декілька промисловиків приходять на прийом до Софії, яка працює у створеному більшовиками органі влади, з проханням повернути відібрану у них власність, але чують: «Всі заводи, фабрики і взагалі промислові підприємства переходять до рук народу. Ви, панове, ніяк не хочете з цим рахуватись... Працюйте, ми дамо вам роботу... нам не менше вас потрібно, щоб не гинула промисловість. І ми вживемо всіх сил, щоб того не сталося. І це, панове, буде. Але, вибачайте, хазяїном і власником будете вже не ви, а самі трудящі» [1, 563], зараз може викликати тільки сумну посмішку.

Ситуацію протистояння двох сил тоді (і, на нашу думку, зараз) вищепно описують дві репліки більшовика Сорокіна: «Я называю национализмом всё, что разъединяет один народ. Никакой вашей Украины не было, нет и не будет. Всё это буржуазно-интеллигентная сентиментальная чепуха, с которой я буду бороться беспощадно. Слышите, товарищ? Бес-по-щадно. Это нам слишком дорого стоит» [1, 569]; і старого Сліпченка «Схаменіться, прокляті: ви ж руїну робите з нашої любові землі, ви грабуєте її, ви загачуєте ненажерливу пельку грубієжницї-кацапії, нашого вічного ката, ви калічите дітей свого народу, одбираючи у них мову, серце, душу їхню» [1, 572].

У тексті п'єси знаходимо ще одну пару реплік для змалювання паральності ситуацій: «**1-й красногв[ардєєць].** *«Хай живе вільна, самостійна Україна!» І вигадали ж, буржуї прокляті! Поддєляються под*

мужицький разговор і думають, що это комусь интересно... передувить усіх буржуїв. Вичистить до ноги, щоб і духу їхнього не пахло. Чисто всіх, з дітьми, з жінками... а тих українців дак не то що розстрілювать, а просто живими всіх у яму й засипать. От вам самостійна Україна, от тепер одділяйтесь од Росії» [сс. 545-546];

«Та ми скоро вернемось... Каменя на камені не лишимо. Вивішаємо падлюк до кореня. Кацапа як не винищити до ноги, то й ради з ним нема!» [1, 539 – 540]. Такі позиції антагоністів, налаштованих на повне фізичне знищення один одного, але у п'єсі є й помірковані персонажі. Наприклад, Софія Сліпченко має свої погляди на революцію: «це ж величезна подія всіх віків, усього світу... це переверот всіх цінностей,.. зоря нового життя... Цілком нового, на інших підвалинах, справедливих, розумних, прекрасних. Ну нехай обиватель, нехай буржуї гвалтує, що одбирання в його награбленого ним є грабіж...Але...це ж саме одбирання творить нове життя, нову мораль, красу, нові відносини людей – вільні, здорові, гарні».

Її позиція проста й зрозуміла: *«Я не знаю ніяких партій, програм, я не більшовичка, не меншевичка, я просто служу як людина, яка хоче ... бути чесною і хоче добра як собі, так і своїм близьким»*. Вона не хоче сприйняти, що її батько й двоє братів виступили проти цієї революції і стали «оборонцями того зла, якого так зазнавали за своє життя»; *«тисячі обдурених не знають, що вони роблять,.. своїми власними руками держать і не пускають ярма з своїх бідних темних ший»*; *«б'ються з тими, хто несе їм визволення»* [1, 534 – 535].

Певно, при кожному суспільному конфлікті таких людей багато. Чи можна, чи треба силоміць навертати їх до поглядів однієї з сторін? Автор знаходить відносно просте сюжетне рішення: Софія вчиняє самогубство. Але це у п'єсі, а як чинити у житті? Пригадаймо повідомлення з зони так званої «АТО» про суїциди серед учасників бойових дій. Прикро, якщо подібний вихід є єдиним реальним...

Отже, на нашу думку, Володимир Винниченко показує перспективи України на прикладі сім'ї Сліпченків: гинуть син і донька, один з синів іде з ворогами, зі старим, показово «українським» Сліпченком лишається син та зять, які підтримують його погляди. Дома лишаються його жінка-домогосподарка та тиха, покірлива донька Христина. Проекція цієї картини на сучасну ситуацію у країні безрадісна. Звісно, подібне тлумачення авторського задуму не є єдиним, хоча й базується на тексті твору.

Насамкінець згадаємо про «творця історії», «джерело влади» та под., – про народ. У п'єсі є одна дійова особа, названа автором *«Селянин у кожусі»*. Його прислали односельці до міста у пошуках правди та справед-

ливості, і він потрапив на прийом до Софії Сліпченко. Ми процитуємо його монолог повністю:

«Селянин у кожусі. Та ми ніяк не поймем. Голосували один раз. Ну, так. Кидали там бамажки у скриньку. Потім того вийшло приказаніє уп'ять голосувать Те, кажуть, голосували не на пользу. А тепер то вже настояще. Проголосували й цей раз. Ну, вже годі? Та де. Ну, нехай. Ще не спочили люди, як уп'ять тобі прийшла маніфестація, щоб голосувать. Та це ж уже нащо? А це, кажуть, уже саме настояще, таке вже, що і земля буде, і воля, і сказать так, усе преподобіє. Ахвішки давали кожному, ти за того, а ти за того, а ти за цього. А я його й на масть не бачив, який той депутат. Ну, та вже хай буде, це вже саме настояще. А воно, на тобі, - це таки не настояще, оце вп'ять голосувать. Так ми вже й розум загубили: нащо воно отак багато голосувать?.. у нас до вас таке прошеніє: чи не можна, господа товариші, прекратить свободу?.. Та щоб уже швидше минулися оті мобілізації та всякі безобразія... Бо вже, не вам кажучи, така пішла скрізь стипендія, що вже сядь та плач, хоч стоячи реви» [1, 565-566].

Картина знайома? Мабуть, саме тому ми й звертаємось до класики, що прагнемо віднайти відповіді на питання сучасності. Політик і митець Володимир Винниченко, наш земляк, неначе промовляє крізь десятиліття, закликаючи до дій, до боротьби за свою долю, щоб не довелося «сидячи плакати» або «стоячи ревити»...

Джерела та література:

1. «Між двох сил» // Винниченко В. К., Твори в двох томах: Том перший. – К.: Дніпро, 2000. – 584 с.
2. *Михида С.П.* Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. – 192 с.
3. *Мороз Лариса.* Загадки Володимира Винниченка. // Слово і час. 1993. – № 5. – С. 11-17.;
4. *Мороз Л.* Сто рівноцінних правд. Парадокси драматургії В. Винниченка. – К., 1994. – 206 с.
5. *Панченко В.Є.* Магічний кристал. Сторінки історії українського письменства. – Кіровоград: Друкарня газети «Народне слово», 1994. – 234 с.;
6. *Панченко В.* Володимир Винниченко: парадокси доби і творчості. Книга розвідок та мандрів. – К.: Твім інтер, 2004. – 288 с.
7. *Свербілова Т.* Персонажі Винниченкових п'єс – кати чи жертви? // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 32-40.

Відомості про авторів:

Білоус Віктор Борисович, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, член Національної спілки краєзнавців України, м.Кропивницький,

Бабенко Олег Олександрович, директор Державного архіву Кіровоградської області, голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м.Кропивницький.

Антоніна Гурбанська

Соціальні проєкції «Празької школи» та Україна в системі літературознавчих рефлексій Леоніда Куценка

У статті розглядаються соціальні проєкції «Празької школи» як культурного феномену та візія України в системі літературознавчих рефлексій Леоніда Куценка.

Ключові слова: соціальні проєкції, «Празька школа», Україна, літературні рефлексії, Леонід Куценка.

The article views social projections of the “Prague School” as a cultural phenomenon and the vision of Ukraine in the system of literary reflections of Leonid Kutsenko.

Key words: social projections, the “Prague School”, literary reflections, Leonid Kutsenko.

В статье рассматриваются социальные проекции «Пражской школы» как культурного феномена и образ Украины в системе литературоведческих рефлексий Леониды Куценко.

Ключевые слова: социальные проекции, «Пражская школа», Украина, литературные рефлексии, Леонид Куценка.

Літературознавчий доробок Леоніда Куценка з часом усе виразніше виявляє світоглядні, філософські, етичні погляди та ідеали справжнього патріота й науковця, їх державницький компонент. Так, досліджуючи феномен «Празької школи», учений наголошував: із життям та історіософськими досягненнями митців, які входили до неї, безпосередньо пов'язана атмосфера визрівання нової якості буття людини, позбавленої своєї батьківщини і пригніченої її бездержавним, колоніальним статусом. Роздуми Є. Маланюка, поета-рупора, одного із творців

українських історіософських концепцій, про старше і молодше («спізнале») покоління українських патріотів (старше покоління – покоління батьків – боротьбу за незалежність програто; перед молодшим поколінням – в іншому часі, коли зітнулися в боротьбі за світове лідерство тоталітарний більшовизм і тоталітарний нацизм, постало завдання використати новий історичний шанс в інтересах України) визначили систему літературознавчих рефлексій Л. Куценка: у різних темах, варіаціях і контекстах вони визначають ідейну парадигму студій науковця про життєвий і творчий шлях Є. Маланюка, Ю. Дарагана, О. Ольжича, Н. Лівницьку-Холодну, М. Чирського й ін.

Осмислюючи ідейну та естетичну сутність молодшої генерації літераторів українського зарубіжжя, які в 1920-х роках вимушено залишили батьківщину, Л. Куценко став одним із найпослідовніших дослідників, хто щиро, аж до фанатизму, переймався їхньою долею та активно сприяв поверненню їхніх імен і творчості в Україну. Численні літературознавчі розвідки вченого закорінені в документальні факти, архівні матеріали, у живі свідчення представників того покоління, з якими йому пощастило зустрічатися й листуватися. Зокрема, для Л. Куценка надзвичайно важливими були особисте знайомство з Н. Лівницькою-Холодною, її різнопланові й аргументовані документами усні та рукописні свідчення про своїх «празьких» земляків-ровесників. Характеризуючи літературний процес українського зарубіжжя з відстані часу, поетеса в одному з листів засвідчила: «Взагалі треба сказати, що українська літературна молодь, опинившись на еміграції, виявляла велику рухливість і життєздатність. Всюди, де тільки з'являлись хоч кілька письменників, поставали літературні гуртки і виходили в світ хоч неперіодичні видання» [4, 52].

На основі зібраного матеріалу Л. Куценко слушно відзначав, що центром українського життя в Чехословаччині в 1920-х роках було розташоване неподалік Праги місто Подебради. У цьому контексті дослідник звертався до споминів П. Шоха, який, розповідаючи про навчання Є. Маланюка в Подебрадській Українській господарській академії, наголосив: в академії поет «отримав те, про що згадував усе своє життя: культурне й освічене товариство, знайомство й приятелювання з кращими українськими мислителями того часу. З них згадати тільки професора Біднова, Ольгерда Бочковського, Євгена Чикаленка. А найголовніше, в Подебрадах утвердився літературний гурт, що писав, дискутував, змагався. Той гурт літераторів мав свою інтелігентну аудиторію» [4, 52]. Юні обдарування захоплювалися часописами «Наша Громада», «Подебрадтка», «Подебрадська Глідка», «Село», а також фаховими журналами, наукови-

ми збірниками й солідними фондами бібліотеки, де, за спогадами Ю. Артюшенка, «була преса з усіх українських земель і з кожного куточку світу» [4, 52].

Феномен «пражан» Л. Куценко осмислював у контексті переконання: «Прага цілеспрямовано творила із молодії генерації унерівської еміграції інтелектуальну еліту європейського зразка, причому не вдаючись до асиміляторських та інтеграційних процесів. Творилася саме європейська українська національна еліта. Згодом стара Європа, попри певні тертя, але таки дала тій українській еліті можливість фахово реалізуватися. Більше того, інтелектуальна частина міжвоєнної еміграції визнавалася і була прийнята духовною аристократією і Чехії, і Польщі» [5, 68–69]. Водночас учений відзначав вплив на світогляд та історіософський доробок поетів «Празької школи» ідеології українського націоналізму Д. Донцова, зокрема його тези: «моторами історії, які здвигають і валять народи, – є одиниці, за якими тягнуться маси... А тою чудодійною силою, яка ті одиниці вносить вгору, даючи їм владу над числом – є сила характеру» [1, 48], що відкривала перед «пражанами» перспективу самоствердження завдяки формуванню твердої вдачі, сильного діяльного характеру і високої моральної дисципліни. Гартуючи ідеями націоналізму духовну силу і моральну волю, поети «Празької школи» прагнули самореалізації в духовному вимірі: сутність їхньої історіософської лірики визначають категорії «героїчного світогляду» та «героїчної духовності». Як слушно наголосив М. Ільницький, в основу «пражанської історіософської концепції» було покладено образ неугнутої людини, аристократа, вояownika, лицаря, архітектора недосяжно високих надщоденних веж, майстра двосічного меча» [2, 34].

Є. Маланюк у двох «Книгах спостережень», викладаючи головні положення історіософської сутності поетичного мистецтва, зробив спробу розкрити психологічну сутність поетів «Празької школи» на основі аналізу світової та національної дійсності і присутності в ній творчої особистості. За його спостереженням, у складних умовах вимушеної еміграції та поруйнованої української дійсності виникла поетична не-«уродженість» покоління: «Ані Юрій Липа, ані Максим Грива, ані Оксана Лятуринська (пластик, емальєр!), ані з молодих – О. Ольжич чи Микола Чирський – «уродженими» не були, як і Мосендз. Всі вони пішли в літературу тільки тому, що серед безвихідності – то був, може, єдиний вихід для дальшого ведення перерваної війни вже не військовою зброєю, лише зброєю мистецтва й культури, а зброєю поезії – в першу чергу» [7, 1, 175].

Під кінець життя Є. Маланюк відгукнувся про митців міжвоєнної доби фразою: «Липа і я, ми були (як і Дараган, Мосендз, Чирський) «солдати», воїни – цим все сказано». Віднайшовши цю точну характеристику в одному з нотатників поета в архівах УВАН (США), Л. Куценко зробив такий коментар: «Маланюкова думка не тільки підтверджує справедливність наведеної тези про слово-служіння, а й проектується загалом на феномен витвореного політичною еміграцією покоління особистостей митців нового типу. Вони пройшли війну за державність. Народження їх як письменників пов'язане з поразкою УНР. І те й інше сформувало в них сильний характер і волю до діяння, переосмислення поза Батьківщиною пройденого й пережитого, драми українського історичного життя на тлі європейської історії, дало їм новий погляд на національне буття, на українську людину. Так формується концепція вольової особистості, людини чину, дії» [3, 358].

У поезії «Подебрадці» (1954), що має присвяту «Колегам», Є. Маланюк, уже перебуваючи в США, під впливом світоглядної рефлексії й прагнення розібратися в причинах національної поразки осмислив долю своїх літературних побратимів:

Багато бачили. Багато перейшли ми
Столиць і літ, і вулиць, і подій.
Куди ж ведеш нас, віку невимовимий,
Сліпий водій чи зрячий лиходій? [8, 165].

У вірші «Ми за життя горіли в пеклі», що ввійшов до останньої прижиттєвої збірки «Серпень» (1964), Є. Маланюк – співець апокаліптичної доби – з погляду життєвої зрілості та філософської мудрості висловив поетичну версію психологічного портрета митців «Празької школи»:

Ми за життя горіли в пеклі –
О незнищенна міць огнива!
І лиш на серці цім запеклім
Кров запеклася чорним гнівом [8, 271].

У своїх дослідженнях Л. Куценко наголошував: потужна енергія Є. Маланюка виражається яскравими образами-символами вогню (пекло, огниво), серця, крові, гніву. Вогонь у поезії «імператора залізних строф» уособлює цілющу, будуючу силу, вирішальну в боротьбі; цей символ поглиблює сутність мистецької концепції сильної особистості, чому сприяє й поетичний вираз «незнищенна міць огнива»: епітет «незнищенна» додає романтики образу «невгнutoї людини», виражаючи «невичерпальність» синівської любові Є. Маланюка та його колег-однодумців до своєї батьківщини і їхню віру в «невичерпальний дух» України. Образ

серця в поєднанні з епітетом «запекле» символізує в Є. Маланюка твердість волі (характеру) молодого борця. Л. Куценкові імпонувало, що Є. Маланюк не «спостерігав», не «оспівував» й не «відтворював» світ, а виявляв передусім «творчу Волю (характер)» і свідомо творив, співтворив інший – омріяний світ, що характерно і для О. Ольжича.

Уже перша збірка поезій О. Ольжича «Рінь» (1935) репрезентує свого автора як літератора, науковця, філософа, політика, схильного до власного трактування історичних подій і постатей, що відбувалося в світлі категорій «героїчний світогляд» і «героїчна духовність». Вона й наступні збірки – «Вежі» (1940), «Підзамчя» (1946) – та вірші, що «поза збірками», засвідчують, що, тяжіючи до органічного синтезу традиції та модернізму, О. Ольжич чільне місце відводив сильній, незалежній, творчій особистості, здатній самотужки торувати свій життєвий шлях. Так, у «Незнаному Воякові» (1935), що сповнений вольовими імперативами, О. Ольжич абсолютизує міць духу людини, її волю, віру в свою силу (значимість):

Захочеш – і будеш. В людині, затам,
Лежить невідгадана сила [9, 88].

Історіософська лірика О. Ольжича, закорінена в художній аналіз вчинків вольових, войовничих предків (образ Данила Галицького та ін.), репрезентує нову модель життя в площині онтологічної тріади «дух – воля – віра», що стала законом його поетичного мистецтва. У вірші «Все бурхливіші крила негоди» (1930) О. Ольжич стверджує: «Вік героїв величний надходить» [9, 114] і звертається до образів меча, заліза й міді як символів рішучості й непохитності героїв-пасіонаріїв у боротьбі за омріяні ідеали.

Створюючи образ нового покоління, у вірші-маніфесті «Воно зросло з шукання і розпуки», епіграфом до якого є поетичний вислів П. Филиповича «А гострозорє, мужнє покоління / Уже ростє на молодій землі», О. Ольжич інтерпретує його як фізично й морально досконале, «безжурно-мужнє, повне буйних сил, / Закоханє в свої тугії луки / І в бронзу власних мускулястих тіл» [11, 73]. Цілком слушно лірику О. Ольжича за сприяння формуванню абсолютно нової особистості Є. Маланюк назвав надбанням «цілком нової доби в історії нашої Батьківщини (а може, і в історії світу)» [7, 1, 337]. Така оцінка О. Ольжича була і в просторі літературознавчих рефлексій Л. Куценка, як і творчий доробок «поетки вогняних меж» (Д. Донцов) – О. Теліги.

Художній світ поезії О. Теліги (образи тіні, грому, спеки, багнета, блискавиці та ін.) орієнтує молоду людину-пасіонарія на життєвий вибір:

Ти в тінь не йди. Тривай в пекучій грі.

В сліпуче саяво не лякайся дивиться ... [11, 56].

У вірші «Відповідь» (1935), апелюючи до чоловіків і виражаючи ідею єднання з ними жінок, свій історіософський імператив «трагічна оптимістка» (Д. Донцов) О. Теліга спрямовує на те, щоб жінка могла «взяти зброю з вашої руки / І вдарить твердо – там, де треба вдарить» [11, 41], на динамізм національної ідентичності в суспільній та особистій сферах людського життя.

У цілому ж має рацію І. Руснак: «доля О. Ольжича, О. Теліги, Ю. Липи – цих «лицарів абсурду» (О. Теліга) – засвідчила, що сповідувані ними ідеали не розходилися з конкретними справами. Своєю творчістю «трагічні оптимісти» притлумлювали загрозливих розмірів процеси явно-го і прихованого духовного руйніцтва, викорінювали з характеристик співвітчизників рабськість, покірність, м'якотілість – все, що нівелювало такі моральні цінності, як шляхетність, мужність, індивідуалізм» [10, 12]. Основною ознакою феномену молодого покоління українських еміграційних митців міжвоєнного двадцятиліття є органічний зв'язок життя і творчості.

Оглядаючись на минуле з відстані десятиліть, Н. Лівицька-Холодна передала свій драматичний настрій в рядках поезії «Ліричний спогад» (1971):

Та доба була неповторна,

Як поезія Маланюка...

Хто ж тепер підніме той стилос,

що стилетом серця проймав?.. [6, 181].

Така історіософська заглибленість у реалії свого часу, сентенції та риторичні питання характерні і для широкого спектру емоційної палітри літературознавчої спадщини Л. Куценка, в основі якої патріотичне вболівання за майбутнє України й особистісна печаль, зумовлена минулістю людського життя та гострим усвідомленням його цінності.

І поети «Празької школи», і Л. Куценко програмували й утверджували нову модель людської особистості, нову психологію української молоді – оптимістичних, енергійних, упевнених у собі борців за національну ідею, з могутнім інтелектуальним, духовним і творчим потенціалом. Домініс Леонід Куценко цю оптимістичну візію системно провів не лише в концептуальних літературознавчих студіях, а і в конкретних ситуаціях власного життя та державотворення України кінця XX – початку XXI ст.

Джерела та література:

1. Донцов Д. Патріотизм / Дмитро Донцов. – Львів: Книгозбірня Вістника, 1936. – 63 с.
2. Ільницький М. Західноукраїнська і еміграційна поезія 20–30-х років / Микола Ільницький. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
3. Куценко Л. В. Dominus Маланюк: тло і постать: монографія / Леонід Васильович Куценко. – К.: Просвіта, 2002. – 368 с.
4. Куценко Л. В. «І вічність на каміннях Праги...». Біографічні нариси / Леонід Васильович Куценко. – К.: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. – 288 с.
5. Куценко Леонід. Наталя Лівницька-Холодна. Нарис життя і творчості / Леонід Куценко. – Кіровоград: Спадщина, 2004. – 104 с.
6. Лівницька-Холодна Н. Поезії старі і нові / Наталя Лівницька-Холодна. – Нью-Йорк: Союз українок Америки, 1986. – 238 с.
7. Маланюк Є. Книга спостережень: Проза / Євген Маланюк. – Торонто: Гомін України, 1962. – Т. 1. – 528 с.; Т. 2. – 489 с.
8. Маланюк Є. Невичерпальність / Євген Маланюк. – К.: Веселка, 1997. – 318 с.
9. Ольжич О. Незнаному Воякові: Заповідане живим / О. Ольжич. – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1994. – 432 с.
10. Руснак І. Є. Художня історіософія Уласа Самчука: монографія / Ірина Євгенівна Руснак. – Вінниця: ДП «Держ. картогр. фабрика», 2009. – 368 с.
11. Теліга О. О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис / Олена Теліга. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 496 с.

Відомості про автора: *Гурбанська Антоніна Іванівна, доктор філологічних наук, професор, професор Київського національного університету культури і мистецтв, заслужений працівник культури України, м.Київ.*

Андрій Надєждін

**Творча діяльність кіровоградських митців
кінця 1980-х – початку 1990-х років**

У статті проаналізована творча діяльність кіровоградських митців кінця 1980-х – початку 1990-х років. Розглянуто їхнє місце у процесах, що відбувалися в художньому житті України зазначеного періоду.

Ключові слова: *кіровоградські митці, живописці, художники, творчі пошуки, образотворче мистецтво, творчий доробок.*

Creative activities of Kirovograd artists are analyzed in the article; their place in the processes in the creative life of Ukraine of the period is viewed.

Key words: *Kirovograd artists, painters, creative search, creative art, creative results.*

В статье проанализирована творческая деятельность кировоградских творцов конца 1980-х – начала 1990-х годов. Рассмотрено их место в процессах, происходящих в художественной жизни Украины указанного периода.

Ключевые слова: *кировоградские творцы, живописцы, художники, творческие поиски, изобразительное искусство, творчество.*

У процесах, що відбувалися в художньому житті України наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. активну участь брали кировоградські митці. В творчості представників різних поколінь у цей період спостерігається вплив естетики модерних течій кінця 1900-х – початку 1910-х рр. та радянського мистецтва періоду 1960-х – 1970-х рр., означеного потужною хвилею фольклоризму та так званого «тихого реалізму». В той же час незмінною залишається реалістична форма мислення, адже художники в СРСР виховувалися в традиціях реалістичної, багато в чому догматичної, школи, яка, незважаючи на зовнішні регіональні відмінності (Київська, Дніпропетровська, Харківська), базувалася на однакових канонізованих принципах у ставленні до тематики, форми виразу, можливого застосування матеріалів і таке інше. Саме це диктує появу постімпресіоністичних та неоекспресіоністичних тенденцій, що стали втіленням інтуїтивного бажання багатьох авторів залишитися в межах звичайного для них фігуративного мистецтва, певних упізнаних сюжетів, узятих з навколишнього світу. Найбільш вагомий і дієвий внесок у розвиток образотворчості на Кіровоградщині роблять живописці. Вони першими відгукуються на зміни у мистецьких процесах, беруть активну участь у всеукраїнських, всесоюзних та міжнародних акціях, виставках («70 років Великої Жовтневої революції» (1987р.), «Сучасне радянське мистецтво в Японії» (1987р.), «Молодість країни» (1989р.), «Імпреза – 89» (1989р.), «Триєнале Балтійських держав» (1989р.), «Сучасне мистецтво України в американській перспективі» (1992р.), та інші), сприймають нові тенденції, їх гурт є найбільш численним. Як і у всьому українському суспільстві, в їхньому середовищі вирують пристрасті та емоції.

Тривалий час серед кировоградських митців точилася дискусія про можливість створення осередку спілки художників. Це питання для кировоградського регіону було принциповим саме в мистецькому аспекті, як прямо пов'язане з можливістю визнання не лише окремих художників, але й самого існування в одному гурті представників різноманітних художніх стилів та напрямків. В основі його лежав конфлікт між старим ра-

дяньським поняттям значення ролі художника у суспільстві і новим баченням майбутнього багатьма молодими митцями. Багато хто з представників старшого покоління виступав з зауваженнями про неможливість утворення осередку спілки художників на Кіровоградщині, мотивуючи це відсутністю в місті дійсно талановитих особистостей. В протипагу таким закидам у Кіровограді активізувалася виставкова діяльність художників, які не поділяли поглядів своїх опонентів.

Особливістю того часу стало перенесення виставкових центрів з великих експозиційних залів до коридорів книжкових видавництв, «червоних кутків», редакцій літературних та громадських журналів, фойє кінотеатрів і бібліотек. Саме там вперше показали свої творчі доробки живописці Григорій Гнатюк, Федір Лагно, Володимир Товкайло, Андрій Надеждін, Юрій Гончаренко та інші. Для багатьох молодих художників перша спроба на видавничих вернісажах стала запорукою ігнорування в майбутньому будь-яких ідеологічних постулатів.

Визначальну роль у реалізації нових виставкових ініціатив на Кіровоградщині відіграла діяльність нині народного художника України Михайла Надеждіна. І це не випадково. Яскравий представник ідей нонконформізму, чий творчі погляди сформувалися на межі 1950-х – 1960-х рр., він не міг стояти осторонь від соціальних подій того часу. Крапку в боротьбі за створення осередку Спілки художників у місті поставила виставка «Єлисаветград – Кіровоград. 1913 – 1988 рр.» до 75-річчя І-ї міської художньої виставки, яка відбулася у квітні 1988р. «Ця виставка, розгорнута в приміщенні картинної галереї, вперше надала можливість кіровоградським художникам створити масштабну цілісну експозицію. 126 художників представили в ній понад 250 творів живопису, графіки, скульптури та декоративно-ужиткового мистецтва. Думається, що притаманні кіровоградцям скептицизм та упередження стосовно до місцевого художнього життя, після огляду цієї виставки в основі своїй похитнулися. Яскраві творчі індивідуальності, твори, які заслуговують на увагу, в Кіровограді є!» – писав у вступній статті до каталогу виставки місцевий мистецтвознавець Володимир Босько. Після цієї події місто переглянуло цілу серію персональних та групових виставок кіровоградських живописців, а в листопаді 1989р. було створено Кіровоградську обласну організацію Спілки художників УРСР.

Серед старшого покоління кіровоградських живописців, які своєю творчістю, активною позицією у суспільному житті практично впливали на розвиток мистецтва в регіоні, слід згадати прізвища Миколи Бондаренка, Бориса Вінтенка, Михайла Надеждіна. Окрім того, вони представля-

ють три напрямки розвитку, які у різний час визначали шляхи подальшого руху в українському образотворчому мистецтві – офіційне мистецтво, «тихий реалізм», «епоха шістдесятництва».

Становлення Миколи Гнатовича Бондаренка (1914 – 1999) як художника припало на епоху тоталітарної доби, коли «стилістично уніфіковане радянське мистецтво перебувало під пильним контролем державного і партійного керівництва. Зрозуміло, що в такій ситуації, щоб отримати визнання, потрібно було жити і творити за правилами, які продукували влада та суспільне замовлення. Зміни, які відбулися у мистецькому житті з другої половини 1980-х рр. безпосередньо впливають на подальший творчий шлях художника. На його очах ламається усталена структура цінностей, звичний, давно напрацьований життєвий устрій. Художник пробує прилаштуватися до нових обставин, звертається до історичної теми. Пише картини «Козаки в засідці» (1992р.) та «Україна» (1992р.) Остання є цікавою в аспекті мистецького явища «нової кон'юнктури», характерного для другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. Художник фактично повторює ідею твору радянського художника І.Глазунова «Містерія XX століття» (1978р.), запозиченої, до речі, у мексиканського живописця і політичного діяча Д.Рівери фреска «Людина на роздоріжжі» (1932 – 1933 рр.), через різночасові портретні образи відомих особистостей продемонструвати історичний шлях держави. Картина написана яскравими, насиченими фарбами, полотно сяє золотом і кольоровою барвистістю, але твір не сприймається як глибока і змістовна алегорія, якою замислив її автор, а скоріше нагадує сцену з костюмованої вистави. Відбувається це через те, що художня мова, якою веде з нами діалог живописець, застаріла і не в змозі розкрити глибину задуму, яким уявляв його автор. В той же час М.Г.Бондаренко створює велику кількість пейзажних доробків, в яких виявляється живописна чутливість художника.

До направленості творчих пошуків Бориса Михайловича Вінтенка (1927 – 2002), який яскраво виявив свою мистецьку позицію ще на початку 1970-х рр., захопившись ідеями так званого «нового реалізму» або «тихого живопису», події другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. не внесли суттєвих мистецько-естетичних проблем. Він почував себе в новому часі так само органічно, як і в минулому, маючи власний, досить сталий, виважений погляд на мистецтво та відпрацьований мистецький почерк. В його творах тісно переплелися етичні та естетичні риси традицій українського образотворчого мистецтва XIX ст., класичного романтизму та імпресіонізму. У 1980-і рр. найбільш яскравого виразу вони набувають у композиціях: «Тиша» (1987р.), «Веселка» (1989р.), «Ранок»

(1990р.). Царина художника – пейзаж-картина. Він довго і прискіпливо працює над кожним твором. Використовуючи техніку лесірування та пуантилізму, художник досягає своєрідної кольорової багатошаровості картинної площини, ілюзії глибини та безмежності простору, насиченого сонячним світлом. Його пейзажі зазначеного часу водночас реальні і фантастичні.

Нову сторінку в історії становлення сучасного образотворчого мистецтва як на Кіровоградщині, так і в Україні, розкриває творчий доробок народного художника України Михайла Володимировича Наєждіна (1935 р.н.). Яскравий представник хвилі протесного мистецтва 1960-х рр., він увійшов у новий час стрімко і рвучко, сприйнявши його як момент духовного визволення з вузьких лабет соціалістичного реалізму. В цей час його твори набувають яскравої відкритості кольору, енергійності і внутрішньої сили. У 1980-і – на початку 1990-х рр. з'являються картини «Викрадення Європи» (1989р.), «Повернення блудного сина» (1990р.), «Пошук» (1991р.), «Рибалка на Чорній річці» (1990р.), «Відображення» (1991р.), «Простір» (1991р.), «Сади Едему» (1992р.), що вирізняються монументальністю, широтою осягнення художнього простору, яскравою декоративністю. У 1991р. художник створює композицію «Переможець», в якій органічно поєдналися сакральна і фольклорна традиція та модерністична форма вираження. Картину можна вважати спонтанною реакцією художника на політичні події того часу. Полотно не лише монументальне композиційно, але й за розмірами (180х140см). Ми бачимо зображення вершника на білому коні, осяяного золотим німбом, який неначе блискавка з неба нападає на багатоголового червоного змія. За спиною вершника – золотий плащ, навколо – лазурове небо. Змії чинить спротив героєві, пашиє червоним полум'ям, вишкіряє пазури та кігті, але удари піки воїна невблаганні. Червоного змія повержено, він розпадається немов скеля під ударами «Франкового каменя».

Ще у 1970-і рр. почалася зміна мистецьких поколінь. В українське мистецтво прийшло нове, хоча і виховане у радянських реаліях, «післявоєнне покоління» художників, які в своїй творчості несли нову хвилю романтизму. В період з другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. ці художники у пошуках своєї теми нерідко звертаються до власного духовного і життєвого досвіду, обираючи такі мотиви, котрі б дозволили їм висловлюватися в межах набутих особистих вражень, впливати на глядача передусім емоційно. Саме емоція, виражена через колір, захоплює нас у творах заслуженого художника України Сергія Гавриловича Шаповалова (1943 р.н.). В другій половині 1980-х рр. художник відпрацьовує

своєрідну манеру – живопис за допомогою мастихину. Цю техніку С.Г.Шаповалов починає використовувати в станковій картині. В період з 1987 по 1992 рр. художник створив серію творів історично-побутової тематики – «Добрий вечір, щедрий вечір» (1989р.), «Козак Мамай» (1989), «Гомін, гомін» (1990р.), «Чумацькі мари» (1990р.) – всі вони пронизані духом української пісні, старовинних легенд, звичаїв та обрядів. Ці твори вирізняє устремління художника до масштабності композиції. Напруження і драматизму, особливих «гоголівських» настроїв, що насичують атмосферу цих творів, художник досягає в першу чергу за рахунок сили відкритого кольору. Одночасно митець активно займається пейзажем та натюрмортом. Художника захоплює місто з його старими брущатими вулицями, модерновими «палаццо» і класичними церквами та композиції з польових квітів. Показовими є твори «Осінь. Ковалівська церква» (1989р.), «Будинок О.О.Осморкіна» (1990р.), «Зимовий день» (1989р.), «Преображенська церква» (1990р.) та інші. С.Г.Шаповалов підходить до пейзажу таким чином, щоб знайти своєрідний не бачений до того ракурс будівлі, або поворот вулиці, будинок як такий стає головним героєм мотиву. Місто в його пейзажах кінця 1980-х – початку 1990-х рр. набуває рис монументальності, будівлі – монолітності, дерева – величі і сили.

Дещо по-іншому, не порушуючи меж суто класичного реалізму, втілює свої творчі ідеї заслужений художник України Анатолій Микитович Янев (1945 р.н.). У його творчості знайшли своє втілення пейзажні мотиви рідного краю та сюжети сучасного селянського побуту. Його пейзажі: «Край села» (1989р.), «Пейзаж» (1990р.), «Світловодський мотив» (1992р.) вирізняються широтою сприйняття та лаконічністю живописної форми. В сюжетних творах А.М.Янев приділяє велику увагу деталям, іноді посилюючи звучання. В переважній більшості героями його сюжетних картин є сучасні селяни, їх побут. «Сінокос» (1989р.), «Ранок» (1990р.), «Літнього вечора» (1990р.) – мотиви для цих творів взяті з реального життя. Художник насичує свої картини пластичною графікою гри світлотіні, за рахунок якої і формується власне простір твору. Світло в творах А.М.Янева збагачене яскравими рефлексивними ефектами; вони стають прикметою його авторського почерку. Надаючи перевагу відкритому, локальному кольору, автор завжди пам'ятає, що світло – якість емоційна, здатна поглибити і розширити зміст твору, посилити акценти, а іноді і надати нових смислових якостей.

З реалістичних пошуків починав свій творчий шлях і митець дуже близький до фольклорних джерел, кіровоградський живописець заслужений художник України Григорій Михайлович Гнатюк (1951 – 2012). Його

суто побутові сцени, як-то: «Збирання картоплі» (1981р.), «У затишку» (1988р.), «Солять помідори» (1986р.), «Холодно в руки» (1987р.) «Жива вода. Відгомін» (1987р.) та багато інших, набувають значення ритуалу, герої на його картинах немов священнодіють. «Гнатюк належить до тих українських художників, які прагнуть примирити національну культуру і сучасну цивілізацію», – пише В.Босько у вступній статті до каталогу виставки Григорія Гнатюка (Кіровоград, 1991р.) «Майстер із Небелівки».

Г.М.Гнатюка можна також віднести і до нового мистецького покоління, значну роль у формуванні світобачення якого відіграли література та кінематограф 1960-х – 1970-х рр. Фільми С.Параджанова, Ю.Іллєнка, А.Тарковського, І.Миколайчука, Р.Балаяна мали величезний вплив на усвідомлення можливостей власної особистості багатьма митцями, в тому числі й кіровоградцями. Наприклад, дипломна робота В.Г.Товкайла (1966 р.н.) «Андрій Рубльов» (1986р.) була прямо пов'язана з однойменним фільмом А.Тарковського. Так в українське образотворче мистецтво прийшло покоління, мистецьке становлення якого припало на час кардинальних змін у суспільстві і отримало в сучасному мистецтвознавстві назву «літературно-кінематографічного». Серед митців Кіровоградщини відзначимо творчі праці Федора Лагна, Юрія Гончаренка, Володимира Товкайла, Андрія Надеждіна, Володимира Плітіна, Ігоря Смичека, Миколи Алексєєва.

Значачу, що початок 1990-х рр. став для українських митців переломним моментом в осмисленні понять сюжету і теми картини, що продиктовано переосмисленням багатьох естетичних понять історичних фактів минулого, яке відбувалося на тлі швидкозмінної політичної та соціальної ситуації. Саме в цей час у творчості художників з'являються риси монументальності, елементи знаковості і символізму. В цьому ряду стоять вищезгадані картини М.В.Надеждіна «Переможець» та С.Г.Шаповалова «Гомін, Гомін», Г.М.Гнатюка «Парад», В.Г.Товкайла «Похід» і т.д. Відбуваються зміни в зовнішній формі картини. Картина поступово втрачає свої межі, їй не потрібна рама, тому вона або повністю відсутня, або є складовою композиції. Так живописний твір стає частиною середовища або претендує на роль «ключа» до його формування. Картини Ю.Б.Гончаренка «Моє життя останніх років», В.Г.Товкайла «Смарагдовий світ», Ф.Ф.Лагна «Політ великої комахи» – з такою ж легкістю могли б стати частиною житла, окрасою стіни офісу, як і складовою музейної живописної колекції. Спостерігається масове звернення до першоджерел традиційного національного мистецтва і насамперед народного образотворчого примітиву. Звідси посилення декоративності, введення в тра-

диційну картину елементів орнаментики. Наприклад, в живописних творах Миколи Михайловича Алексєєва (1951 р.н.), який тривалий час працював художником оформлювачем Кіровоградських художньо-виробничих майстерень Художнього фонду УРСР, що наклало свій специфічний відбиток і на його живописну мову, на початку 1990-х рр. з'являється серія творів на тему слов'янських вірувань – «Таїна» (1989р.), «Лісовик» (1990р.), «Пісня» (1990р.), «Вічне» (1991р.), «Свято Купали» (1991р.), в яких дивним чином переплітаються авторська символіка, алегоричність і композиційні схеми радянського мистецтва, художнього оформлення інтер'єрів, живописна чутливість і декоративізм. Схожі риси спостерігаються і в творах Володимира Георгійовича Плітіна (1956 р.н.) «Темна весна» (1989р.), «Пейзаж з козами» (1990р.), «Живе собі бабка Ганя» (1991р.) та інші.

У творчому доробку заслуженого художника Андрія Михайловича Надеждіна (1963 р.н.) кінця 1980-х – початку 1990-х рр. відчутний вплив символізму початку ХХ ст. та фольклоризму, що знайшли своє відображення у серії живописних творів 1989 – 1991 рр.: «Осінь» (1989р.), «Відродження» (1990р.), «Весняний сад» (1989р.), «Вічність» (1990р.), «Сон баби Марії, що наснився їй через дев'ять днів після смерті її сусідки» (1990р.), «Чудове воскресіння або Випадкова зустріч» (1992р.) В основу творів лягли етюди та замальовки творчих поїздок у м. Канів у 1989 та 1990 рр. Твори вирізняє насичена кольорова гама та декоративність. Активні пошуки в галузі фольклору і християнське світовідчуття не могли не привести до містико-релігійних тем, а звідси й до появи нових космологічних образів у творах живописної та графічної серій «З життя храму» (1991 – 1995 рр.).

Член Національної Спілки художників України Юрій Борисович Гончаренко (1962 р.н.) розпочинав свій творчий шлях з захоплення пейзажем та натюрмортом, які вирізнялися яскравою колористикою. В той же час художник захоплюється мотивами народного мистецтва, пише свої перші насичені динамікою руху сюжетно-композиційні – «Троїста музика», «Гопак». Переломним в його творчості став 1991 рік – поїздка художника у м. Седнів, що на Чернігівщині, у складі молодіжної групи, куратором якої виступав відомий український живописець Тіберій Сільваши. В цей час Ю.Б.Гончаренка все більше захоплює колір, площина, пляма, фактура як самодостатні мистецькі форми або як оптимальний спосіб виразу власних емоцій і переживань. Окрім того, його цікавить історія України, нескільки фактичний матеріал, а скоріше настрої, емоція, які з'являються в момент «дотику» сучасної людини до реального істо-

ричного об'єкта, мить зорового сприйняття відіграє тут головну роль. Так у творчому доробку художника з'являється серія творів, які сам художник кваліфікує як «Археологічний живопис». Художник активно експериментує з різними фактурами та матеріалами підходить до ідеї відмови від полотна як основи твору. Твори початку 1990-х рр. – «Вечеря після стуку в двері» (1993р.), «Доля метушливого місяця» (1993р.), «Милуюча» (1993р.), «Заснування» (1995р.) насичені не лише внутрішньою енергією та декоративною образністю, але й глибокою переконливістю реальності свого існування. До твору можна доторкнутися, його можна рухати, як, наприклад, свічки в роботі «Час сіяти, час жати», або відкривати двері, як у картині «Джерело живої води». З введенням у твір нових матеріалів змінюється і ставлення художника до кольору. Він втрачає домінуючу роль як засіб виразності. Його витісняє матеріальність предмету – цвяха, замка, клямки, рушника, які привносять у твори Ю.Б.Гончаренка нову якість – реальність історичної пам'яті.

Твори члена Національної Спілки художників України Федора Федоровича Лагна (1956 р.н.) означеного часового періоду багато в чому перекликаються з тенденціями ліричної хвилі радянського мистецтва кінця 1970-х – початку 1980-х рр. В них прослідковується милування реальністю побуту, красою та пластикою речей. В той же час спостерігається захоплення художника сучасною проблематикою, потяг до інтерпретації сучасності, спроби надати їм виразного, образно-естетичного виміру. Так у композиціях з'являється образ «маленької людини» – іноді активного, а іноді аморфного спостерігача сучасності. Народившись у картині «Домашнє ательє» (1989р.), вона продовжує своє життя у творі «Літня людина у вихідний день» (1990р.) та розчиняється у натовпі картини «Футуристичні метаморфози» (1991р.). Іноді складається таке враження, що вона – частина предметів, речей, доповнення до натюрморту, а не головний герой картини, її бажання відмежуватися від світу насправді робить її частиною загального руху. Твори Ф.Ф.Лагна цього часу означені графічністю. Нерідко художник звертається до традиції західно-європейського та американського модернізму, що знаходить своє відображення у його творах. «Політ великої комахи» (1992р.), «Аероплан» (1992р.) – перегук з творами провідних митців модернізму 1940-х – 1950-х рр., але художник вкладає в них власний, притаманний лише йому почерк і зміст. За приклад може слугувати картина «Політ великої комахи» (1992р.) – це явна ремінісценція на тему твору Сальвадора Далі «Політ бджоли за хвилину до пробудження». Схожість композицій, сюжету, назви є наявними, але нове формальне рішення диктує і новий настрій та закладає нову ідею,

реальність предметів та подій відходить на другий план, скоріше перед нами алегорія вічності природи та утвердження швидкоплинності часу, світ мистецької фантазії, єдиними реальними предметами у якому є стільчик з фарбами, довкола яких літають бджоли та порожня мушля на долівці. Можливо саме їх споглядання і викликали у художника асоціацію з твором Сальвадора Далі як згадку про давно минулий час пошуків та новітніх відкриттів.

Найбільш яскраво творчість художника з м. Світловодська Володимира Геннадійовича Товкайла (1966 р.н.) другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. характеризують твори серій: «Хоахи, або життя підземних жителів», «Смарагдовий світ». «Сюжети його картин – завжди притча. Іноді парадоксальна, іноді пронизуюча, неначе чистий, поодинокий звук у темряві безодні. Інколи сюжет картини стає перегуком з легендою: романтичною, літературною, стародавньою, космологічною», – зазначається у вступній статті до каталогу «Володимир Товкайло» (Київ, 2000р.). Твори вирізняють монументальність, яскрава декоративність, щільний живопис. Деталізація у творах В.Г.Товкайла цього часу – поглиблена розробка кольорових мас. Як живописець він дуже тонко відчуває будь-який нюанс «звучання» кольору, прикладає багато зусиль до зведення кольорових співвідношень в єдину гармонійну колористичну систему. Починаючи від 1992 року, змінюється загальний характер творчості художника. В сюжетах зникає агресивність, вони стають більш особистісними, відчувається потяг до нефігуративного живопису, що яскраво прослідковується в картинах «Розмова» (1992р.) та «Викрадач повітряних зміїв» (1993р.). Філософське навантаження їхнього змісту нагадує про даоські притчі, коли колір та фактура все більше перебирають на себе головну роль носіїв змісту. Художник наближається до того, щоб поринути у світ нефігуративного живопису, яким закінчується період його творчих пошуків початку 1990-х рр.

Загалом дослідження творчості кіровоградських живописців у період другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. дозволяє зробити висновки, що не зважаючи на вікову різницю, особистісні відмінності творчості, стильове розмаїття, їхні творчі устремління були частиною шляху загально-мистецького розвитку України цього часу. Як зазначає в своїй статті «Трансформація і саморегуляція живопису в Україні 1991 – 2002 років, або операція без наркозу» мистецтвознавець Ольга Авраменко: «Нашвидкоруч проходячи торований євро-американським мистецтвом у 1917 – 91 роках шлях, українські живописці вдумливо і творчо осмислювали світове мистецтво, з якого колись були вилучені, це народжувало

власну інтерпретацію багатьох явищ і тенденцій». Також можна констатувати, що мистецькі декларації, відверто проголошені художниками в другій половині 1980-х рр., як вияв власного, особистого погляду на світ, на початку 1990-х рр. утверджувалися як основні стилістичні напрями, що сьогодні визначають специфічність ознак українського образотворчого мистецтва.

Список ілюстрацій:

- 001 Бондаренко Микола Гнатович
- 001а Бондаренко М.Г. Вересень. 1992. Картон, олія. 66х98
- 002 Вінтенко Борис Михайлович
- 002а Вінтенко Б.М. Веселка. 1987. Полотно, олія. 85х100
- 003 Надеждін Михайло Володимирович
- 003а Надеждін М.В. Пошук. 1991. Полотно, олія. 107,5х122
- 004 Шаповалов Сергій Гаврилович
- 004а Шаповалов С.Г. Будинок О.О.Осмьоркіна. 1990. Полотно, олія. 70х93
- 005 Янев Анатолій Микитович
- 005а Янев А.М. Озерна балка. 1981. Полотно, олія. 45х53.
- 006 Гнатюк Григорій Михайлович
- 006а Гнатюк Г.М. Жива вода. Відгомін. 1987. Полотно, олія. 130х169
- 007 Алексеев Микола Михайлович
- 007а Алексеев М.М. Свято Купала. 1992. Полотно, олія. 120х130
- 008 Плітін Володимир Георгійович
- 008а Плітін В.Г. Живе собі бабка Ганя. 1991. Полотно, олія. 98х73,5
- 009 Надеждін Андрій Михайлович
- 009а Надеждін А.М. Чудове воскресіння або Випадкова зустріч. 1992. Полотно, олія. 100х120
- 010 Гончаренко Юрій Борисович
- 010а Гончаренко Ю.Б. Заснування. 1995. Дерево, авторська техніка. 60х60
- 011 Лагно Федір Федорович
- 011а Лагно Ф.Ф. Політ великої комахи. 1992. Полотно, олія. 160х180
- 012 Товкайло Володимир Геннадійович
- 012а Товкайло В.Г. Викрадач повітряних зміїв. 1993. Полотно, олія. 140х100

Відомості про автора: **Надеждін Андрій Михайлович**, провідний науковий співробітник Кіровоградського художньо-меморіального музею О.О.Осмьоркіна, заслужений художник України, м.Кропивницький.

**Українська преса Кіровоградщини
у ідейно-політичному протистоянні та
національно-визвольних процесах 1917 – 1919 років**

У статті приділено увагу функціонуванню українськомовних часописів, позиції місцевої української громади в національно-визвольному русі на території краю за умов антиукраїнської політики російських урядів. Проаналізовано групу національно-патріотичних видань, встановлено інтереси етнічного населення краю, серед яких – прагнення зміцнити позиції рідної мови, розвиток національної школи та освіти, видання української книги, заснування національно-культурних товариств, розвиток і зміцнення державно-політичної системи на основі національних інтересів.

Ключові слова: газета, ідеологія, Кіровоградщина, національно-визвольні змагання, національно-патріотичний дискурс, національно-патріотичні видання, політика, часопис.

The article focuses on the functioning of Ukrainian magazines, on the position of the local Ukrainian community in the national liberation movement of the region, in terms of anti-Ukrainian policy of the Russian government. It analyzes a group of national-patriotic media, identifies the ethnic population interests of the region, including – the desire to strengthen the position of the mother tongue, the development of a national school and education, the publishing of Ukrainian books, the establishment of national cultural societies, the development and strengthening of the state and political system based on the national interests.

Key words: newspaper, ideology, publication, Kirovograd, national liberation movement, national and patriotic discourse, national patriotic publications, policy.

В статье уделено внимание функционированию украиноязычной прессы, позиции местной украинской общины в национально-освободительном движении на территории края в условиях антиукраинской политики российских правительств. Проанализировано группу национально-патриотических изданий, установлено интересы этнического населения края, среди которых – стремление укрепить позиции родного языка, развитие национальной школы и образования, издание украинской книги, создание национально-культурных обществ, развитие и укрепление государственно-политической системы на основе национальных интересов.

Ключевые слова: газета, идеология, издание, Кіровоградщина, національно-освободительное движение, национально-патриотический дискурс, национально-патриотические издания, политика.

На початку ХХІ ст. одним із завдань українського журналістикознавства є вивчення історії зародження та розвитку регіональних моделей журналістики, адже їх сукупність формує всеукраїнську систему засобів масової комунікації.

Актуальність дослідження діяльності українських національно-патріотичних часописів Кіровоградщини періоду національно-визвольних змагань зумовлена необхідністю вивчення особливостей функціонування періодичної преси, методологічних та ідейно-політичних засад в умовах жорсткої боротьби за владу періоду національно-визвольних змагань, що збагатить досвідом сучасних журналістів і науковців, які працюють в умовах інформаційної війни.

Українська преса Кіровоградщини 1917–1919 рр. до сьогодні не була об'єктом спеціального вивчення. Дослідження діяльності засновників української регіональної журналістики розширить наукові уявлення про розвиток та складні процеси становлення системи масового інформування українського суспільства.

Мета статті: з'ясувати значення місцевих національно-патріотичних часописів у національно-культурному відродженні та дослідити вплив на перебіг національно-визвольних змагань на Кіровоградщині 1917 – 1919 років.

Українська Центральна Рада у Єлисаветграді не заснувала жодного офіційного періодичного видання. Перша в місті українськомовна газета «Новий шлях» побачила світ на початку квітня 1918 року. Газета мала підзаголовок «Народня Українська Соціалістична Газета», під заголовком жирним шрифтом через усю шпальту розміщувалися два гасла: «Хай живе Українська Народня Республіка» та «Хай живуть українські установчі збори», ці гасла коротко і чітко описали ідейно-політичне спрямування газети. Редагував газету О. Семененко, громадський та політичний діяч, письменник, мемуарист.

На початку літа 1918 року Єлисаветградське повітове земство почало видавати двічі на тиждень газету «Вестник Єлисаветградского Земства». В різний час редагували газету М. Могила, В. Адамов, останній редактор – Г. Нестеренко. Газета містила рубрики: новин – «На Україні» (публікувалися новини та повідомлення УТА), «В Росії», «За кордоном», «Місцеве життя», сільського господарства – «Питання сільського господарства». Більшість новин, аналітика, публіцистика та офіційні повідомлення подавалися без зазначення рубрики. Згодом з'явилася публіцистична рубрика «Маленький фельстон».

Видання виходило у період Гетьманату П. Скоропадського, будучи фактично єдиним офіційним органом, згодом, відповідно до змісту публікацій, почало підтримувати діяльність створеного в серпні 1918 року Українського Національного Союзу (його осередок у Єлисаветграді очолював Т. Біланенко).

У № 20 від 9 серпня був розміщений матеріал під назвою «Український Національний Союз», який інформував про створення союзу, його мету, напрямки діяльності та статут: «На Вкраїні заклався Український Національний Союз, мета якого – утворення міцної самостійної української держави, боротьба за законну владу на Вкраїні...» тощо, але у чіткій опозиції до Гетьманату газета не перебувала та висвітлювала діяльність гетьмана. У виданні не було гострих матеріалів, які дискредитували б політичних опонентів, проте в № 41 від 17 листопада був розміщений фейлетон «З казок життя», який у притаманній жанру формі висміював діяльність гетьманського кабінету міністрів. У зображенні дійсності прослідковуються інтертекстуальні зв'язки – наприклад, процес призначення міністрів автор зобразив у стилі сцени обрання отамана з повісті М. Гололя «Тарас Бульба»: «Той гострий, а той занадто м'який, той лівий, а той правий... – Шила. Шила, просимо на міністра...».

Газета була російськомовною, але публікувалися й матеріали українською мовою. З № 33 від 20 жовтня починає виходити під назвою «Вісник Єлисаветського Земства», частка українськомовних матеріалів зростає, а згодом виходить винятково українською мовою.

Видання створювало український національний дискурс, протистояло російській ідеологічній експансії в Україні. У № 24 від 23 серпня з'явився матеріал «Чи українська земля Херсонщина?», який продовжував українсько-російську дискусію про національно-культурну приналежність Херсонщини. Автор, апелюючи до історичного минулого краю (йшлося про території сучасної Кіровоградщини), доводив, що землі Єлисаветградського та Олександрійського повітів належали Війську запорозькому, тому історично є українськими.

Оскільки основним джерелом прибутку мешканців краю було сільське господарство, його проблематиці редакція приділяла багато уваги в детальних статтях – від питань господарської політики (зокрема, про реалізацію сільськогосподарської продукції), законодавства галузі, державної заготівлі хліба, – до прикладних теоретичних питань. З № 22 від 16 серпня 1918 року з'явилася рубрика «Питання сільського господарства». У рубриці новин «Місцеве життя» часто інформували про наради аг-

рономів повіту, новини сільського господарства та кооперативного життя краю, прогнози погоди.

Редакція приділяла значну увагу питанням народної освіти, зокрема, публікувала розпорядження Міністерства Народної Освіти, повідомлення про вчительські конференції, про прийняття до вчительських інституцій, розглядала побутові проблеми шкіл тощо. Газета популяризувала ідею заснування, устаткування та підтримки української школи: «... всім весело, настроїй підвищений, а особливо І гімназія – аж підстрибує від радощі! Деж! Таке село велике і досі не мало середньої школи, а зараз вона відкривається, та ще й своя рідна – українська...» (№ 41 від 17 листопада). Підтримувала впровадження рідної мови у навчальний процес.

Єлисаветградський Кредитний Союз кооперативів 28 вересня видав кооперативно-громадський тижневик «Наша хата». У зверненні від редакції зазначалося, що виходитиме газета, але за типоформувальними ознаками «Наша хата» відповідала журналу: малий формат, об'єм в середньому 26 – 28 сторінок. На другій шпальті подавався зміст номера, який складався переважно з аналітичних та публіцистичних жанрів. Частка новин була мінімальною, притому подавалися новини з широким терміном актуальності. Редагував часопис чиновник та кооператор, голова Національного союзу Т. Біланенко.

Тижневик мав п'ять розділів: кооперативний, громадсько-політичний, культурно-просвітній, агрономічний, дописи з місць. Серед рубрик новин були такі: «Діяльність Просвіти», «По Україні», «За кордоном». Про кооперативну справу в Україні інформувала рубрика «Кооперативне життя», яка ділилася на підрубрики – про кооперацію в Єлисаветграді та інших містах країни, за назвами міст. Листи від читачів публікувалися в рубриці «Дописи».

Раз на два дні виходив додаток до журналу «Відомості тижневика Наша Хата», який мав формат стінгазети (текст був надрукований з одного боку). Додаток містив накази повітового коменданта та військового начальника Єлисаветграда; оповіщення та постанови Директорії УНР; накази Армії УНР; накази та оповіщення інших адміністративних установ, оголошення про заплановані офіційні заходи тощо. В кожному випуску розміщувався один публіцистичний матеріал ідейно-політичного спрямування (іноді – декілька). Додаток продавався окремо від журналу за 30 – 35 копійок.

Видання просувало ідеологію кооперативного руху, який мав на меті звільнення українського селянства від бідноти та гніту великого приватного капіталу. Орієнтуючись на сільських жителів, редакція поміщала

прикладні матеріали, які б допомагали вести господарство. У першому номері була надрукована програмна стаття: «Позаяк економічний добробут нашої Української людности в значній мірі залежить від поспіху хліборобства, ми будемо давати в нашому органі статті по сільському господарству і закликаємо агрономів, господарів та інших осіб, котрі можуть допомогти розвиткові цієї галузі промисловости, приймати участь у нашій праці».

Проте засновники часопису чудово розуміли необхідність не тільки матеріального визволення, але й духовного, культурного та національного відродження: «Звертаючи увагу на те, що наша Українська людність багато тратить через відсутність громадської та національної свідомости і не може себе на ту височінь політичного становища, котра відповідає силам і здольности нашого народу, а через це неухбно підпадає під впливи чужої культури,... – наш орган вважає необхідним вести громадсько-політичну пропаганду, запрошуючи громадських діячів допомогти в з'ясуванні нашому народові його пригніченого становища, пробудити в ньому громадську, національну та політичну свідомість... Через це ми лічимо своїм обов'язком відкрити як найшвидше двері нашого органа для культурно-просвітньої роботи, віддаючи їй як найбільше місця». Так, видавці хотіли створити платформу для комунікації людей, яким не байдужа доля України, канал для популяризації ідеї економічного, національного та політичного відродження.

Видавці часопису тісно пов'язували економічне процвітання з національним відродженням та незалежністю. Роботу над «збагаченням» населення проводили в одному ключі з культурно-просвітньою діяльністю, що позначилося на ідейно-політичному дискурсі видання. В тому ж № 1 була поміщена стаття П. Приходька «Кооперація і культурно-просвітня робота», в якій подавалася ідея, що матеріальна заможність народу – шлях до незалежності: «І кооперація, не гаючи дорогого часу, повинна старанно взятися за організацію економічних сил народу, цієї основи народного життя, напружити всі свої сили, прикласти все знання й уміння, щоб розвинути як найбудиніше продукційні сили нашої людности, щоб вивести нашу країну з економічного занепаду на шлях економічного добробуту, бо економічний занепад веде людність до економічного поневолення й визискування її більш сильними економічно сусідами, а економічна неволя та визискування народу веде його й до культурно-національної неволі».

Другою складовою національної незалежності видавці вважали якісну освіту для широких народних мас, оскільки неосвіченість пере-

шкоджає економічному добробуту та організованості: «Ми бідні, бо темні!». Тому ставили завдання перед кооперацією та виданням – просвітити населення. Для досягнення мети серед дорослого населення України, на думку П. Приходька, потрібно закласти цілу мережу вечірніх та недільних шкіл, організувати комплекс загальноосвітніх та спеціалізованих лекцій-бесід, які б дали людям знання з історії, культури та географії, економіки рідного краю, основних та спеціалізованих. Ще одною важливою для процвітання народу складовою, яку потрібно викладати в навчальних закладах, автор називав уміння організувати розпорошені економічні сили народу – «в єдності – сила».

На шпальтах видання розглядалися й питання, пов'язані з заснуванням українських навчальних закладів у Єлисаветграді та повіті. У статті «Скрутне становище» (№ 1 від 28 вересня) Т. Біланенко виклав свої міркування з приводу відкриття в місті Державної гімназії, матеріальної підтримки нового закладу місцевими кооперативами та спілками. Автор підняв питання про необхідність навчання й патріотичного виховання в новому навчальному закладі дітей селян-кооператорів: «Зостається Українській людині заходжуватися біля будування своєї освіти на свої кошти, в своїй рідній землі, бо те, що ранішими збудоване, призначається, аби з українських дітей робили калік перевертнів».

Ще однією ідейною лінією «Нашої хати» була необхідність закладення рідної школи. В матеріалі «Про рідну мову» (передрукованому з харківського кооперативного видання «Внешкольное образование») йшлося: «Взагалі без рідної школи Україна не могла здобути справжньої освіти, ні виховання, і через те була засуджена на нещасття, бідність, тяжкий культурний, моральний і економічний занепад» (№ 1 від 28 вересня 1918 року).

«Наша хата», як і більшість проукраїнських видань того періоду, відстоювала ідею впровадження української мови в органи влади, у громадські установи, земства, суди та школи. При цьому наголошувалося на ролі рідної мови у навчальному процесі.

З 15 січня 1919 року замість додатку почала виходити щоденна газета «Наша Хата» з підзаголовком «Щоденна громадсько-політична кооперативна газета». У вихідних даних зазначалося, що 1919 – перший рік видання, редактор – Т. Біланенко. Випуск паралельно з журналом щоденної газети, очевидно, був зумовлений необхідністю більш оперативного інформування населення та активного просування національної ідейно-політичної концепції.

В оголошенні про передплату зазначалося, що газета відстоює інтереси селян, робітників і трудової інтелігенції. Видання мало відділи: офіційний; статті з загальних питань; нариси, оповідання, вірші, жарти; огляд політичних подій в Україні та в інших державах; громадське життя всіх народів; хроніка міста та села; статті з кооперації, сільського господарства та інших галузей; дописи; оповістки, а також відділ обміну думками та вчительського життя, по мірі потреби планувалося вводити нові підрозділи.

У газеті «Наша хата» значну частину площі займали передруки з центральної періодики. Зросла частка матеріалів інформаційних жанрів, друкувалися телеграми від УТА та повідомлення від інформбюро УНР, ідейно-політична лінія та проблемно-тематичне спрямування було тожним до тижневика, тобто на шпальтах популяризувалися основні ідеї – заснування та розвиток української школи, рідної мови та видання української книги.

У № 21 від 14 лютого 1919 року була надрукована стаття відомого письменника, українського есера В. Поліщука «Совітська влада і українство», де йшлося про вплив політики більшовизму на український народ, про пригноблення більшовиками українських національних цінностей та нівелювання національних потреб українського пролетаріату: «Національні ж потреби українського пролетаріату повинні навіть і в теперішнім перехіднім моменті стояти в першій черзі». Автор міркує, що тенденція ставити національне питання поряд із соціальним, притаманна визвольним ідеям багатьох народів, може бути помилковою для України.

Під напором російської пропаганди українській пресі доводилося відстоювати право українців на свої землі, на державність. У тому ж номері була передрукована стаття С. Шелухіна «Українська державність і самовизначення», яка продовжувала українсько-російську дискусію. С. Шелухін довів, що українці – повноправні власники своєї землі: «Україна має право на свою державність на підставах: 1) історико-юридичній і 2) самовизначення... У всякому разі український народ себе не віддав під владу великоруського народу ні його більшовсти, ні його партій, ні його інтелігенції, а через те всякі претензії їх, як чужинців, великоруських націоналістів, централістів і імперіалістів, поработителів, русифікаторів і т. п. цілком безпідставні й свідчать тільки їх замах на свободу українського народу та його землю, працю й багатства».

Опозиційні до влади гетьмана сили 14 листопада 1918 року утворили Директорію та закликали населення України до повстання проти гетьмана. У Єлисаветградському та Олександрійському повітах почали ор-

ганізовуватися загони повстанців. 16 листопада австро-угорські війська залишили Єлисаветград. «22-23 листопада 1918 р. ...влада у місті перейшла до прихильників Директорії УНР. Певний час у Єлисаветграді розміщувався штаб Південно-Східної групи армії УНР, який очолив відомий у майбутньому командир українських повстанців Андрій Гулий-Гуленко» [6, 169].

У кінці грудня 1918 року штаб Південно-Східної групи Республіканських військ УНР почав видавати у Єлисаветграді офіційну щоденну соціалістичну газету «Республіканець», яку редагував П. Коробчанський. У оголошенні про передплату зазначалося, що газета одстоює інтереси трудового селянства та пролетаріату. Газета складалася з офіційного відділу (оголошення, накази та постанови влади), новин, які подавалися в рубриках «За кордоном», «По Україні», «На фронтах», «Місцева хроніка», «По повіту», «На Херсонщині» та публіцистики ідейно-політичного спрямування. Газета поширювала ідею створення незалежної Української республіки з соціалістичним та демократичним устроєм.

У газеті працював відомий письменник В. Поліщук – автор публіцистичних статей, який роз'яснював читачам у зрозумілій та доступній формі сенс політичного руху Директорії УНР та трудового конгресу. В. Поліщук писав: «Шлях наліво, згода з Сівітською Росією несе за собою загрозу винищити нашу культуру, поставити нас на старе місце експлуатації з боку росіян, нав'язати нам такі форми правління, які в самій основі не підходять для нашої країни» (№ 32 від 31 січня 1919 року).

Матеріали автора були насичені ультрареволюційною фразеологією, що не притаманно іншій проукраїнській пресі Єлисаветграда. Очевидно, на стиль автора вплинула прихильність до українського есерівського руху. Загальне «огрубіння» мови газети можна пояснити вимогами ідейно-політичної боротьби, оскільки газета видавалася у період жорстких військових подій на теренах України, на відміну від попередніх проукраїнських часописів, які видавалися у більш стабільний час.

Загалом мові ідейно-політичного дискурсу української преси Єлисаветграда притаманний виважений поміркований стиль без надмірного вживання штампів, слів-маркерів чи агресивної лексики, характерних для більшості соціалістичної, більшовицької, повстанської та монархічної преси Єлисаветграда.

Останній відомий номер «Республіканця» вийшов 1 лютого 1919 року. Проти влади Директорії більшовики Єлисаветграда вели постійну боротьбу, підіймали на повстання селянство. 20 січня 1919 року

війська Директорії оголосили у Єлисаветграді стан облоги. 2 лютого більшовиками було захоплено центральну частину Єлисаветграда, а вже 6 лютого українські війська відступили, владу в місті захопили більшовики.

Під наступом Червоної армії у січні-лютому 1919 року збройні сили УНР були вимушені залишити Лівобережжя та розпочати наступ на Правобережжі. Єлисаветград пережив окупацію влітку – восени 1919 року Добровольчою армією генерала А. Денікіна, набіги отаманів та повстанців. «Силами українських повстанців у Єлисаветграді двічі поновлювалася влада УНР, однак ці спроби ліквідовувалися білогвардійцями. Повстанці не припинили своєї боротьби. Зокрема, восени – взимку 1919 р. у районі Єлисаветграда ситуацію контролювали численні загони А. Гулого-Гулєнка, а в районі Чорного лісу діяли загони холоднороських отаманів Хмари, Чорного Ворона та інших» [6, 173]. У січні 1920 року Червона Армія та партизанські загони захопили Єлисаветград та встановили Радянську владу. Українські повстанці, що діяли на території повіту, не створювали реальної військово-політичної конкуренції більшовикам, які організували адміністративні органи в повіті та закріпили свою владу. «Взимку теренами Єлисаветградщини пройшли учасники Першого Зимового походу (Кіровоградський, Олександрівський, Гайворонський, Голованівський райони), який дозволив зберегти українську армію та продовжити боротьбу за незалежність. У травні 1920 р. територію краю охопило повстання Степової дивізії Костя Пестушка (Блакитного)» [6, 173].

Українські повстанці та отамани не видавали на теренах Кіровоградщини власних пресових видань, сегмент українськомовної періодики замінила більшовицька, які виходила рідною мовою населення. При цьому національний зміст замінили на вигідний більшовицькій пропаганді та Радянській владі, підступно поневолюючи український народ, як писав український історик та філософ Л. Силенко: «Щоб поневолити душу народу, треба, щоб його культура (обрядність) мала зміст чужий, а форму рідну» [8].

Єлисаветградські організації «Просвіта», «Кредитний союз» та «Союз спільної справи» (діяли у 1920 році) не мали реального впливу. Діяльність їх була скоріш символічною: вшанування роковин Т. Шевченка, проведення заходів, що не суперечили ідейно-політичній лінії більшовицької влади. Проте досить швидко були заборонені й ці організації.

Отже, українська преса Кіровоградщини 1917 – 1919 років представляла інтереси місцевого населення: інформувала про реальну соціаль-

но-політичну обстановку в краї та Україні; вела ідейно-політичне протистояння з силами поневолювачів; гуртувала навколо себе українську громаду; мобілізувала населення на боротьбу за національно-культурне відродження, пояснюючи історико-культурні причини загарбання українців іншими народами; популяризувала освіту, оскільки саме в знаннях вбачалася могутня зброя проти загарбників; відстоювала ідеї рідної мови, школи, культури та історії українського народу; пропагувала ідеї державності та соборності України.

Джерела та література:

1. Боротьба робітників та селян за встановлення й зміцнення радянської влади на Єлисаветградщині (1917–1920 рр.). Збірник документів і матеріалів / Упор.: Є. Горбунова, В. Калініченко, Т. Калмикова, Т. Михайлова; ред. кол.: П. Боковиков, Д. Вовчанський, М. Гавриленко, О. Гора, Є. Горбунова та ін.. – Кіровоград: Кіровоградське обласне видавництво, 1957. – 351 с.

2. Вістник Єлисаветського земства. – Єлисавет, 1918, – № 33, 20 жовтня.

3. Вістник Єлисаветського земства. – Єлисавет, 1918, – № 41, 17 листопада.

4. Известия Елисаветградского Крестьянского Союза. – Елисаветград, 1917, – № 1, 8 апреля.

5. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / П. Кизименко. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр «Мавік», 2003. – 246 с.

6. Кіровоградщина. Історія рідного краю [Текст]: навч. посіб.: [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровогр. обл.] ; / за ред.: І. Козир. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – 304 с.: іл.

7. Наша Хата. – Єлисавет, 1919, – № 1, 28 вересня.

8. Силенко Л. Святе вчення / Лев Силенко. – Київ: Обереги, 1995. – 400 с.

Відомості про автора: **Базака Роман Вікторович**, кандидат наук з соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, викладач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. м.Кропивницький.

Головні напрямки пошукової діяльності краєзнавців ДАКО з історії Другої світової війни.

Стаття присвячена головним проблемам висвітлення історії Другої світової війни краєзнавцями Кіровоградської області та Державного архіву Кіровоградської області, стаття містить короткий огляд діяльності колективу ДАКО з увічнення пам'яті про події тієї війни.

Ключові слова: *Друга світова війна, краєзнавство, Державний архів Кіровоградської області.*

The article is devoted to the problems of studying the history of the Second World War by the ethnographers of Kirovograd region and the State Archives of Kirovograd region. This article contains a short review of the SAKR team's work to perpetuate the memory of the events of the war.

Key words: *World War II, local history, State Archives of Kirovograd region.*

Стаття посвящена проблемам изучения истории Второй мировой войны краеведами Кировоградской области и Государственного архива Кировоградской области, статья содержит короткий обзор деятельности коллектива ГАКО по увековечению памяти о событиях той войны.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, краеведение, Государственный архив Кировоградской области.*

Незважаючи на збільшення часової відстані, що відділяє нас від подій Другої світової війни, багато проблем, пов'язаних з тією війною, і досі не вирішені. Причиною було занадто довге панування комуністичної ідеології над історичною наукою. Не можна сумніватися у історичній правоті радянських народів, що відстояли своє право на існування у боротьбі з агресивним, вмілим та сильним ворогом. Проте 40 років після героїчної перемоги радянського народу над нацистським Третім рейхом замовчувалися темні сторони участі СРСР у світовому конфлікті.

Табу було накладено на висвітлення втрат радянської армії, держави та народу у боротьбі з ворожою агресією; прорахунки радянського керівництва у внутрішній та зовнішній політиці; інертність населення СРСР, яке фактично до кінця 1943 р. вичікувало, на чий бік схиляться шалки історичних терезів; численні випадки зради, масовий колабораціонізм та пристосуванство; репресивні заходи щодо мобілізації населення та підтримання боєздатності армії; репресії проти цілих на-

родів, які мали необережність сподіватися, що німецька влада принесе їм звільнення від диктату росіян та їхнього уособлення у вигляді Комуністичної партії.

Невідворотні питання, що виникали при вивченні цих аспектів радянської історії, могли суттєво зіпсувати світлий образ народу-переможця та його ведучої та направляючої сили – Комуністичної партії Радянського Союзу. У той же час Перемога ставала священним фетишем, який мав підтримати у роки застою радянський партійно-політичний режим, у якого явно почали спостерігатися ознаки кризи. З 1965 р., коли 9 травня було оголошене святковим вихідним днем, обов'язковим ритуалом стали військовий парад, поклоніння Вічному вогню та традиційні квіти ветеранам... принаймні людям з орденськими планками на піджаках.

Ті, хто пережив війну, безумовно вкладали реальний зміст у святкування цього вікопомного дня. Для них це було свято життя, адже вони пережили усі випробування, що випали на їхню долю. Для них це була перемога, адже саме їхні щоденні військові зусилля і смертельний ризик примусили капітулювати супротивника, що вважався непереможним. Для них це був день пам'яті, адже саме їхні спогади вберегли образи тієї війни та їхніх товаришів, які так і не побачили цей день. З кожним ветераном війни, який відходив у небуття, колективний образ війни тьмянів та втрачав найбільш яскраві риси. Живий сенс Перемоги поступово зникав, залишаючи за себе ідеологічну примару, фетиш для ритуального поклоніння.

Проте у 1991 р. впала і комуністична ідеологія, а значить щорічний ритуал залишився навіть без свого примарного змісту. Тривалий час він зберігався по інерції. Адже ще були живі ветерани війни, а також люди, які народилися під час війни, діти та онуки тих, хто воював за тодішню Батьківщину, які у дитинстві звикли ходити з дідусями та бабусями на урочисті заходи і якимось навіть не мислили собі рік без вихідного дня на 9 травня і урочистої ходи на меморіальне кладовище. Тож люди продовжували поклонятися святині, яка втратила свій ореол.

З одного боку, ідеологічний вакуум потрібно було чимось заповнити, але для цього мав пройти певний час. З іншого боку, відсутність ідеологічного тиску дозволила історикам та краєзнавцям звернути увагу на ті питання історії війни, які до цього залишалися у тіні радянської історичної науки.

Проте слід зазначити, що для регіонального дослідника вивчення явища таких масштабів як світова війна завжди пов'язане з певними труд-

нощами. Але, як і будь-яке глобальне явище, та війна мала численні регіональні аспекти, які відрізнялися специфічними рисами, які відображені у матеріалах регіональних архівів, музейних установ, спогадах очевидців, які постійно або певний час перебували на досліджуваній території і залишили після себе листи, інтерв'ю, газетні та журнальні статті.

Протягом 1990 – 2010 х рр. війна не раз ставала об'єктом дослідження з боку кіровоградських краєзнавців. Кіровоградське дослідницько-публіцистичне середовище, що час від часу зверталося до теми Великої війни, нагадувало лабораторію, у якій відбувалося випробування нових рецептів подолання недовомовленостей та протиріч, що залишили нам дослідники минулих років.

Своєрідним проміжним підсумком стала конференція 23 жовтня 2014 р., проведена у ДАКО до 70-річчя визволення України від нацистської окупації. Організатори конференції самі були трохи здивовані тим, наскільки якісною і представницькою проявила себе краєзнавча спільнота Кіровоградської області. У конференції та сформованому за її матеріалами другому випуску оновленого краєзнавчого збірника «Між Бугом і Дніпром» взяли загалом участь 39 дослідників з обласного центру та районів області.

Серед них слід згадати відомих кіровоградців: В.Даценка, Ф.Шепеля, Б.Шевченка, О.Чорного, І.Петренка, О.Юрченка, покійного нині С.Шевченка, зірок районного краєзнавства В.Маруценка та В.Сергєєва, викладачів Кіровоградського педагогічного університету С.Проскурову, Л.Філоретову, Н.Біденко, студентів та аспірантів КДПУ, шкільних вчителів В.Постригана, Л.Балацького, С.Черкаса, І.Скирди, І.Порхун та багатьох інших, хто залишається небайдужим до історії рідного краю [8].

У перебігу конференції фактично визначилися пріоритети краєзнавчих досліджень на теми Другої світової війни. До головних тем, якими цікавляться кіровоградські краєзнавці, відносяться: окупаційний режим та рух опору на Кіровоградщині; діяльність органів радянської та партійної влади у часи Другої світової війни з питань мобілізації регіону, евакуації цінного майна під час відступу радянської армії; спроби організації підпільного та партизанського руху на окупованій території; визволення нашої області та повоєнного відновлення, а також демобілізації суспільства; персоналії учасників бойових дій; доля остарбайтерів, військовополонених та в'язнів нацистських концтаборів. Також багатьох дослідників цікавить історія бойових дій на території Кіровоградщини.

Проте слід констатувати, що на цей час вивчення історії Кіровоградщини періоду Другої світової війни носить дещо фрагментарний характер. Причин цього декілька. Насамперед, слід вказати, що матеріали, які зберігаються у обласному та районних архівах, не відображають події тієї доби у всій повноті. Ці документи стосуються передвоєнного цивільного життя та окремих сторін забезпечення призову до лав радянської армії, а також окремим питанням взаємодії радянських та партійних органів з військовими підрозділами та частково – з командуванням армійських з'єднань у передвоєнний час, на початку II Світової, на початку Великої Вітчизняної та під час визволення території області.

Також достатньо великий обсяг документів, що стосуються відновлення промисловості і сільського господарства, а також суспільно-політичного життя області після визволення. У документах вищих органів радянської влади СРСР та УРСР, органів радянської влади обласного та районного рівнів, органів ВКП(б) та КП(б)У обласних та районних органів партійної влади, партійних осередків низового рівня, звітних документів органів НКВС та НКДБ ми можемо віднайти як керівні вказівки, так і документи, що висвітлюють перебіг та результати втілення їх у життя.

Також про відновлення мирного життя можна дізнатися з фондів окремих промислових підприємств, колгоспів та радгоспів, державних та громадських установ. Незважаючи на післявоєнний, не завжди вдалий, відбір документів, проблеми налагодження післявоєнного життя у архівних фондах відображені найбільш повно.

На жаль, досить фрагментарними є фонди документів окупаційної влади, що зумовлено насамперед вивезенням та знищенням документів під час відступу німецької армії та втечею колаборантів. Через це навіть за матеріалами архіву відобразити період окупації так само ретельно, як, наприклад, відновлення мирного життя після війни, досить важко. Тому обійтись без залучення документів з київських архівів, а також російських, німецьких та румунських джерел, у цьому питанні неможливо. Крім того, слід згадати, що частина окупаційних документів була просто знищена не так німцями, як їхніми посіпаками, для яких ці документи іноді коштували більше за життя.

Подібна різниця обсягів між фондами радянської та німецької влади створює можливість для численних спекуляцій на цю тему, у тому числі таких, що фактично виправдовують гітлерівську агресію, створюють умови для реабілітації окупантів та колаборантів. Адже документальні фонди радянської влади набагато більші за обсягами, фактаж, у тому

числі і негативний, більш різноманітний, а отже для прихованих або явних шанувальників гламурної картинки Третього рейху завжди знайдеться аргумент на користь їх вибору.

Набагато більше про сутність та характер ворожого окупаційного режиму можна дізнатися зі слідчих справ, що зберігаються у фондах ДАКО, проте слід відзначити, що як і будь-який державний орган, НКДБ іноді не помічав досить вагомих проявів колабораціонізму. Одночасно каральні органи могли звинуватити у співпраці з ворогом людину, діяльність якої не завдавала жодної шкоди ні радянській владі, ні радянським громадянам, і була спрямована на елементарне виживання. Слід також зазначити, що і спілкування з людиною, яка перебувала під слідством, носило досить специфічний характер. На допитах найчастіше з'ясовували не провину, а можливість підвести людину під певну статтю. Тож і трактувати подібні документи спроможний лише дослідник, який володіє і навичками аналізу, і знанням історичного контексту.

Великий фонд присвячений партизанському руху, проте при ретельному ознайомленні виявляється, що значна кількість звітів по суті була фальсифікована партійними чиновниками, які були залишені на ворожій території і нічого не робили для організації партизанського або підпільного руху, а в окремих випадках і працювали на окупанта. Напередодні визволення області такі люди намагалися у кращому випадку похапцем створити бойову групу і відбутися хоча б декілька сутічок з поліціями або окупантами, аби потім відрепортувати партійним органам про роботу у тилу ворога. У гіршому випадку звіт просто фальсифікувався.

Прикладом фальсифікації можна вважати копію щоденника комуніста Миколи Петровича Зимоліна, який робив нотатки протягом всієї війни, аж до спроби перейти до партизанського загону у 1943 р., під час якої він був затриманий поліцією та розстріляний. При ретельному вивченні копій щоденника, що зберігаються у фондах Кіровоградського обкому партії, ми можемо знайти розповідь про події, що відбулися вже після загибелі Зимоліна. У той же час більшість рядків обох частин щоденника написана цілком достовірно, як для радянського патріота, що перебував на ворожій території, мав бажання боротися проти окупантів, але не знаходив підтримки навіть серед комуністів, що залишалися на окупованій території [1, 108 – 122].

Крім того, у післявоєнний час значна частина документів, що стосувалася партизанського руху, була знищена. Тому на цей момент відтворити повну картину підпільного та партизанського руху без залучення додаткових архівних джерел неможливо.

Також фактично відсутня документальна база, присвячена бойовим діям на території Кіровоградщини. У той же час, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених бойовим діям, у висвітленні їх залишаються значні проблеми, породжені, щоправда, не кіровоградськими факторами, а швидше усталеними стереотипами, які продовжують визначати наукові та краєзнавчі дослідження.

Зокрема застарілою є періодизація війни, «чорно-білою» оцінка самого характеру бойових дій, хибне визначення результатів. На місцевому, кіровоградському, рівні це призвело у свій час до численних похибок у визначенні чисельності і складу воїнських поховань на території області. Зокрема, 39 радянських вояків, які померли від ран і були поховані у с.Созонівка Кіровоградського району, і досі вважаються одночасно похованими ще й у с. Підгайці (колишня Велика Мамайка). Разом з цим близько 30 бійців 109-ї окремої армійської штрафної роти та 122-го загороджувального загону, імена яких зафіксовані у паспорті на поховання у Созонівці, насправді загинули у Підгайцях під час спроби пробитися до Лелеківки [7].

На жаль, 70 післявоєнних років, з яких 6 припадають на перебудову і щонайменше 13 на відносно нормальні відносини з Російською Федерацією, «не вистачило» аби скопіювати матеріали радянських частин і з'єднань, що визволяли Кіровоградщину, як це зробили, наприклад, працівники Корсунь-Шевченківського музею стосовно документів Корсунь-Шевченківської битви.

Серед документів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації багато таких, які могли б допомогти кіровоградським історикам та краєзнавцям стерти з історії тих часів багато темних плям, що і досі існують в історії бойових дій на території Кіровоградщини.

Наприклад, у свої статті, присвяченій Кіровоградській наступальній операції 1944 р., краєзнавець Б.Шевченко абсолютно слушно вказав на те, що не тільки у радянській, але й у сучасній літературі з воєнної історії битва за Кіровоград подається як окрема фронтова наступальна операція, у той час як насправді вона була лише частиною великого наступу 1-го і 2-го Українських фронтів до рубежу Західного та Південного Бугу, що мала на меті оточити 1-шу танкову та 8-му польову армію Вермахту і знищити їх. Цей здогад знаходить своє підтвердження у документах ЦАМО, проте кіровоградський дослідник їх не мав, а тому певний час був змушений задовольнятися здогадами [13, 25 – 31].

Частково ситуацію рятують сучасні російські інтернет-ресурси «Меморіал», «Подвиг народа» та «Пам'ять народа», які містять оригінальні документи, що стосуються втрат радянських військ, воїнських поховань, подвигів та нагород радянських вояків, перебігу бойових дій, планів командування. З іншого боку колекція відсканованих оригінальних документів неповна і не відображає усі події, пов'язані з окупацією Кіровоградщини німецькими військами та деокупацією радянськими.

Незважаючи на це краєзнавці-співробітники ДАКО намагаються висвітлювати принаймні найбільш цікаві та маловідомі сторінки історії Кіровоградщини періоду II світової війни.

Прикладом може служити діяльність співробітника ДАКО Івана Даниловича Петренка. За час роботи у ДАКО І.Д.Петренко присвятив питанням, пов'язаним з Другою світовою війною три монографічні видання – «Кіровоградщина повоенна (1944 – 1948)» [10], «Нацистський окупаційний режим: маловідомі сторінки з історії Олександрівського району (в документах та спогадах)» [12] та «Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині (1941 – 1944)» [11].

Перше видання присвячене окремим сторінкам відбудови краю у післявоєнний час. До цих питань належать становище селян та робітників наприкінці війни та після її закінчення, діяльність органів радянської влади, хлібозаготівлі зими 1943/1944, мобілізації до армійських підрозділів, трудової мобілізації на відбудову промисловості, а також повсякденні проблеми післявоєнного українського села та міста.

Два інші видання розповідають про діяльність німецької окупаційної влади для налагодження господарського та суспільного життя на окупованій території, взаємостосунків між окупантами та місцевим населенням, між окупантами та колабораційним середовищем, між колаборантами та місцевим населенням. І.Д.Петренко, використовуючи різноманітні джерела, зробив спробу відійти від радянського стандарту опису часів окупації. Численні факти, які він навів у своїх книжках, свідчать, що повсякденне життя не припинилося і було у деяких питаннях навіть легшим, ніж за часів мирного життя при комуністичній владі. Проте автор жодним чином не намагається виправдати окупантів, лише намагається уточнити і деталізувати знання про той нелегкий період в історії українського народу. Крім видань книжкового формату, Петренко є автором численних статей у краєзнавчих збірках та періодичні пресі. Багато з них присвячені тематиці Другої світової війни.

Окрім теми, пов'язані з питаннями історії Другої світової війни, були висвітлені співробітниками ДАКО у статтях, надрукованих у

офіційних виданнях. Тут можна згадати статтю заступника директора архіву Л.Маренець, до 70-ї річниці перемоги над нацизмом вона надрукувала у науковому виданні «Архіви України» статтю «Хлібозаготівлі на Кіровоградщині взимку 1943/44 рр.». У статті розкриваються проблеми постачання радянських військ у часи визволення Кіровоградщини, а також діяльність органів влади, спрямована на виконання планів постачання у фонд Червоної Армії та державних хлібозаготівель. Дослідниця відстежує головні труднощі у виконанні плану хлібозаготівель, надзвичайний характер заходів та причини необхідності постачання армійських частин за рахунок місцевого населення щойно визволеної території [6, 63 – 69].

Традиційно у фокусі краєзнавчої роботи опиняються персоналії героїв війни. У місцевій пресі регулярно з'являються розповіді про героїв Другої світової у рубриках «Фронтове фото», «З архівної полиці», планових та позапланових статтях, авторами яких є співробітники архіву Л.Пасічник, В.Ногіна, Т.Аніпченко. Крім місцевої преси, майданчиком для оприлюднення цікавих сторінок історії Другої світової неодноразово ставали кіровоградське радіо та телебачення. На сайті ДАКО розміщені онлайн експозиції сканованих документів, присвячені воїнам-визволителям, проблемам антифашистського руху на Кіровоградщині. Постійно поповнюється онлайн-колекція «Пам'ятні та знаменні дати Другої світової війни 1939 – 1945», яка відображає усі періоди тієї війни [9].

Головний археограф ДАКО В.Колечкін регулярно звертається у своїх публікаціях до теми Другої світової війни. Зокрема, він надрукував статті, присвячені окупаційному режиму на Бобринеччині [2], відновленню поголів'я худоби у області наприкінці війни [4], періодизації Кіровоградської операції 1944 р. [5], життєвому шляху уродженця Кіровоградщини Героя Радянського Союзу І.Фісановича [3].

Таким чином, можна констатувати, що краєзнавці ДАКО, незважаючи на згадані труднощі, проводять постійну роботу з висвітлення невідомих або маловідомих сторінок історії останнього світового конфлікту. Фактично для краєзнавців у наш час немає заборонених тем. Відповідно, дослідження нашого минулого, яке є своєрідним кодом для кращого розуміння сьогодення і планування майбутнього, продовжуються. На цей момент архів не може похвалитися наявністю документів, які забезпечили б дослідників вичерпною інформацією абсолютно з усіх питань, проте і наявний «тематичний асортимент» далеко не вичерпав свого потенціалу.

Джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області, ФП – 429, оп.3, спр.141а, арк.108 – 119, 120 – 122.
2. Колечкін В. Діяльність німецької окупаційної адміністрації (за документами Бобринецької районної управи Кіровоградської області 1941 – 1944 рр.) // Архіви України (науково-практичний журнал). – 2015. – № 3 (297). – С. 115 – 124.
3. Колечкін В. Одиссея капітана Фисановича // Україна-центр. – 2014. – № 22 (27 мая). – С. 7 – 8.
4. Колечкін В. Заходи з відновлення поголів'я худоби у період визволення Кіровоградської області від німецько-нацистських окупантів (січень – листопад 1944 р.) // Студії з архівної справи та документознавства / держ. архів. служба України, УНДІАСД; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. – К., 2015. – Т. 22–23. – С. 195 – 200.
5. Колечкін В. Дещо про періодизацію визволення Кіровоградщини у січні 1944 р. // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 16 – 25.
6. Маренець Л.В. Хлібозаготівлі взимку 1943 – 1944 рр. на Кіровоградщині // Архіви України (науково-практичний журнал). – 2015. – № 3 (297). – С. 63 – 69.
7. Матеріали сайту «Пам'ять народу 1941 – 1945» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pamyatnaroda.mil.ru/memorial/>
8. Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – 358 с.
9. Пам'ятні та знаменні дати Другої світової війни 1939-1945 рр. // [Електронний ресурс]: Державний архів Кіровоградської області. – Режим доступу: http://dakiro.kr-admin.gov.ua/lang_dok_3V.php
10. Петренко І.Д. Кіровоградщина повоєнна (1944 – 1948 рр.). [Текст] / І.Д. Петренко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 316 с.
11. Петренко І.Д. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941 – 1944 рр. (серія «Архівні документи свідчать») – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – 554 с.
12. Петренко І.Д. Нацистський окупаційний режим: маловідомі сторінки з історії Олександрівського району (в документах та спогадах) – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2008. – 372 с.
13. Шевченко Б.Л. Ще раз про хід і результати Кіровоградської наступальної операції (5-16 січня 1944 року) // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 25 – 31.

Відомості про автора: **Колечкін Вадим Петрович**, кандидат історичних наук, головний археограф Державного архіву Кіровоградської області, м.Кропивницький.

Проблеми промислового «прогресорства»

Стаття присвячена проблемі переосмислення радянської індустріальної доктрини та її втілення на теренах Кіровоградщини. Розглядаються головні принципи індустріального розвитку України та краю, на прикладі будівництва КремГЕС висвітлені конкретні проблеми, які породили непродуманий, штучно пришвидшений промисловий розвиток краю.

Ключові слова: *індустріалізація в СРСР, промисловий розвиток Кіровоградщини, електроенергетика, Кременчуцька гідроелектрична станція.*

This paper touches on the problem of rethinking the Soviet industrial doctrine and its implementation in Kirovograd region. The article views main principles of industrial development of Ukraine and the region; on the example of construction of Kremenchug hydroelectric power station some light is shed on real problems, which have brought about unforethought artificially speeded industrial development of the region.

Key words: *industrialization in the USSR, industrial development of the Kirovograd region, electric energy production, Kremenchug hydroelectric power station.*

Статья посвящена проблеме переосмысления советской индустриальной доктрины и ее воплощения в развитии Кировоградщины. Рассматриваются главные принципы индустриального развития Украины и нашего края, на примере строительства КремГЭС освещены конкретные проблемы, которые породили непродуманное искусственно ускоренное промышленное развитие края.

Ключевые слова: *индустриализация в СССР, промышленное развитие Кировоградщины, электроэнергетика, Кременчукская ГЭС.*

У радянській історичній науці індустріальний розвиток СРСР та побудова планової економіки завжди були головним доказом переваги соціалістичного устрою перед хаосом ринкового господарювання. Необхідністю індустріального стрибка виправдовувалися і зубожіння населення початку 1930-х рр., і численні «перегини» у «генеральній лінії партії», які призвели до репресій проти мільйонів ні у чому не повинних людей, і мілітаризація країни напередодні II Світової війни.

Проте усім відомо, що індустріалізація російської держави як така не була прерогативою лише комуністичного режиму. Фактично ще до революції як російська економіка, так і її українська складова пережила декілька хвиль розбудови великих промислових підприємств. Це була індустріальна хвиля 1880-тих рр., пов'язана з розбудовою залізниць та військово-морського флоту на Чорному морі, індустріальний стрибок

1890-х рр., викликаний кількома визначними фінансовими угодами з Францією, стрімке піднесення індустрії 1910-11 рр., що означало кінець кризи перевиробництва 1900-х. Таким чином стрибкоподібний розвиток був притаманний російській індустрії з самого початку. При цьому характерною рисою індустріалізації Російської імперії була її залежність від іноземних капіталів.

У той же час Єлисаветградський та Олександрійський повіти, що лежали на межі українського степу та лісостепу, головним чином були постачальниками товарного зерна, а промисловий розвиток відбувався у них переважно у повітових центрах, а у волостях – за рахунок насамперед харчової промисловості. Відповідно і промисловий розвиток на місцевому рівні багато у чому був пов'язаний з розвитком товарного сільського господарства.

Типовим прикладом подібної ситуації було найбільше промислове підприємство Єлисаветградського повіту – завод Ельворті. Його господарі – англійські підприємці Роберт та Томас Ельворті розпочали свою діяльність у Єлисаветграді з продажу імпортного сільськогосподарського обладнання. Проте незабаром через постійно зростаючий попит на продукцію сільськогосподарського машинобудування вони організували власне виробництво, запустивши у 1877 році перший виробничий корпус. А у 1907 р. підприємство перетворилося на акціонерне товариство зі статутним капіталом 6 млн. крб. Вже наступного року виробництво запрацювало на повну потужність, а у 1913 р. завод випустив більше 38 тис. різноманітних сільськогосподарських машин на суму близько 6,5 млн. карбованців. Чисельність робітників наближалася до 2,5 тис. [7, 180–181].

Так на 1911 р. річний обсяг промислової продукції, що вироблялася у двох повітах склав 36,9 млн крб. у той час як тільки фінансово-торгівельні установи повітів мали у 1914 р. річний обіг 108 млн. крб. Також тільки у Єлисаветграді на одне підприємство припадало у середньому 35-37 робітників, у тому числі на завод Ельворті – 2000. На підприємствах, що діяли у волостях, найчастіше кількість робітників не перевищувала 5-7 осіб. Найбільше це біли цукрові заводи, зокрема Грушківський, Маловисківський, Староосотянський, Сальківський, Капітанівський, Могильнянський, Перегонівський, Олександрівський і Сабліно-Знам'янський; винокурні, яких на два повіти припадало 18; та млини, серед яких у 1902 року налічувалось 173 парові і 163 водяні, а також 1577 вітряків [4, 33].

Російська промисловість, у тому числі на території українських губерній, розвивалася відносно повільно, у міру надходження інвестиційних коштів та накопичення вільних капіталів у імперії. При цьому значна кількість капіталів традиційно вкладалися не тільки у промисловий розвиток, але й у сільське господарство. Мабуть, якби не Перша світова війна, цей неквапливий розміркований поступ міг би вивести Україну до індустріального суспільства через століття або півтора.

Але вже перша всесвітня бійня показала, що потрібно прискорюватися аби вижити у індустріальному світі, який нарощував сталеві м'язи набагато швидше ніж самодержавна напівфеодална імперія.

Проте нова політична сила, яка взяла гору на територіях колишньої наддержави, примудрилася посваритися з лідерами світу якраз у питанні кредитування, яке було найболючішим для радянської країни. НЕП так і не дав необхідного накопичення коштів для промислового стрибка. Тому у 1930 цей промисловий стрибок був оплачений фактичним пограбуванням радянського селянства, експропріацією його права на індивідуальне землекористування, зниженням життєвого рівня усіх прошарків і класів радянського народу, загальним зниженням культурного рівня радянського населення за рахунок знищення та еміграції значної частини української та імперської інтелігенції.

Причиною таких подій був насамперед прискорений характер всіх процесів, що відбувалися у часи «великого стрибка» 1929 – 1939 рр. Це стосувалося і розбудови промисловості, і примусової колективізації та механізації сільського господарства, і прискореної підготовки нових кадрів для промислового виробництва від кваліфікованих робітників до інженерів-конструкторів.

Проте всі ці термінові заходи мали на меті певну ціль – підготувати країну до майбутньої війни, яку почали готувати провідні країни світу з кінця 1920-х рр. Відповідно і розбудова промисловості провадилася порівняно з класичними випадками «навапки». Підприємці перших країн, що досягли індустріальної стадії розвитку, накопичували стартовий капітал за рахунок торгівельних операцій та розбудови легкої і харчової промисловості. Лише приблизно через 100 – 150 років безперервного поступового накопичення капіталів і відбувся бурхливий розвиток важкої промисловості та машинобудування, перехід до машинної тяги на виробництві, який отримав назву «промислового перевороту».

У СРСР же у часи першої п'ятирічки були створені насамперед галузі чорної металургії та важкого машинобудування, у часи другої – головним стало середнє та транспортне машинобудування, і лише третя, незакінче-

на, п'ятирічка мала розпочати різке збільшення виробництва товарів масового попиту та розширити асортимент харчових товарів, хоча б за рахунок світових досягнень у виробництві ерзац-продуктів на зразок маргарину або консервів. Хоча ці плани залишилися нереалізованими, так само як і сталінська ідея доведення виробництва зернових у СРСР до 7 млрд. пудів щорічно, головна мета – створити військову промисловість, здатну забезпечити Червону Армію масовою зброєю нового покоління, – була досягнута.

Зінов'ївщина-Кіровщина-Кіровоградщина не була провідної у процесі прискореної індустріалізації і милітаризації країни. Проте і її не оминула модернізація промисловості. Явно захоплюючись її розмахом, кіровоградський історик Анатолій Маршанін згадує найбільші досягнення індустріалізації у нашому краї: оновлені заводи «Червона зірка», «Червоний Профінтерн» та «Більшовик»; електростанції у Бобринці, Новомиргороді, Новоукраїнці, Олександрії Зінов'євську; електромеханічний завод в Олександрії; промислові олійні в Зінов'ївську, Новоукраїнці, Бобринці, Новій Празі, дріжджовий завод у Малій Висці, черепичний – у Новоукраїнці; Другий ім. Петровського цукровий завод в смт Олександрівці; Маловисківський, Межиріцький та Кіровоградський лікєро-горілчані заводи; Балахівське родовище бурого вугілля та багато інших підприємств, які змінили обличчя області [5, 12 – 215].

Радянська промисловість витримала випробування війною. Зброя, яку вона виробляла, була далека від технічної досконалості. Фактично більшість зразків радянської бойової техніки були технологічно відсталими. Проте вони краще за європейські підходили для війни на напіввокультуреній території радянського Союзу, були дешевими, порівняно з європейськими зразками і достатньо простими в експлуатації та обслуговуванні, аби їх швидко засвоїли колишні працівники радянських МТС та напівосвічені техніки-інженери.

Післявоєнні часи були ледве не важчими, ніж воєнні. Держава спромоглася у достатньо короткий час сформулювати нову мету для радянської економіки – відбудову промисловості – і драконівськими заходами примусити народ досягти цієї мети. Незважаючи на нестачу робочих рук, численні побутові труднощі, а також проблеми з постачанням продуктів харчування та першої необхідності, повільну відбудову житлового фонду, проблеми зі злочинністю та дитячою безпритульністю у місті та області розпочалася відбудова промислових підприємств, яка багато у чому нагадувала довоєнну індустріалізацію, адже головним джерелом її знову була сумнозвісна перекачка коштів з сільського господарства до промис-

ловості. Насамперед були відбудовані провідні підприємства області – машинобудівельні, будівельні, харчові та цукрові заводи. Вже у 1948 році керівництво області змогло відрепарувати про відбудову усієї промисловості. До 1951-го ж року буровугільна, сільськогосподарське машинобудування, будівельна, деревообробна, цукрова та олійна промисловість перевищили довоєнний рівень випуску валової продукції на 64 проц. В 1950 році у області було видобуто 307 тис. тонн вугілля, виготовлено 11 тис. тракторних сівалок та багато іншої продукції. У 1953 році всі промислові підприємства області досягли довоєнного рівня валового виробництва [4, 66 – 67].

Тепер перед радянським керівництвом стояло питання – що робити далі? Адже всі цілі, заради яких радянський народ терпів злидні і рабську працю, були досягнуті. Навіть підстаркуватий тиран розумів, що так довго продовжуватися не може. *«Тов. Ярошенко грубо перекручує і псує формулу, викладену у «Зауваженнях» т. Сталіна. У нього виробництво з заходу перетворюється у мету, а забезпечення максимального задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства, що постійно зростають, – виключається. Зростання виробництва заради зростання виробництва, виробництво як самоціль, а людина з його потребами зникає з поля зору тов-ща Ярошенка»*[6], – писав він, критикуючи новий підручник з політичної економіки соціалізму, який фактично абсолютизував штурмівщину перших п'ятирічок та примусові заходи першої післявоєнної у якості універсальних заходів побудови соціалізму.

Чи змінив би головні напрямки розвитку радянської промисловості особисто Сталін, залишилося невідомим. Проте після його смерті «політична економія соціалізму» спрямована на виробництво заради виробництва по суті почала брати гору над здоровим глуздом.

У 1950 – 1972 рр. на території Кіровоградської області вступили у дію три вугільні розрізи, чотири шахти, заводи гірського воску, підйомно-транспортного устаткування, метизний, авторемонтний і цукровий, дві теплоелектростанції в Олександрії, Світловодський завод чистих металів, комбінат «Дніпроенергобудіндустрія», меблеві і швейні фабрики, молочний, м'ясний, житлобудівельний комбінати, найпотужніший в області Долинський і Новоукраїнський цукрозаводи, Гайворонська, Тернівська і Кременчуцька гідроелектростанції. Паралельно відбувалася реконструкція старих фабрик та заводів [4, 68].

Проте, незважаючи на видатні кількісні показники доводиться піддати сумніву якість подібних робіт. Адже штурмівщина та недалекоглядність перетворювалися з вимушеної біди на щоденне правило. Вини-

кає питання: чи не можна було будувати менше, але краще? Чи не можна було б доцільніше використовувати державні фонди? Чи були якісь інші критерії у промислового будівництва, ніж розбудова промисловості заради самої розбудови?

Показовим прикладом радянського індустріального будівництва можна розглянути побудову Кременчуцької ГЕС. Вивчаючи історію створення електростанції, ми можемо побачити всі головні прикмети радянської індустріалізації – прагнення збудувати підприємство, витративши якомога менше коштів, постійне скорочення строків будівництва, але одночасно відслідковується прагнення до побудови максимально потужного та масштабного об'єкта. Таким чином можливості для ретельного планування, поступового та раціонально продуманого створення електростанції, були просто змарновані через поспіх і прагнення «Наздогнати та перегнати».

З одного боку ми не можемо відкидати доцільність будівництва такої станції у принципі, проте сама розбудова станції стала прикладом не просто штурмівщини, але штурмівщини постійної, яка переслідувала колектив будівельників протягом усього будівництва. Плани на побудову станції у цьому районі розроблялися ще до війни. Після тривалих обговорень будівництво ГЕС розпочали у 1955 р. Закінчити станцію планували впродовж єдиної в історії СРСР семирічки (1955 – 1962 рр.), проте з різноманітних міркувань, які не мали жодного стосунку до промисловості, керівництво республіки постійно вимагало прискорення введення станції у дію.

Регіональне керівництво тиснуло на будівельників, яким доводилося виявляти дива винахідливості, аби прискорити здачу станції в експлуатацію. Зокрема були винайдені різноманітні вдосконалення процесу бетонування будівель станції та монтажу станційного обладнання, а для цього побудувати додатково три заводи для виробництва цементу, збільшити кількість робітників у районі [2, 1 – 2]. У результаті у грудні 1959 р. Крем. ГЕС формально була введена у дію. Проте через численні недоробки та природні причини до 1967 станція працювала ненормально. Фактично замість прискореного отримання важливого будівельного об'єкта область отримала уповільнення [1, 3, 4].

Згодом проявилися численні негативні наслідки бездумного і, відверто кажучи, недоцільного насильства над часом. Насамперед, до таких наслідків належить руйнування соціокультурного середовища та господарського комплексу, які формувалися протягом століть багатьма поколіннями людей. Внаслідок нестачі часу на переселення людей із зони

затоплення, перенесення будівель та підприємств, чимала кількість державного та особистого майна не була врятована. Загальна вартість втраченого, що опинилося у чаші Кременчуцького водосховища, була оцінена у 1 млрд. 637 млн. крб. [3, 2 – 4]. Замість прабатьківських домівок та обжитих місць, мешканці майбутньої зони затоплення отримали Нове місто та Нове село з численними побутовими проблемами, більшість з яких виникла через той самий поспіх, що і проблеми на станції.

Також були втрачені численні культурні та історичні пам'ятки регіону, як досліджені, так і такі, що назавжди залишилися невідомими. Лише невелику їх частину змогла дослідити нашвидкуруч організована експедиція на чолі з академіком Тереножкіним. Вкрай недбало були перенесені могили воїнів-визволителів, а тим більше звичайні кладовища.

І нарешті десятиріччя потому проявили себе екологічні проблеми, вирішення яких немає і досі. Під водою опинилися старі скотомогильники, віковічні ліси, заповідні місця. Внаслідок накопичення значної маси стоячої води у водосховищі, виникла проблема замулення берегів та періодичного розростання синьо-зелених водоростей, що роблять воду непридатною для споживання, а також для життя риби та іншої живності.

Будівництво КремГЕС таким чином є своєрідною моделлю післявоєнного розвитку радянської індустрії, яка створювалася багато у чому заради самої себе. Цьому сприяв і менталітет партійного чиновництва, для якого була не так важлива реальна ефективність економічної системи, як власні кар'єрні міркування, пов'язані з виконанням, а краще перевиконанням планів, «ефективним» засвоєнням коштів, виконанням завдань керівництва партії. Саме ставлення до економічного розвитку країни, як до змагання за привілеї, призвело до численних короточасних переможних рапортів, які згодом перетворилися на суцільну проблему для нащадків, які і досі не можуть виплутатися з численних «гордієвих вузлів», що залишила їм попередня історична епоха.

Джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф.Р-6713, оп.3, спр.57.
2. ДАКО. Ф.Р-6713, оп.1, спр.63.
3. ДАКО. Ф.Р-6713, оп.1, спр.92в.
4. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 томах. Т.11. Кіровоградська область. – К.: Інститут історії Академії наук України, 1972 р. – 842 с.
5. Маршанін А. Процеси індустріалізації у нашому краї / Анатолій Маршанін // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск IV. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015 – С. 210 – 217.

6. Сталин И. Экономические проблемы социализма в СССР [Электронный ресурс]: Сталин И. // СоюзИнфо. – Режим доступа: http://www.souz.info/library/stalin/ec_probl.htm

7. Юрченко О. Від заводу Ельворті до «Червоної зірки» / Олег Юрченко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск IV. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015 – С. 180 – 189.

Відомості про автора: **Бабенко Олег Олександрович**, директор Державного архіву Кіровоградської області, голова обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м.Кропивницький.

Василь Білошанка

Краєзнавці Олександрівщини і справа увічнення минулого рідного краю

У статті проаналізовано участь краєзнавців Олександрівщини на межі XX – XXI століть у справі увічнення минулого рідного краю. Наводяться імена людей, які були учасниками реалізації багатьох проектів, що формували гуманітарну ауру Олександрівщини.

Ключові слова: *краєзнавці, Олександрійщина, меморіальна дошка, вшанування пам'яті, історія.*

Destinies of ethnographers of Oleksandria district on the verge of XX-XXI centuries in immortalization of the past of the native land is analyzed in the article. Names are provided of the persons, who took part in many projects, which formed the humanitarian aura of Oleksandria district.

Key words: *ethnographers, Oleksandria district, memorial plaque, honouring the memory, history.*

В статье проанализировано участие краеведов Александровщины на рубеже XX – XXI веков в деле увековечения прошлого родного края. Указываются имена людей, которые были участниками реализации многих проектов, формировали гуманитарную ауру Александровщины.

Ключевые слова: *краеведы, Александрийщина, мемориальная доска, чествование памяти, история.*

Після проголошення незалежності України в Олександрівському районі створилася неформальна група людей, яка прагнула не тільки вивчити рідний край, а й увічнити історичну пам'ять у граніті, на папері, у музейних експозиціях. До її складу входили журналісти, краєзнавці, вчителі, ветерани війни і праці, державні службовці з різних населених пунктів району, вихідці з краю. Забігаючи наперед, зазначимо, що саме більшість цих людей у 2004 році склали кістяк районної організації Національної спілки краєзнавців України і громадської організації «Олександрівська районна спілка краєзнавців».

Поява у районній газеті «Вперед» низки публікацій про перебування Богдана Хмельницького у Бірках [1; 15] породила ідею встановити в козацькому селі пам'ятний знак на честь видатного українського гетьмана. Чимало зусиль у справі реалізації проекту доклав тодішній заступник голови райдержадміністрації, історик за фахом Віктор Присяжнюк. Так, 1996 року у сквері біля місцевої школи з'явився пам'ятний знак, що увічнював перебування у селі в 1652 та 1653 роках Богдана Хмельницького та його володіння цим селом [18, 285]. Згодом, починаючи з 2001 року, у сосновому лісі поблизу цього місця почали проводити обласне або районне свято козацької слави [23; 24].

Вже згаданий Віктор Присяжнюк став головною рушійною силою у справі встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку в центрі Олександрівки (2003 рік). Автор погруддя пам'ятника олександрівський скульптор Микола Ніколенко. Вже після його смерті одна із робіт скульптора встала на постамент пам'ятника Тарасу Шевченку у селі Несваткове (2009 рік)[4, 23 – 24; 5, 51].

Встановлення трьох пам'ятників Тарасу Шевченку на Олександрівщині (перший в 1968 році) – явище не випадкове. Адже Великий Кобзар, так само, як і український письменник Пантелеймон Куліш, побував на берегах Тясмину в гостях у польського письменника української школи Міхала Грабовського, який жив і творив у містечку в XIX столітті [21, 122].

Пізніше на будинку районної бібліотеки за ініціативою громадськості, серед якої були і краєзнавці, на добродійні кошти відкриті меморіальні дошки Пантелеймону Кулішу (2011 рік) [9, 45] та Міхалу Грабовському (2014 рік) [11, 45 – 46].

Збентежили громадськість і публікації в районній газеті про життя і діяльність першого українського пілота, винахідника, громадського діяча, уродженця Олександрівки Левка Мацієвича [13; с. 17]. Це виросло у цілий комплекс заходів, що реалізовувались вісімнадцять років. Спо-

чатку на будинку, де народився Левко Мацієвич, було встановлено меморіальну дошку (1997 рік) [19, 187], потім відкрито першу (2003 рік) [3, 32 – 33] і другу (2010 рік) [3, 33] черги кімнати-музею Левка Мацієвича – філії Олександрівського районного краєзнавчого музею. У 2015 році в центрі Олександрівки на місці пам'ятника Володимиру Леніну з'явився пам'ятник Левку Мацієвичу [12, 48; 16]. 2010 року в Олександрівці проведено Міжнародну науково-практичну конференцію, присвячену славному земляку [22, 31 – 33].

Важливою справою у 2004 році стало вшанування пам'яті київського цивільного губернатора, громадського діяча, археолога, краєзнавця, доброчинця Івана Івановича Фундуклія, чие ім'я носить залізнична станція в Олександрівці. Щоб відкрити меморіальну дошку Івану Фундуклію довелося звертатись у Міністерство транспорту України. За його дорученням залізнична влада в Одесі та Смілій, вивчивши пропозицію краєзнавців, дала дозвіл на відкриття дошки і профінансувала проект. Захід з відзначення 200-річчя від дня народження Івана Фундуклія, як з'ясувалось пізніше, був єдиним в Україні [18, 70].

6 травня 2005 року на будинку контори цукрозаводу в Олександрівці відкрито меморіальну дошку на честь Героя Радянського Союзу Івана Хрисанфовича Календюка. Дошка виготовлена за проектом, розробленим олександрівськими краєзнавцями [18, 70 – 71].

Олександрівські краєзнавці підтримали ініціативу районної ради ветеранів війни, праці і Збройних Сил про те, щоб у рік 60-річчя Великої Перемоги відкрити меморіальні дошки на честь усіх дев'яти Героїв Радянського Союзу і повних кавалерів ордена Слави – уродженців Олександрівщини. Було надано консультативну допомогу у підготовці текстів написів на дошках, надано фотографії героїв. Меморіальні дошки були урочисто відкриті 1 вересня 2005 року на будинках шкіл [18, 71].

2004 року олександрівські краєзнавці ініціювали вшанування пам'яті дійсного члена Академії інженерних наук України, заслуженого працівника промисловості України, відомого винахідника Юрія Федоровича Цюкала, який 40 років пропрацював головним інженером 2-го імені Петровського цукрового заводу. За поданням районної організації Спільки краєзнавців Олександрівська селищна рада прийняла рішення про встановлення меморіальної дошки на честь Ю. Ф. Цюкала. Переговори краєзнавців з адміністрацією заводу (а власниками підприємства у той час були московські бізнесмени) дали результат і за кошти цукроварів виготовлено меморіальну дошку. 29 грудня 2005 року за участю громадсь-

кості, краєзнавців, представників влади проведене урочисте відкриття меморіальної дошки [18, 71 – 72].

Скромна меморіальна дошка 2008 року з'явилась на будинку Олександрівської дитячої музичної школи. Так ми вшанували добрі справи першого директора третьої на Кіровоградщині музичної школи, засновника народного аматорського хору «Тясмин», людини, причетної до виникнення і формування багатьох аматорських жанрів у районі Віталія Бідненка [7, 43].

Інша меморіальна дошка з 2005 року береже пам'ять організатора фізкультури і спорту на Олександрівщині Миколи Шишки, іменем якого названий і Центральний стадіон, де вона встановлена [25].

2005 року виповнилось 85-років з часу загибелі отамана Чорного Ворона (Миколи Скляра) та майже 300 його козаків. Вони полягли в нерівному бою з переважаючими силами будьонівців і поховані в братській могилі біля села Розумівки. Ще за два роки до того місцеві краєзнавці ініціювали встановлення дерев'яного хреста на могилі борців за волю України. 2005 року олександрівські краєзнавці спільно з жителями Розумівки, патріотами з Києва впорядкували могилу і за добровільні кошти встановили дерев'яний козацький хрест. До заходів долучились члени Історичного клубу «Холодний Яр» з усієї України. Серед гостей на урочистостях були письменники Роман Коваль, Василь Шкляр, Анатолій Кримський, кобзар Василь Литвин та багато інших відомих людей [18, 72 – 73]. Так у Розумівці для туристів з'явилась можливість не тільки пошанувати людей, пов'язаних з російською історією, а й вклонитись героям, що полягли за вільну Україну.

Додамо, що потім у краї за добровільні кошти встановлені ще два пам'ятних знаки, пов'язаних з боротьбою холодноярців за волю України. Це пам'ятний знак на місці хати отамана Пилипа Хмари в Цвітному (2007 рік) [6, 31] та пам'ятний знак у Соснівці селянам Соснівки, Дев'ятки, Скаржники і Тернавки, знищеним більшовиками у вересні 1920 року (2012 рік) [10, 27].

Доклали рук краєзнавці разом з представниками місцевої влади та громадськості і до вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років. У 2002 році в Олександрівці був встановлений перший на Кіровоградщині пам'ятник жертвам Голодомору, а наступного року – пам'ятні знаки в 21 селі і селищі району. До речі, перший хрест на пошану жертв Голодомору 1932-1933 років встановлений у 1990 році у Бірках за ініціативою вчителя-пенсіонера, уродженця села Володимира Шостака [2, 10].

Не стояли олександрівці осторонь і увічнення пам'яті інших трагічних подій в історії краю. Результатом наполегливості краєзнавців стало відкриття пам'ятного знаку жертвам фашистського терору на місці масового розстрілу мирного населення (євреїв, українців) у квітні 1942 та жовтні 1943 років у яру біля Олександрівки (2010 рік) [8, 49] та пам'ятного знаку на місці німецького цвинтаря часів Другої світової війни на території третьої школи в Олександрівці (2007 рік) [6, 34].

Останній виготовлений на кошти громадянина Німеччини Вернера Ліппмана, батько якого загинув наприкінці 1943 року і знайшов вічний спочинок на берегах Тясмину. На гранітній плиті українською і німецькою мовами викарбовано напис: «Смерть примирила всіх». Як це важливо для України, що обрала європейську перспективу і прагне, щоб у нас панували загальнолюдські цінності і толерантність! [14, 50 – 52].

І ще кілька фактів про вшанування пам'яті на Олександрівщині. У 2000 році на станції Цибулеве відкритий пам'ятний знак на честь залізничників та місцевих жителів, які у січні 1944 року сприяли визволенню краю від окупантів [21, 178]. Біля Олександрівського НВК № 3 2005 року встановлений єдиний в Україні пам'ятник Першому Вчителю [20, 374]. В центрі Олександрівки відкрито пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам (2005 рік) [18, 283]. На початку ХХІ століття у Розумівці відреставровано церкву-усипальню родини Раєвських та створено історико-архітектурний заповідник родини Раєвських, що нині є філіалом Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Біля Бондарського ставу встановлено пам'ятний знак на честь 185-річчя завершення подорожі О. С. Пушкіна та родини Раєвських півднем України та Росії (2005 рік) [18, 195]. У 2015 році в Олександрівці, Михайлівці, Єлизаветградці та Несватковому відкриті пам'ятні дошки на честь земляків-учасників АТО Олександра Куценова, Романа Бойка, Олександра Шаповала, Олексія Дуба, які полягли смертю хоробрих у боротьбі за незалежність України [29; 27; 26; 28].

Сторінки історії ожили в експозиціях Олександрівського районного краєзнавчого музею, Народного музею історії села Розумівка, музейного комплексу Олександрівського НВК № 3, у серії поштових конвертів, в аматорських фільмах та професійних телепрограмах.

Звісно, перш ніж історія закарбувалась у бетоні й граніті, у музейних експозиціях, відбулися багаторічні наукові дослідження історії краю. Вони стали основою для написання численних газетних публікацій, наукових статей, книг, що формували громадську думку. До того доклали зусиль Іван Петренко, Борис Кузик, Людмила Литвин, Микола Коломієць,

Тетяна Безсмола, Надія Стаценко, Володимир Кобзар, Володимир Панченко, автор цих рядків.

Чимало людей, не тільки краєзнавців, були учасниками реалізації багатьох проектів, які формували гуманітарну ауру Олександрівщини і ми не стали називати їх імена, розповідаючи про кожен проект, бо забракло б місця. Втім, не згадати їх не можна. Тож відразу просимо вибачення за довгий перелік, в якому, можливо, хтось випадково й упущений. Список небайдужих ми сформували в алфавітному порядку, викинувши посади, звання, регалії. До збереження історичної пам'яті в краї на межі ХХ – ХХІ століть були причетні Бабенко Олег, Барабаш Світлана, Безсмола Тетяна, Безсмолий Борис, Бухаров Вадим, Дейнеко Анатолій, Думчин Ілля, Зелінський Юрій, Кобзар Володимир, Коваль Роман, Ковтун Володимир, Ковтун Олександр, Коломієць Микола, Кононенко Степан, Кравченко Олександр, Кузик Борис, Лагно Федір, Литвин Людмила, Нечепоренко Лариса, Ніколенко Микола, Панченко Володимир, Петраков Віктор, Петренко Іван, Присяжнюк Віктор, Рябцев Юрій, Стаценко Надія, Стежка Василь, Степанов Станіслав, Сухина Іван, Френчко Віктор, Микола Христенко, Чакір Андрій, Шнапер Віра, Шулик Інна, автор цих рядків і ще чимало небайдужих людей.

Джерела та література:

1. Білан М. Молдавські походи / Микола Білан // Вперед. – 1991. – 28.09.
2. Білошапка В. В. Голодомор 1932-1933: Олександрівський вимір / В. В. Білошапка, І. Д. Петренко. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2006. – 2006. – 296 с.
3. Білошапка В. Вшанування пам'яті Левка Мацієвича в Олександрівці (до 10-річчя створення кімнати-музею Л. М. Мацієвича) / Василь Білошапка // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск одинадцятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2013. – 64 с. – С. 30-35.
4. Білошапка В. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка в Олександрівському районі Кіровоградської області // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск дванадцятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2013. – 60 с. – С. 22-25.
5. Білошапка В. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка в Олександрівському районі Кіровоградської області // Международная научно-практическая конференция, посвященная 200-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. Шевченковские чтения: Сборник тезисов докладов. – Ростов-на-Дону, 2013. – 92 с. – С. 49-54.
6. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини / В. Білошапка, І. Петренко, І. Шулик // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск п'ятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2007. – 39 с. – С. 26-37.
7. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини. 2008 рік / В. Білошапка, І. Шулик // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск шостий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2008. – 52 с. – С. 43-48.

8. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини. 2010 рік / В. Білошапка, І. Шулик // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск восьмий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2010. – 60 с. – С. 47-52.
9. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини. 2011 рік / В. Білошапка, О. Салій, І. Шулик // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск дев'ятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2011. – 56 с. – С. 41-49.
10. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини. 2012 рік / В. Білошапка, О. Салій // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск десятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2012. – 48 с. – С. 25-34.
11. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини. 2014 рік / В. Білошапка, О. Салій // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск дванадцятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2014. – 60 с. – С. 42-47.
12. Білошапка В. Краєзнавче і музейне життя Олександрівщини. 2015 рік / В. Білошапка, О. Салій // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск тринадцятий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2015. – 64 с. – С. 40-51.
13. Білошапка В. Один з перших. Деякі сторінки біографії нашого земляка, одного з перших вітчизняних льотчиків, винахідника, громадського діяча Л. М. Мацієвича, якому в січні 1992 року виповнюється 115 років від дня народження / Василь Білошапка // Вперед. – 1992. – 09.01.
14. Білошапка В. Питання толерантності у роботі олександрівських краєзнавців / Василь Білошапка // Миротворче значення бібліотеки у формуванні толерантності і духовності суспільства (За матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції / Упор. Ткаченко О. В. – Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2010. – 252 с. С. 50-52.
15. Білошапка В. Стояв гетьман під Бірками / Василь Білошапка // Вперед. – 1995. – 10.10.
16. В Олександрівці пройшло урочисте відкриття пам'ятника Левку Мацієвичу // Вперед. – 2015. – 14.10.
17. Коваленко О. На честь авіатора Мацієвича / О. Коваленко. – Вперед. – 1992. – 11.01.
18. Кузик Б. М. Духовні скарби рідної землі: Історико-краєзнавчі нариси / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2007. – 584 с.
19. Кузик Б. М. Олександрівка. Погляд крізь віки: фотокнига / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. - К.: Мистецтво, 2001. - 240 с.: іл.
20. Кузик Б. М. Олександрівські університети: Історія Олександрівської ЗШ І-ІІІ ст. №3 [нариси] / Б. М. Кузик, Л. І. Литвин. – Вид. 2-ге, розширене та доповнене. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 560 с.
21. Кузик Б. М. У плині часу. Енциклопедія Олександрівщини / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. - К.: Мистецтво, 2002. 320 с.: іл.
22. Міжнародна науково-практична конференція «Левко Мацієвич: видатний конструктор, авіатор, український політичний діяч» // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. Випуск восьмий / Укл. В. В. Білошапка. – Олександрівка, 2010. – 60 с.
23. Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6063. – Д 3106.
24. Олександрівський районний краєзнавчий музей. – 6064. – Д 3107.
25. Олександрівський районний краєзнавчий музей. – ДФ.
26. Ткаченко О. Герої не вмирають і не вмируть / Ольга Ткаченко // Вперед. – 2015. – 21.10.

27. Ткаченко О. Загиблому герою в Михайлівці відкрили меморіальну дошку / Ольга Ткаченко // Вперед. – 2015. – 28.11.

28. У Несватковому відкрили меморіальну дошку герою // Вперед. – 2015. – 14.11.

29. Шевченко Г. В Олександрівці відкрили пам'ятну дошку загиблому учаснику АТО / Галина Шевченко // Вперед. – 2015. – 17.10.

Відомості про автора: *Білошанка Василь Вікторович, директор Олександрівського районного краєзнавчого музею, голова Олександрівського районного осередку Національної спілки краєзнавців України, сел. Олександрівка Кіровоградської області.*

Юрій Кулибаба

Реакція жителів Петрівського району на факт створення і діяльність НРУ за перебудову у 1989 році (за матеріалами районної газети «Трудова слава»)

У статті йдеться про становлення та діяльність місцевого осередку НРУ за перебудову, вплив на їхню діяльність місцевої влади, реакцію жителів району, що знайшло своє відображення на сторінках районної газети «Трудова слава». Відзначено й першу особистість, яка стала на бік демократичних й загальнолюдських цінностей А.Рябокonia.

Ключові слова: *НРУ за перебудову, Петрівський район, А.Рябокonia, «Трудова слава».*

The article tells about the coming into being and activities of the local cell of the NRU for reconstruction, the influence of the local authorities, reaction of the inhabitants of the district as reflected in the local newspaper "Trudova skava". The first person, A. Ryabokon' who took the side of democratic and human values, is noted.

Key words: *NRU for reconstruction, Petrovo district, A. Ryabokon', "Trudova skava".*

В статье говорится о становлении и деятельности местного отделения НРУ за перестройку, влияние на их деятельность местной власти, реакцию жителей района, что нашло свое отражение на страницах районной газеты «Трудовая слава». Отмечено и первую личность, которая стала на сторону демократических и общечеловеческих ценностей А.Рябокonia.

Ключевые слова: *НРУ за перестройку, Петровский район, А.Рябокonia, «Трудовая слава».*

Однією з важливих сторінок в історії краю є час становлення громадсько-політичної організації – Народний Рух України (НРУ) за перебудову. Але, щоб НРУ за перебудову став дійсно всеукраїнською організацією, потрібна була велика підтримка населення, робітників та інтелігенції. Ось саме про перипетії й реакцію народу на створення і діяльність НРУ на Петрівщині й розповідь ця стаття.

1989 рік для жителів Петрівського району мав колосальне значення. Перший з'їзд народних депутатів СРСР, який відбувся 25 травня 1989 року, масова публікація думок і результатів вищеназваного з'їзду, очікування високих зборів врожаю і публікація 22 липня статті Анатолія Рябоконя «Діяти, як велить совість». Але публікації передували події, які й заклали основу створення Руху на Петрівщині[1].

Як стверджував Анатолій Рябоконь: «...в тому, що я став рухівцем, певну роль відіграла Прибалтика». Приїхавши з Литви й затримавшись деякий час у Києві, де Володимир Семаш ознайомив А. Рябоконя з проектом програми та статутом НРУ, 40-річний директор підліткового клубу з Петрово, приїхав в районний центр окрилений ідеєю створити осередок Руху[2, 18].

Лише на початку червня, домовившись з директором районного будинку піонерів Лідією Штанько, А. Рябоконь зумів провести обговорення програми та статуту НРУ з працівниками будинку піонерів. Отримавши належну підтримку 11 осіб, вдалося відправити документ про створення групи підтримки НРУ за перебудову, скріпивши його своїми підписами і відіслати його в оргкомітет для реєстрації групи. Завдяки своїй активній позиції у висвітленні програми й діяльності Руху, А.Рябоконь був запрошений як гість від новоствореного Петрівського відділення Руху на Київську регіональну установчу конференцію НРУ за перебудову, яка відбувалася 1-2 липня 1989 року[1].

Саме під враженням від роботи конференції А.Рябоконь з великими зусиллями, стримуючи опір завідувача відділу агітації і пропаганди райкому партії В.Карпенка, але за підтримки в.о. редактора А.Ткаченка зміг надрукувати у районній газеті «Трудова слава» 22 липня статтю «Діяти, як велить совість» [2, 19].

В ній наголошувалось на ідеї створення НРУ, стурбованість за подальшу долю України. Наголошував А.Рябоконь на виступі першого секретаря Подільського райкому партії м.Києва І.М.Салія, який говорив: «... що зараз в ім'я перебудови насамперед потрібні не слова, а дії...Для цього партія не в словах, а на ділі повинна піти в народ...». Також у статті згаду-

ються звинувачення, які закидають Рухові – екстремізм, підбурювання до національної ворожнечі, в «самостійницьких» настроях[2, 20].

І наостанок автор звертається до жителів сіл району – «Доля перебудови в наших руках... Вступайте в Народний Рух України за перебудову...»[1].

Можливо останні слова автора в Прибалтиці й увінчалися б успіхом, але на Петрівщині, де звідусіль пахло комуністичною пропагандою і критикою на адресу всього, що суперечить марксистсько-ленінській ідеології, стаття викликала глибоку критику.

В Будинку піонерів після публікації статті влаштували розбір ситуації стосовно створення осередку Руху, наслідком чого стала відмова від участі у Русі тих хто підписався за підтримку НРУ за перебудову. Залишилося лише декілька чоловік, які не злякалися погроз і оголосили, що залишаються в Русі.

Після невеликого затишшя 31 серпня в газеті «Трудова слава» з'являється стаття під назвою «Куди рухається Рух». В ній наголошувалося на докорінній зміні мислення людей, активізації та створенні різного роду груп, об'єднань, фронтів – у тому числі неформальних. Але на закликах: «...не бути стороннім спостерігачем, йти на контакти, вітати все, що робиться справді в ім'я перебудови...» зустрічаємо заперечення вище названого словам: «І, безумовно давати відсіч, вести наполегливу, роз'яснювальну роботу там, де мають місце збочення, на словах правильні лозунги, вболівання за долю перебудови, а на ділі пасивність, а то й протиставлення себе партії. І навіть відвертий екстремізм й націоналізм.» [6]. Такі ось роз'яснювальні роботи і проводились, наслідком чого ставала відмова від подальшої участі в Русі. Далі автор, якого на жаль не вказано, керуючись курсом на перебудову, стверджує: «...коли ініціатори і творці неформальних об'єднань не питають широкі верстви населення, чи потрібні їм інші курси і рухи, інша перебудова...». А 1109 делегатів установчого з'їзду теж були винятково інтелігенцією, чи як модно тоді було говорити – буржуазними націоналістами? Напевно автор статті був досить вороже налаштований проти подальшої діяльності НРУ за перебудову, але радує й те, що не всі погоджуються винятково з думкою про заборону Руху: «Окремі ж товариші вважають, що так і слід діяти в умовах поглиблення демократизації, гласності, плюралізму».

Вже 2 вересня на першій сторінці газети виходить передрук із газети «Правда України» статті Ю. Килимника, секретаря Київського міського Компартії України. В ній наголошувалося на неприпустимості від'єднання такої неформальної організації, як НРУ, від комуністичних ідей та ідей

перебудови. Маніпулювання масовою свідомістю діячів НРУ. Ой, хто б говорив, щодо маніпулювання масовою свідомістю, яка на той час мала вже за плечима 71 рік, починаючи від Леніна і на місцевому рівні завершившись близько року тому Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [10].

19 вересня вже під звичною назвою «Куди рухається Рух», виходить стаття М. Одинця та І.Тихомирова, нотатки з установчого з'їзду. В різкій критиці кореспонденти газети «Правда» маючи змогу бути присутніми на установчому з'їзді НРУ за перебудову, який відбувався 8 – 10 вересня в м. Києві, різко розкритикували діяльність делегатів, зазначаючи: «Львівська область, де, як відомо, екстремістське крило Руху давно міцно утвердилось...Протягом з'їзду з трибуни звучали в переважній більшості промови, скроєні за одним зразком проти КППС... гучніше звучали вигуки «Ганьба».

Але напевно журналісти не чули, на чому наголошував запрошений на установчий з'їзд Олесь Терентійович Гончар, який говорив: «Держава правова тим і відрізняється від держави тоталітарної, режимної, що вона має усунути будь-які дискримінації, значно поглибити нашу демократію; правова – це та, де не буде корупції, злочинності, де спецкостоломи за одну лиш безневинну репліку не ламатимуть людям ребра», після цих слів були бурхливі оплески й вигуки: «Ганьба» [8, 15]. Так хіба ж це проти КППС? хочеться запитати авторів статті, чи вони визнають часи Голодомору 1932 – 1933, терор 1937 років, хвилю арештів у 60-70-рр. Але перекручувати події установчого з'їзду і наголошувати на непередбачуваності НРУ слів не забрало.

Варта уваги і стаття І.Манжоса, бригадира колгоспу імені 40-річчя Жовтня під назвою «Яка дія, така має бути і протидія» у звичній вже рубриці «Куди рухається Рух». Автор статті вже встиг себе зарекомендувати, як один із ярих ненависників створення НРУ за перебудову, виступивши ще до того, як вийшла стаття 28 вересня, у актовій залі райкому партії, на яку з'їхалися і секретар обкому партії С.Шапикіна, й секретар райкому партії В.Желізняк, лектор обкому партії В.О. Гора, уважно слухаючи запрошеного делегата НРУ за перебудову А.Рябоконя, якого звинувачували, що прийшов агітувати за Рух: – Але ж мене для того і запросили, щоб я розповів про Рух, його програму і роботу з'їзду! – зауважував А.Рябоконь.

– Вас запросили для того, щоб ви розповіли, чому пішли проти партії і проти народу! – зауважувала С.Шапикіна [2, 22].

Лектор обкому партії В.О.Гора засудив позицію комуністів, що ставили частину делегатів, які за його словами паплюжили КПРС.

Повертаючись до статті І.Манжоса, який «хвилювався» за Рух і стверджував: «...що з'їзд, прикриваючись перебудовчими гаслами, пропагував і утверджував неприхований екстремізм і націоналізм, негативне ставлення до КПРС, радянської влади, грубе порушення Конституції СРСР» [5]. Але вчитуючись у програму НРУ за перебудову, негативного ставлення до КПРС я не знайшов, до речі вчитуючись у статут Народного руху України за перебудову в Загальних положеннях статті 6: «Рух як громадсько-політична організація діє в межах Конституції (Основного Закону) Української РСР та законів УРСР відповідно до своєї Програми та свого Статуту. Таким чином вищеназвані цитати І.Манжоса є недоречними і продовжують показувати чи то незацікавленість, чи відразу до НРУ за перебудову.

«Ми прості люди, рядові трудівники, не підтримуємо Рух і не визнаємо його». Такими словами завершується лист до редакції О.Пархомчук, робітниця радгоспу «Маріампольський» [7].

Завершуючи висвітлення реакції жителів Петрівщини на НРУ, хотілося б сказати про лист, який надійшов до редакції газети «Трудова слава» за підписами членів підліткового клубу, у якому вони звинувачували газету в тому, що пише неправду про їхнього наставника А.В.Рябоконя. Відразу, за словами В.Вендрова, було чи то з'ясовано, чи вигадано, що лист написаний на квартирі Рябоконя: «Учні не раз бували у нього, де відбувалися заняття. Там пригощали чаєм. Треба бути простодушним, як дошкільня, щоб повірити у безкорисливе благодійництво. Не гостинність, а можливість бути поза контролем – ось що приналежить» [3]. З цього витікає, що відразу після прочитання листа редакція звернулася до батьків цих дітей, і під тиском батьків деякі діти відмовилися від будь-якої причетності до листа. А А.Рябоконь після публікації листа і коментарів до нього протримався на посаді директора підліткового клубу менше року, а в подальшому прийнятий на роботу у райвиконком на посаду директора районної кіновідеомережі, натякаючи, що він покине Рух, але цього не сталося і на новій посаді А.В.Рябоконь протримався теж менше року.

Таким чином, проаналізувавши всі публікації стосовно створення та діяльності НРУ за перебудову на сторінках районної газети «Трудова слава», і обмірковуючи сказане, можна зробити висновок, що винятково за підтримки райкому партії і людей, які вірували у КПРС і світле майбутнє Радянського Союзу, Рух спочатку отримав різку негативну критику. Але

завдяки А.В.Рябоконю, який був окрилений ідеєю створення Руху і в подальшому не заховався й не зрікся НРУ за перебудову, намагаючись донести до народу істинні ідеали Статуту і Програми Руху.

Джерела та література:

1. Рябоконь А. Діяти, як велить совість/Анатолій Рябоконь//Трудова слава. – 1989. – № 88. с.1
2. Бондар В. Рух. Початок / Автор упорядник Василь Бондар. – Кіровоград:ТОВ «Імекс – ЛТД», 2014. – 296 с.
3. Вендров В. Самий, самий.../Віктор Вендров// Трудова слава. – 1989. – №131. с.1.
4. Державний архів Кіровоградської області(ДАКО), Ф.Р-7917 оп.1, спр.3, арк.1
5. Манжос І. Яка дія, така має бути і протидія/ Іван Манжос// Трудова слава. – 1989. – №117. с.1.
6. Куди рухається Рух // Трудова слава. – 1989. – № 105. с. 2-3.
7. Пархомчук О. Ми – проти!// Ольга Пархомчук// Трудова слава. – 1989. – №120. с.3.
8. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 2009. – 496 с.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України(ЦДАГО), Ф. 270, оп. 1, спр. 12, арк. 179; спр. 234, арк. 1, 1зв., 2, 3, 3зв.
10. Килимник Ф. Промовчати не може/Юрій Килимник// Трудова слава. – 1989. – №109. с.2-3.

Відомості про автора: **Кулибаба Юрій Олегович**, краєзнавець, сел. *Петрове Кіровоградської області*.

Наукове обґрунтування створення орнітологічного заказника «Лозоватська дача»

У статті наводиться наукове обґрунтування необхідності створення орнітологічного заказника «Лозоватська дача». Подається сучасний склад орнітофауни проєктованого орнітологічного заказника та належність рідкісних птахів урочища «Лозоватська дача» до охоронних списків різних рангів.

Ключові слова: орнітологічний заказник, «Лозоватська дача», фауна, рідкісні птахи.

The article provides a scientific foundation for the necessity of organizing an ornithology reserve of “Lozovatska dacha”. The modern state of bird fauna of the projected reserve is given alongside with appurtenance of rare birds of the dell of “Lozovatska dacha” to preservation lists of different levels.

Key words: ornithology reserve, “Lozovatska dacha”, fauna, rare birds.

В статье приводится научное обоснование необходимости создания орнитологического заказника «Лозоватская дача». Подается современный состав орнитофауны проектируемого орнитологического заказника и принадлежность редких птиц урочища «Лозоватская дача» к охранным спискам разных рангов.

Ключевые слова: орнитологический заказник, «Лозоватская дача», фауна, редкие птицы.

Широколистяний байрачний ліс загальною площею 576 га розташований за 6 км на північ від с. Червона Кам'янка Олександрійського району Кіровоградської області, на кордоні з Онуфріївським районом. Починаючи з 1994 р., тут проводяться регулярні спостереження за місцевою орнітофауною.

У лісі природна деревна рослинність середнього та старого віку займає близько 60% площі і штучно створені лісові ділянки – 40%. Ліс розташований у вершині широкої балки, яка тягнеться від нього у південно-західному напрямі і представлена унікальними цілинними рослинними угрупованнями, де бере початок ліва притока річки Інгулець - р. Кам'янка. Із півночі, півдня і сходу до лісу підходять сільськогосподарські поля. Урочище входить до складу Олександрійського лісництва (кв. 35 - 80) Онуфріївського держлісгоспу.

Основними лісоутворюючими породами є дуб (*Quercus robur*), липа (*Tilia cordata*), ясен (*Fraxinus excelsior*), польовий (*Acer campestre*) та гос-

тролистий (*A. platanoides*) клени та ін. У підліску бузина (*Sambucus nigra*), ліщина (*Corulus avellana*). Багато рослин-ефемероїдів зацвітають тут навесні. Найчастіше зустрічаються анемона жовтецева (*Anemone ranunculo-ides*), ряс ущільнений (*Corydalis sobida*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*). У багатьох місцях ці рослини, зацвітаючи, утворюють суцільний килим.

На всій території лісу є відновлювальна ділянка мисливської фауни. Це дає можливість розмножуватися в урочищі таким цінним мисливським звірам як козуля (*Capreolus capreolus*), лисиця (*Vulpes vulpes*), заєць-русак (*Lepus europeaeus*) і кабан (*Sus scrofa*). У 70 кварталі урочища нами виявлене лігво вовків (*Canis lupus*), виду, занесеного до Європейського Червоного списку, а у 39 кварталі поселення – борсука (*Meles meles*), виду, що підлягає особливій охороні на території Кіровоградської області [1]. Із рідкісних видів комах тут зрідка зустрічаються метелики махаон (*Papilio machaon*) і подалірій (*Iphiclidides podalirius*), у великій кількості жук-олень (*Lucanus cervus*), вусач великий дубовий західний (*Cerambyx cerdo cerdo*) та інші.

Особливою різноманітністю відзначається орнітофауна лісу. Всього тут зареєстровано перебування 74 видів птахів, які належать до 11 рядів і 28 родин, що становить 29,3% видів, відмічених нами в Кіровоградській області [8], 17,8% видів фауни України [4] і 33,6% орнітофауни Олександрійського району [11]. Повний перелік видів птахів, їх статус, характер перебування і відносна чисельність наводяться у таблиці 1. Всі назви птахів відповідають сучасній українській науковій номенклатурі [5].

У систематичному сенсі зареєстровані види птахів розподіляються таким чином: ряд Соколоподібні – 8 видів, Куроподібні – 3, Журавлеподібні – 1, Сивкоподібні – 1, Голубоподібні – 3, Зозулеподібні – 1, Совоподібні – 1, Дрімлюгоподібні – 1, Одудоподібні – 1, Дятлоподібні – 4 і Горобцеподібні – 50 видів. До загального списку птахів урочища не увійшли ті види, що були відмічені на сільськогосподарських полях і в цілинній балці, оскільки вони у своїй життєдіяльності територію лісу не використовують.

За характером перебування до гніздових належать 47 видів, ще 13 відмічені у гніздовий період, але їх гніздування документально не підтверджене. Разом ці види становлять 81,0% орнітофауни лісу. У зимовий період зустрічається 29 видів, з яких 4 прилітають на зимівлю з північних природних зон Євразії. Всі інші види зустрічаються під час весняної і осінньої міграції.

Таблиця 1. Сучасний склад орнітофауни проектного орнітологічного заказника «Лозоватська дача»

№ з/п	Вид	Статус	Відносна чисельність				
1	Осоїд	Г?	+	27	Плиска жовта	Г	+
2	Яструб великий	*Г,З	++	28	Плиска біла	Г	++
3	Яструб малий	П,З	++	29	Сорокопуд терновий	*Г	+++
4	Канюк степовий	*Г	+	30	Сорокопуд чорнолобий	*Г	++
5	Канюк звичайний	*Г	++	31	Сорокопуд сірий	П,З	+
6	Орел-карлик	*Г	+	32	Вивільга	*Г	+++
7	Підорлик малий	*Г	+	33	Шпак звичайний	*Г	+++
8	Підсоколик малий	П,З	+	34	Сойка	*Г,З	++
9	Куріпка сіра	Г?,З	++	35	Сорока	*Г,З	++
10	Перепілка	Г?	++	36	Ворона сіра	*Г,З	++
11	Фазан	Г?,З	++	37	Волове око	П	++
12	Деркач	Г?	+	38	Кропив'янка рябогруда	П	+
13	Слуква	П	++	39	Кропив'янка чорноголова	*Г,П	+++
14	Припутень	*Г	++	40	Кропив'янка сіра	*Г,П	++
15	Горлиця садова	*Г,З	++	41	Кропив'янка прудка	*Г,П	++
16	Горлиця звичайна	*Г	+++	42	Вівчарик весняний	Г,П	++
17	Зозуля	Г	++	43	Вівчарик-ковалик	Г,П	++
18	Сова вухата	*Г,З	++	44	Вівчарик жовтобровий	Г?,П	+
19	Дрімлюга	Г	+	45	Золотомушка жовточуба	З	++
20	Одуд	*Г	++	46	Мухоловка строката	*Г	++
21	Крутиголовка	*Г	+++	47	Мухоловка білошия	*Г	++
22	Дятел звичайний	*Г,З	+++	48	Мухоловка мала	Г?,П	+
23	Дятел сірийський	*Г,З	++	49	Мухоловка сіра	П	+
24	Дятел малий	Г?	+				
25	Ластівка сільська	*Г	++				
26	Жайворонок лісовий	Г	++				

50	Трав'янка лучна	Г?,П	+	62	Повзик	Г,З	++
51	Трав'янка чорноголова	Г?,П	+	63	Підкоришник звичайний	Г,З	++
52	Горихвістка звичайна	П	++	64	Горобець хатній	*Г,З	++
53	Горихвістка чорна	*Г,П	+	65	Горобець польовий	*Г,З	+++
54	Вільшанка	*Г,П	++	66	Зяблик	*Г,З	++++
55	Соловейко східний	Г	++	67	Зеленяк	Г,З	++
56	Чикотень	З	+++	68	Чиж	З	++
57	Дрізд чорний	*Г	++++	69	Щиглик	*Г,З	++++
58	Дрізд співочий	*Г	++++	70	Коноплянка	*Г,З	+++
59	Синиця довгохвоста	Г?	+	71	Снігур	З	++
60	Синиця блакитна	*Г,З	+++	72	Костогриз	*Г,З	++++
61	Синиця велика	*Г,З	++++	73	Вівсянка звичайна	Г,З	+++
				74	Вівсянка садова	П	+

Позначення у таблиці: * – види птахів, для яких були знайдені гнізда.

Статус: Г – гніздиться, Г? – зустрічі у гніздовий період, П – пролітний, З – зимуючий.

Відносна чисельність: + – рідкісний, ++ – малочисельний, +++ – звичайний, ++++ – багаточисельний.

Така велика кількість гніздових видів птахів у порівнянні з іншими байрачними лісами Олександрійського району пояснюється, на наш погляд, тим, що в лісі є водопій (невеличке озерце, яке утворилося з витікаючого на поверхню джерела, а також талих і дощових вод). Його наявність у цій відносно посушливій місцевості відіграє особливу роль, адже ліс частково виходить на вододіл і найближчі водойми розташовані на відстані 3 – 4 км від нього.

Найбільшу цінність в орнітологічному плані урочище „Лозоватська дача” становить як місце гніздування рідкісних видів птахів. Так, із видів, що занесені до Червоної книги України [6], тут виявлені на гніздуванні: підорлик малий (*Aquila pomarina*) – 1 пара [9], канюк степовий (*Buteo rufinus*) – 3-4 пари [3, 7, 10], орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*) – 1 пара.

Взимку регулярно зустрічається по 1-2 особи за екскурсію сорокопуд сірий (*Lanius exubitor*). Із глобально вразливих видів птахів у Європі, на початку літа, регулярно реєструються крики 3-5 самців деркача (*Crex crex*) [2]. Чисельність цих рідкісних видів протягом останніх 20 років залишалася стабільною. І це дуже важливо.

Із видів, які підлягають особливій охороні на території Кіровоградської області [1] у гніздовий період, в урочищі відмічені осоїд (*Pernis apivorus*), сорокопуд чорнолобий (*Lanius minor*) і трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*). Повний охоронний статус рідкісних видів урочища наводиться у таблиці 2.

У 63 кварталі лісу розташований будинок лісника. Завдяки цьому орнітофауна урочища збагатилася такими синантропними видами птахів як горлиця садова (*Streptopelia decaocto*), ластівка сільська (*Hirundo rustica*), шпак (*Sturnus vulgaris*), горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*) і горобець хатній (*Passer domesticus*).

Таблиця 2. Належність рідкісних птахів урочища «Лозоватська дача» до охоронних списків різних рангів

№	Назва виду	Червона книга України (2009)	Червона книга Кіровоградської області	Глобально вразливий вид птахів у Європі (2000)	Додаток 2 Бернської конвенції	Додаток 2 Бонської конвенції
1	Осоїд	-	+	-	+	+
2	Канюк степовий	+	-	-	+	+
3	Орел-карлик	+	-	-	+	+
4	Підорлик малий	+	-	+	+	+
5	Деркач	-	+	+	+	-
6	Сорокопуд чорнолобий	-	+	-	-	-
7	Сорокопуд сірий	+	+	-	-	-
8	Трав'янка чорноголова	-	+	-	-	-

Таким чином, фауна птахів досліджуваної території відзначається різноманітністю видового складу. Урочище використовується як місце для гніздування рідкісних видів, пошуків їжі та відпочинку пролітних птахів. Відповідно до Указу Президента України від 23.05.2005 р. «Про

заходи щодо подальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні», Закону України «Про природно-заповідний фонд України» і на підставі вищенаведених матеріалів ми пропонуємо створити на території всього лісового масиву орнітологічний заказник з одноіменною назвою – „Урочище Лозоватська дача”, на площі 576 га. Найбільш ефективними заходами охорони гніздової популяції рідкісних видів птахів є встановлення «режиму тиші», тобто, припинення будь-яких рубок лісу в гніздовий період (щороку з 1 березня до 1 серпня) і обмеження в цей час доступу людей та автотранспорту шляхом перекриття доріг по периметру лісу шлагбаумами, що вже є майже на кожній дорозі. Цю унікальну природну лісову перлину на кордоні Степу і Лісостепу необхідно зберегти!

Джерела та література:

1. Заповідні куточки Кіровоградської землі. – Колектив авторів під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. – Вид. 2. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 245 с.
2. Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. – К.: СофтАрт, 2000. – 205 с.
3. Стригунов В.І., Милобог Ю.В., Ветров В.В. Поширення канюка степового в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 367-372.
4. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України. Польовий визначник. – К., 2002. – 416 с.
5. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ-Львів, 2007. – 112 с.
6. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
7. Шевцов А. О. Гніздування степового канюка в Олександрійському районі Кіровоградської області // Беркут, 2001. – Т.10. – Вип. 1. – С. 63 – 66.
8. Шевцов А.О. Каталог орнітофауни Кіровоградської області. Інформаційно-довідковий посібник. – Кіровоград: Вид-во КОІППО ім. В.Сухомлинського, 2005. – 41 с.
9. Шевцов А.О. Спостереження рідкісних видів птахів у Кіровоградській області в 1995–2007 рр. // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 383-386.
10. Шевцов А. О. Сучасний стан популяції канюка степового (*Buteo rufinus* (Cretzschm.) у Кіровоградській області // Новітні дослідження соколоподібних та сов. – Матеріали III Міжнар. наук. конф. «Хижі птахи України». – Кривий Ріг, 2008. – С. 378-384.
11. Шевцов А.О. Каталог орнітофауни Олександрійського району Кіровоградської області. – Інформаційний довідник. – Кіровоград: КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. В. Сухомлинського», 2015. – 36 с.

Відомості про автора: **Шевцов Анатолій Олексійович**, голова Кіровоградського відділення Товариства охорони птахів України, вчитель географії та біології Куколівського НВК Олександрійського району Кіровоградської області, Олександрійське відділення УГТ, с.Куколівка Олександрійського району Кіровоградської області.

*Анатолій Шевцов,
Вадим Федоров,
Ольга Стеблина*

Забута геологічна пам'ятка

У статті подається опис геологічної пам'ятки урочища «Червоний Камінь», що розташований на правому березі р. Кам'янки (ліва притока Інгульця). Проаналізовано флористичне і фауністичне значення урочища. Наголошується на необхідності створення нового об'єкта природно-заповідного фонду Олександрійського району «Червоний Камінь».

Ключові слова: *геологічна пам'ятка, урочище «Червоний Камінь», природно-заповідний фонд, Олександрійський район.*

The article gives a description of the geological memorial of the dell of “Chervony Kamin” at the right bank of the Kam'yanka river (left tribute of the Ingulets). The importance of its meaning in the sense of flora and fauna is analyzed. The necessity of organizing a new object of the nature reserve fund in the Oleksandria district is accented.

Key words: *geological memorial, the dell of “Chervony Kamin”, a new nature reserve fund, Oleksandria district.*

В статье дается описание геологической памятки урочища «Красный Камень», что находится на правом берегу р. Каменки (левый приток Ингульца). Проанализировано флористическое и фаунистическое значение урочища. Отмечается необходимость создания нового объекта природно-заповедного фонда Александрийского района «Красный Камень».

Ключевые слова: *геологическая памятка, урочище «Красный Камень», природно-заповедный фонд, Александрийский район.*

На правому березі р. Кам'янки (ліва притока Інгульця), за 2,5 км у південно-західному напрямі від села Куколівки Олександрійського району, розташоване урочище «Червоний Камінь». Воно займає схил південної експозиції долини річки і привертає увагу мальовничістю ландшафту. Випадково, опрацьовуючи архівні матеріали, наукові публікації і різноманітні документи, вдалося натрапити на інформацію про нього. Це урочище належить до перспективних геологічних пам'ятників України і досить відоме серед геологів унікальною потужністю виходів пегматитових жил [3]. Але на території Кіровоградської області до останнього часу воно залишається поза увагою.

Останні фундаментальні дослідження перспективних природно-заповідних територій Кіровоградської області були проведені у 1991-1994 рр. Міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України за замовленням Державного управління екологічної безпеки в Кіровоградській області [1]. Але, детально обстежуючи Олександрійський район, цю територію експедиція не віднесла до об'єктів природно-заповідного фонду. Вірогідно, з причин відсутності інформації про неї.

У середині ХХ ст. наш край інтенсивно досліджувався геологами. Так, у 1970-х рр. рекомендувалося перевірити вугленосну площу на ділянці Коломойцево-Куколівка-Долгінцево [2], але значних покладів вугілля тут не було знайдено.

Як зазначено в одному з описів урочища Червоний Камінь [3], – «здесь высится скала, сложенная розовато-красными пегматитами, залегающими среди гнейсов. Гнейсы ближе к контакту с пегматитами сменяются розовато-серыми магматизированными ботитовыми гранитами кировоградского типа. Пегматитовая жила (Червоний Камень) прослеживается по поверхности земли на 25 м. Мощность жилы от 1,2 м. на севере до 2,3 м. на юге – в пойме реки Каменки, в которой она скрывается под наносами. Красный цвет пегматитам придают крупные кристаллы полевого шпата – микроклина. В породе изредка встречаются зерна и прожилки серого кварца (до 30 см). Червоний Камень имеет большое петрографическое значение, так как пегматитовые жилы такой мощности встречаются редко».

Крім геологічного відслонення, місцевість має велике флористичне і фауністичне значення. На цій території добре виявлений петрофітний цілинний степ. Серед виходів гранітів у верхній частині урочища, де краще виявлений ґрунтовий покрив, наявні ділянки ковилового степу з невеликими заростями ковили волосистої та типчаку. Тут добре виявлене флористичне ядро степових видів як деревій благородний, вероніка австрійська, куничник наземний, лисохвіст лучний, конюшина лучна, тонконіг лучний, щавель кінський, кульбаба, подорожник.

У нижній частині урочища із стрімким виходами гранітів виявлені петрофітні степи або несформовані угруповання петрофітних видів. На ділянках із плескатими каменями у їх розколинах виявлені цибуля Печеського із типчаком. Тут зростають очисток Борисової (ендемичний вид Придніпровської височини), чебрець двовидний, жабриця Паласса. Із чагарників найбільш поширеними є шипшина найболючіша, терен, глід.

Там, де камені виходять до води, зростають в заглибинах, знайшовши частку ґрунту, півники болотні, плакун середній, паслін солодко-гіркий. Поряд з цим виявлено смуги верби ламкої з очеретом, герань болотну, борщівник сибірський, ранник тінювий. Було відмічено поширення хвоща польового, звіробою, валеріани високої.

Самі ж відслонення покриті різноманітними лишайниками. Одні з них, неначе накипи на каменях, інші – невеликі кущики між ними. Поруч з ними перебувають мохи приземкуваті, нерідко темні.

Між петрофітно-степовою смугою на окраїнах урочища розміщена вузька смуга лучної та лучно-степової рослинності. Тут переважає стоколос прибережний, зростають такі види лук та узлісь як дзвоники скупчені, грястиця збірна та чина лісова. Вони збагачують флору урочища.

Зустрічаються лучно-степові рослини, серед яких чистець прямий, оман верболистий, рутвиця мала. Серед степових видів поширені молочай степовий, цмин пісковий, мигдаль степовий, льон австрійський.

Рослинний покрив і тваринний світ урочища багатий. Зустрічаються 3 види рослин та 5 видів тварин, які занесені до «Червоної книги України» і потребують охорони [5, 6]. Особливою різноманітністю відзначаються представники класу Комахи.

Територія урочища піддається активному впливу людської діяльності, що призводить до зміни його окремих компонентів. Урочище придатне до рекреаційного освоєння, проведення туристично-краєзнавчих і дослідницьких експедицій. Екологічна ситуація в районі урочища хоч і не є благополучною, але все ж залишається стабільною.

На основі проведених досліджень постає питання про відновлення історичної справедливості шляхом створення нового об'єкта природно-заповідного фонду Олександрійського району з одноіменною назвою «Червоний камінь», площею 5 га. Заповідний об'єкт повинен мати ранг місцевої пам'ятки природи і включати в себе не тільки геологічне відслонення, а і плавневі ділянки р. Кам'янки. Ця територія належить Куколівській сільській раді. Крім того, створення цієї пам'ятки природи дасть змогу зберегти місцеву популяцію деркача (*Crex crex*) – глобально вразливого виду птахів у Європі [4]. Його чисельність становить тут 10-15 гніздових пар, що є досить високим показником у нашій області.

Джерела та література:

1. Заповідні куточки Кіровоградської землі. – Колектив авторів під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. – Вид. 2. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 245 с.
2. Белевцев Я.М. Геологическая изученность СССР. – 1971. – с.464.

3. Геологические памятники Украины. Справочник-путеводитель. – К.: Наукова думка, 1987. – с. 637.
4. Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. – К.: СофтАрт, 2000. – 205 с.
5. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
6. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Відомості про авторів: **Шевцов Анатолій Олексійович**, вчитель географії та біології Куколівського НВК Олександрійського р-ну; **Федоров Вадим Миколайович**, вчитель географії та біології Добронадівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Олександрійського р-ну Кіровоградської області; **Стеблина Ольга Олександрівна**, вчителька Долинської ЗШ І-ІІІ ступенів № 2 ім. А.С.Макаренка Долинського району Кіровоградської області.

Exeditio

Василь Левицький

Екскурсія Кропивницьким, присвячена Дню Незалежності України

У поданій екскурсії робиться спроба представити м. Кропивницький в контексті довготривалого процесу державотворення у зв'язку із знаковими постатями всеукраїнського масштабу, пов'язаними з містом та явищами, котрі вплинули на хід історії як Приінгульського краю, так і країни в цілому.

Ключові слова: незалежність, місто, край, Україна, постаті, місця.

This excursus presents an attempt to present the city of Kropyvnytsky in the context of the long process of statehood creation in connection with prominent personalities of all-Ukraine standing, who were associated with the city, and events, which influenced the flow of history of the Ingul territories as well as all of the country.

Key words: independence, city, territory, Ukraine, persons, places.

В представленной экскурсии делается попытка представить г. Кропивницкий в контексте длительного процесса создания государства в связи со знаковыми фигурами всеукраинского масштаба, связанных с городом и событиями, которые повлияли на ход истории как Приингульского края, так и страны в целом.

Ключевые слова: независимость, город, край, Украина, фигуры, места.

Знаєте, де площа Незалежності? Якщо з центрального майдану Великою Перспективною рухатися нагору, то ми опинимося саме на площі Незалежності (там, де височіє *пам'ятник Янголу-охоронцеві України*). От такою своєрідною уявною екскурсією, однак іншим маршрутом, ми рухатимемося саме до Незалежності!

То що ж таке «незалежність»?.. На мою думку, явище державної незалежності вміщує в собі тривалий процес утвердження того чи іншого суспільного формування як самобутнього утворення, яке є рівним у правах з іншими подібними суспільними утвореннями. Відтак для того, щоби

зрозуміти передумови незалежності, потрібно дослідити сам процес утворення держави.

Власне, це ми з вами і спробуємо зробити під час традиційної екскурсії, присвяченій Дню Незалежності України.

Отже, наша пізнавальна експедиція запрошує вас: *познайомитися з вартовими краю, прийняти ванну, попрацювати в артілі, проїхатися на підводі, замислитися разом із головою Директорії УНР, зіграти з українським корифеєм, осідлати «неприборкану» вулицю, побувати під Крутами, познайомитися з першим потенційним Президентом незалежної України, вклонитися Героям Майдану і Захисникам України...*

Загалом ми відвідаємо рівно стільки місць, скільки цього року виповнюється незалежній Україні.

1. Площа Героїв Майдану

Отож, я вітаю вас у самому центрі міста Центральної України: міста з довгою і непростю історією, міста, яке багате на особистості та пам'ятки культури.

Зараз ми перебуваємо на центральному (водночас і найстарішому) майдані міста. У першій половині XIX століття це місце було забудоване спорудами, але після великої пожежі тут обладнали плац з алеєю дерев; після відкриття у місті водогону тут запустили водограй. Центральна частина споруди вздовж площі – це колишній 2-поверховий будинок міської думи, обабіч до нього приєднувалися дві одноповерхові адміністративні будівлі [1]. Нині тут розташована *Кіровоградська обласна державна адміністрація, Кіровоградська обласна рада та філія Національної телекомпанії України «Кіровоградська регіональна дирекція»*.

Із приходом радянської влади площу переобладнали, а в 1930-х роках нарекли на честь першого секретаря Ленінградського обкому й міськкому Компартії Сергія Кірова, згодом встановили йому в центрі площі великий бронзовий пам'ятник [2, 57 – 63].

5 серпня 1941 року Кіровоград був захоплений гітлерівськими військами [3]. Під час окупації міста німцями пам'ятник Кірову скинуто – натомість із боків постаменту встановили фортечні гармати. Два роки і п'ять місяців перебував Кіровоград під гітлерівським пануванням. 8 січня 1944 року місто було звільнено від німецької влади [4, 233], але натомість повернувся вже знаний, тільки замаскований окупант, – імперський Кремль у формі СРСР, жорстоку політику якого відчуваємо на собі донині.

Пам'ятник С. Кірову було демонтовано після Євромайдану 23 лютого 2014 року. Наступного дня Кіровоградська міська рада прийняла

рішення про перейменування площі Кірова на площу Героїв Майдану [5]. Однак місто досі продовжує носити ім'я російського радянського політичного діяча, який за життя ніколи у нашому місті не був і жодним чином із ним не пов'язаний, – натомість напряду причетний до злочинів комуністичного режиму. Власне, назва Кіровоград введена разом із утворенням області – 10 січня 1939 року. До цього місто іменувалося Кірове (1934–1939 рр.); ще до того – Зінов'євськ (1924–1934 рр.), до 1924 року – Єлисаветград [6].

**А що ж було до того? І які іще назви мали місце в історії нашого міста?*

Це ми і запитаємо в найдавнішій сторожі краю – вартових, які з давніх-давен охороняють нашу землю. Тепер ми успішно перетнемо дорогу на пішохідному переході – і наблизимося до обласного краєзнавчого музею.

2. Степові «баби»

На території області знайдено численні пам'ятки часів палеоліту, трипільської культури, доби бронзи, залізної доби, зокрема чорноліської культури, скіфського періоду, давніх слов'ян... Отже, це земля, де були первісні люди, трипільці, скіфи, кіммерійці, сармати, протослов'янські племена.

Біля Кіровоградського обласного краєзнавчого музею ви маєте змогу побачити унікальну колекцію *скіфської кам'яної скульптури*, а також *половецьку «бабу»* (статуї VI – IV століть до н. е.).

«Північними землями краю проходили оборонні вали Київської Русі. Наддніпрянщина пам'ятає битви руських дружин і половецьких орд. У середині XIII століття краєм пройшли монголо-татарські полчища. На берегах древньої Синюхи 1362 року вперше було завдано поразки татарам, а в урочищі Жовті Води загони Б. Хмельницького розгромили 1648 року польське військо» [7]. Приінгульські степи були на перетині важливих торговельних шляхів. Землі нашого краю (зокрема, «кіровоградські зимівники») були володіннями Запорозької Січі аж до середини XVIII століття. Нинішня територія області входила до складу трьох паланок: Буго-Гардівської, Інгульської та Кодацької. «На території області в козацькі часи існували поселення, де мешкали господарі краю, які поливали потом і кров'ю центральноукраїнські чорноземи. Їх оселі розросталися у зимівники, слободи, села, якими започатковувалися теперішні міста, містечка та села області. Ще в другій половині XVI ст. на території нинішнього Кіровограда виникають зимівники запорозьких козаків.

Відомо, що у XVIII ст. тут були зимівники козаків Завади і Лелеки» [8] (нинішні мікрорайони міста).

З другої половини XVIII століття відбувалася активна колонізація краю Російською імперією. 1752 року у межіріччя Синюхи й Дніпра розпочалося створення військово-землеробського поселення під назвою Нова Сербія (північніше сучасного Кіровограда) з центром у Новомиргороді [9].

У 1754 р. за наказом імператриці Єлисавети II під наглядом командира Нової Сербії, сербського генерал-лейтенанта Івана Хорвата розпочалося будівництво фортеці св. Єлисавети [10].

**А що зображено на гербах та прапорі нашого міста, області?*

На гербі та прапорі області зображений степовий (скіфський) орел (фігурки якого знайдено в курганах краю) [11, 42 – 43].

А на великому гербі міста зображено лелек, які тримають малий герб, вгорі якого є частина фортечної вежі [11, 92 – 96].

3. Водоелектролікарня Гольденберга

Я переконаний, що незалежність не обмежується лише духовними надбаннями. Цілковита незалежність передбачає наявність внутрішньорозвиненої економічної системи, яка задовольняє всі потреби громадян.

Так, на розі вулиць Архітектора Паученка та Пашутінської розпростерлася споруда, яка поєднує в собі якості мистецтва та медичної практики. Це лікарня, побудована всеукраїнськовідомим єлисаветградським майстром Яковом Паученком на кошти спеціаліста з лікування нервових захворювань Ісаака Гольденберга. У ній «використовувалися природні і чи не найпрогресивніші на той час процедури: лікувальні ванни, комплекс душів, вигрівання, ультрафіолетове опромінювання, аеротерапія. Популярності закладу неабияк сприяв набір високоякісної курортно-логічної апаратури європейського рівня» [12, 19].

Будівля дотепер використовується за призначенням – у ній розміщена міська лікарня №3.

4. Перехрестя Пашутінської/Шевченка

**А спробуймо назвати найбільше частин (мікрорайонів) міста!*

Мікрорайони Кіровограда: Поділ, Лелеківка, Завадівка, Кущівка, Масляниківка, Новоолексіївка, Арнаутове, Катранівка, Ковалівка, Чечора, Бикове, Пермське, Новомиколаївка, Некрасівка, Никанорівка, Савинівка, Велика Балка, Мотузьянка, Кузні, Закузні, Молдованка, Злодійська Балка, Солодка Балка, Озерна Балка, Стара Балашівка, Нова Балашівка, селище Гірниче, селище Нове, 101-ий мікрорайон, П'ять-п'ять, Жадова, Попова...

«Центральна частина нашого міста склалася ще у часи Єлисаветграда XIX століття. Її можна уявити у вигляді прямокутника, утвореного вулицями Олексіївською (Гагаріна) – Клинцівською (Кропивницького) – Покровською – Театральним провулком (Нейгауза). Центр міста був на лівому березі Інгулу» [13, 70].

Друга половина XIX ст. характеризується рядом реформ, які розкривали шлях поступу міста. Так, у Єлисаветграді швидко розвивалися ринкові капіталістичні відносини, перш за все, в аграрному секторі [14, 73 – 91].

Пожавлення діяльності кооперативів – добровільних об'єднань людей для спільної господарської діяльності – (на межі XIX – XX ст.) було пов'язане з активністю відомого українського кооператора – «артільного батька» Миколи Левитського [15].

Перші десятиліття XX століття були позначені для Єлисаветграда посиленням соціального напруження на тлі військових кампаній та економічних ускладнень. Особливо великий неспокій охопив регіон після Жовтневого перевороту (1917). У період 1917-1919 років влада в місті неодноразово переходила з одних рук до інших (*Українська держава Скоропадського, Директорія УНР, збройні сили Півдня Росії, австро-угорці, Григор'єв, більшовики*) – зокрема, протягом 2 місяців Єлисаветград був адмінцентром Землі УНР (Глодоське вільне козацтво використовувало назву міста *Низовий*), але з поразкою визвольних змагань українців по всій країні остаточно відійшов до більшовиків [16].

**А які іще Ви чули назви нашого міста?*

Новокозачин, Новоросійськ український, Єлисавет...

5. Перехрестя Шевченка/Великої Перспективної.

**Які особистості, пов'язані з нашим містом, зробили внесок у Незалежність України?*

Євген Маланюк, Юрій Яновський, Володимир Винниченко, Володимир Сосюра...

Якщо ми перенесемося на пару століть у минуле, коли місто тільки-но почало шлях свого утвердження як потужного культурного осередку краю і як світової перлини в цілому, то побачимо (увага!) старенькі небруковані вулички, дерев'яні будиночки і хати-мазанки, вкриті соломою та очеретом; кілька церков і фортеця над Інгулом – такий вигляд мало місто на початку XIX ст.

Можна уявити, як Тарас Шевченко, ще 10-річним хлопчиком, у 1824 році їхав тут разом із батьком на підводі, запряженій великими волами.

Далі ми на цій старій дерев'яній підводі переїдемо через центральну вулицю міста до навчального закладу, що носить ім'я Тараса Шевченка.

6. Гімназія імені Тараса Шевченка

Ми перебуваємо на вулиці Шевченка (колишня назва – Петрівська). Поряд із нами – гімназія, яка носить ім'я Тараса Шевченка. На стіні закладу розташована пам'ятна дошка з барельєфом Кобзаря (скульптор Віктор Френчко).

Безумовно, Тарас Шевченко – особистість, яка свого часу зробила величезний внесок у здобуття Україною Незалежності.

**Хто згадає його рядки про незалежність?*

(«І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій...»; «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля...» та ін.).

7. Пам'ятник Тарасові Шевченку

Кіровоградський пам'ятник Тарасові Шевченку розташований у середмісті в сквері, названому на честь Українського Світоча, перед будівлею обласної бібліотеки для дітей, яка нині носить ім'я великого українського поета та мислителя. «Автори монумента – київські скульптори, народні художники УРСР, лауреати Національної премії імені Тараса Шевченка Макар Вронський та Іван Гончар, архітектор – кіровоградець Анатолій Губенко» [17, 139]. На постаменті викарбувано невмирущі рядки Шевченкового «Заповіту»: «І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом».

8. МНС на вул. Шевченка.

Чи можлива незалежність без високого освітнього рівня? Адже саме формування потужних науковців, митців, політичних діячів сприяє утвердженню самобутності держави.

Одним із найпотужніших навчальних закладів краю була Єлисаветградська чоловіча гімназія, яка відіграла значну роль у культурному й освітньому житті міста наприкінці XIX – на початку XX століть. Відомі учні Єлисаветградської чоловічої гімназії: Георгій Лангемак (один із головних розробників реактивних мінометів – славнозвісних «Катюш»; розстріляний владою в 1938 р. за брехливим звинуваченням); Ігор Тамм (фізик-теоретик, один із найвидатніших учених XX століття, лауреат Нобелівської премії); Юлій Мейтус (блискучий композитор); Дон Амінадо (поет, сатирик, гуморист); Володимир Винниченко (прозаїк, драматург, художник, державний діяч) та інші [18].

Єлисаветградська чоловіча гімназія розташовувалася на вулиці Петрівській (нині вулиця Шевченка) в будівлі, яка збереглася дотепер, – зараз її використовує військова частина МНС України.

9. Старий корпус КДПУ ім. В. Винниченка

Педагогічна освіта на Кіровоградщині має давню історію. Це – колишнє приміщення громадської жіночої гімназії. Один із найзначиміших навчальних закладів за всю історію краю.

10. Пам'ятник В. Винниченку

**Чому тут стоїть пам'ятник Винниченкові?*

1) Володимир Винниченко народився в Єлисаветграді – він наш земляк; хрестився в Грецькій церкві, що на набережній; 2) він навчався в Єлисаветградській чоловічій гімназії; 3) як голова Директорії УНР підтримував ідею створення закладу з підготовки вчителів.

Член Центральної Ради; голова Генерального секретаріату; генеральний секретар внутрішніх справ. Він – автор трьох універсалів, якими проголошувалася автономія УНР і поширювалася територія на 9 губерній, *Акту Злуки*. Автор тритомної мемуарно-публіцистичної праці «Відродження нації» (Історія української революції. Березень 1917 р. – грудень 1919 р.). Засновник філософського напрямку «конкордизм».

Він – автор першого українського фантастичного роману «Сонячна машина» (написаний у 1922–1924 рр.), де вказано: «Присвячую моїй сонячній Україні». Дуже вразила з точки зору мистецтва його п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь». Водночас Володимир Винниченко – постать суперечлива, як і назва цього твору. Здається, він, нині в бронзі, продовжує подумки полемізувати з собою над власними рішеннями, від яких залежала і сама незалежність України.

Перетнемо подвір'я університету і, прогулявшись уздовж стін військової частини, підійдемо до постаменту людині, прізвище якої є варіантом майбутньої назви нашого міста [19].

11. Пам'ятник Кропивницькому

З ім'ям Марка Кропивницького пов'язане створення українського професійного театру. Чому? Та тому що під його керівництвом формується труп видатних митців, які своєю творчою діяльністю утверджують самобутність та професійність українського театрального мистецтва [20]. Неподалік від Інгулу зберігся будинок, у якому тривалий час жив талановитий майстер – нині в цьому приміщенні розміщено Меморіальний музей Марка Лукича Кропивницького [21].

12. Театр Кропивницького. Театральна площа

Перед нами постає перший професійний український театр (нині Кіровоградський академічний обласний український музично-драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького). Будівля є зразком українського бароко в місті. Приміщення театру споруджено в Єлисаветграді 1867 року

на кошти інженера-полковника Георгія Трамбицького. 27 жовтня 1882 року (з вистави «Наталка-Полтавка» І. Котляревського) народився перший професійний національний реалістичний театр під орудою М. Л. Кропивницького – людини могутнього таланту: блискучий актор, режисер-новатор, поет, композитор, реформатор української сцени, антрепренер, педагог, чарівний співак, високий майстер художнього слова, багатогранний театральний діяч [22].

13. Наталка Полтавка

Перед нами скульптура героїні славнозвісної п'єси Івана Котляревського, постановку якої здійснив згаданий уже Марко Кропивницький разом зі своєю неперевершеною трупкою.

14. Кавалерійське училище

В умовах зросійщеного імперсько-мілітарного навчально-виховного процесу в кавалерійському училищі частина юнкерів шукала можливості для проведення вільного часу в українському громадському середовищі міста. Важливий внесок у відродження національно-культурного життя після десятиріч військово-казарменого застою зробив викладач юнкерів, штабс-капітан Микола Федоровський. «При створенні першого народного театру українською мовою Федоровський узяв на себе обов'язки організатора. «Тож успіх «Вечорниць» став вагомим каменем до фундаменту майбутнього театру корифеїв. Він позначився на становленні й подальшій долі автора, постановників, акторів, організаторів сценічного дійства» [23, 56 – 57].

15. На Дворцовій

Чому я цю вулицю назвав «неприборканою»? Мабуть, жодна вулиця міста не змінювала так часто свої назви, як ця. До революції вона називалася спочатку Верхнедонська, потім Дворцова (бо на ній так званий палац-резиденція імператора Миколи I), а 1919 року більшовицька влада перейменувала її на Леніна [13, с. 20-21]. Уже за кілька місяців настав час денікінської окупації й назва «Дворцова» повернулася. Пізніше більшовики знову перейменували вулицю на Леніна. У 1941 році, одразу ж після окупації, нацисти знову повернули назву вулиці, яка ще раз була змінена після повернення радянської влади. Наприкінці 2011 року центральну частину вулиці влада знову нарекла Дворцовою (перейменуванню передували протести професорсько-викладацького складу факультету філології та журналістики КДПУ ім. В. Винниченка, які вказували на те, що слово «Дворцова» є суржилом і пропонували перейменувати вулицю на «Театральну»).

Майже вся центральна частина вулиці – архітектура другої половини XIX – початку XX ст. Перші поверхи будинків у центрі – це часто магазини (характерні великі широкі вікна), другі – житлові квартири.

16. Гімназія-інтернат-школа мистецтв та Управління СБУ в Кіровоградській області

Це колишній театр «Ілюзія» та Гостинний двір, к. XIX ст., творіння думки видатного українського кіровоградського архітектора, який є автором проектів значного числа будівель у місті – Яків Паученко.

17. Перехрестя Дворцової/Шульгиних

На цій вулиці жила людина, яка разом із побратимами поклала своє життя *під Крутами за українську незалежність*. Ім'я нашого земляка – Володимир Шульгин, який у ті роки здобував освіту в Києві. Досконало володів французькою мовою, мав ґрунтовні знання з історії України, які лягли в основу його непохитних світоглядних позицій. У нього було все для того, аби стати в майбутньому визначним ученим, – але доля вирішила інакше... [24].

Як тепер вирішимо ми, нащадки тих, хто поклав життя за майбутнє України там, під Крутами?

18. Бібліотека для юнацтва

Офіційний рік будівлі можна дізнатися, якщо поглянути на флюгер (1911).

Незалежність можлива, якщо справу продовжать прийдешні покоління. Цьому сприяє діяльність нинішньої обласної бібліотеки для юнацтва.

19. «Ощадбанк»

Раніше на цьому місці стояв будинок Громадського клубу. І на ньому була встановлена мармурова меморіальна дошка з написом: «У цьому будинку з 1869 по 1883 роки виступав любительський театральний гурток, заснований І. К. Карпенком-Карим та М. Л. Кропивницьким. У 1875 році тут уперше були поставлені *«Вечорниці» П. І. Ніщинського*. У спектаклі брали участь П. І. Ніщинський, М. Л. Кропивницький, І. К. Карпенко-Карий, М. К. Садовська-Барілотті, М. К. Садовський».

А ще 27 жовтня 1882 року в цьому приміщенні була поставлена знаменита «Наталка Полтавка»! [13, с. 21].

20. Літоб'єднання «Степ»

Між першим і другим поверхами цього приміщення з аркою розміщена кімната обласного літературного об'єднання «Степ». У ній відбуваються мистецькі засідання, учасниками яких є як старше по-

коління, так і молодь. Діяльність літоб'єднання сприяє розвитку української літератури та культури загалом.

21. Перехрестя Дворцової/ Чорновола

До революції вулиця називалася Іванівською. У 20-ті роки ХХ століття їй присвоїли ім'я діяча більшовицької партії наркома освіти Анатолія Луначарського. Після здобуття незалежності Україною підіймалося питання про перейменування цієї вулиці. Найбільш підтримуваним варіантом була назва «вулиця В'ячеслава Чорновола». Чому? Через декілька десятків метрів дізнаємося [13, 26].

22. Меморіальна дошка В. Чорновола

В'ячеслав Чорновіл – український політик, публіцист, літературний критик, діяч руху опору проти зросійщення та національної дискримінації українського народу, політичний в'язень СРСР. Провідник українського національно-демократичного визвольного руху кінця 80-х – 90-х років; Герой України (2000, посмертно).

У будинку на цій вулиці 1999 р. В'ячеслав Чорновіл дав свою останню лекцію у житті, провів зустріч із міською громадою. По дорозі з Кіровограда до Києва в автокатастрофі за нез'ясованих і вкрай підозрілих обставин він загинув.

23. Біла дошки Валерію Гончаренку

Валерій Гончаренко (1942 – 2000) – український поет, публіцист, фундатор та керівник літературної студії «Сівач». Народився на Луганщині. Закінчив філологічний факультет Кіровоградського педагогічного інституту. Працював у редакціях газет Кіровограда та Миколаєва. Автор багатьох поетичних книжок («На розі полудня», «Парад химер» та ін.), п'єс («Добро і зло», «Сміх Іуди», «Необшліфовані діаманти»), прози. Член СПУ, лауреат премії ім. Ю. Яновського. Обласною організацією НСПУ та ПВЦ «Мавік» у 2000 започатковано обласний літературний конкурс ім. В. Гончаренка для молодих авторів [25, 25 – 26].

24. Міський палац культури

Я зупинився тут, щоби ви звернули увагу, чим є нині міський палац культури... – в основному це торговельні площі.

25. Перед стелою Героїв Майдану

На цій площі в часи перебудови творилася нова незалежна Україна. На цій площі відбувалися Майдан і Євромайдан. На ній донині проводяться різноманітні акції, зокрема на утвердження Незалежності України.

У нас є Україна. Але незалежність її твориться дотепер.

Дякую всім за увагу і вітаю з 25-річним ювілеєм Незалежності України!

Джерела та література:

1. Кецко Е. Историко-градостроительный анализ развития г. Кировограда [Електронний ресурс]: Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І. Чижевського. – Цифрова бібліотека. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/elib/ketsko/kirovohrad.html>.
2. Матівос Ю. М. Місто на сивому Інгулі. – Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград, ТОВ «Діаграма», 2004 р. – 296 с.
3. Петренко І. Д. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941 – 1944 рр. (серія «Архівні документи свідчать») – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – 554 с.
4. Даценко В. В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки ВВВ (1941–1945). – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. – 304 с.
5. Рішення Кіровоградської міської ради № 2881 від 24 лютого 2014 року «Про перейменування площі Кірова, вулиць Дзержинського та Орджонікідзе».
6. Пасічник Л. Від Єлисаветграда до Кіровограда // Вечірня газета. – 28 грудня 2012 р. – № 1 (1293), – С. 12.
7. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Книга перша. – Кіровоград, 2008. – С. 8 – 54.
8. Шевченко С. І. Кіровоградщина – козацький край. – Кіровоград, 2001. – 28 с.
9. Шевченко С. І. Українська доля Нової Сербії. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини (Кіровоградщина в українсько-сербських зв'язках (1752-2002)). – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2004. – 168 с.: іл.
10. На память о родном крае: История Центральной Украины в слове, красках, фотографиях и почтовых открытках [Текст] / авт.-сост. А. В. Чуднов. – Кировоград: Имекс-ЛТД, 2008. – 432 с.
11. Кривенко В., Шляховий К. Символіка Кіровоградщини Альбом. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2008. – 208 с.: іл.
12. Єлисаветград: архітектура старого міста. Випуск 3.: Містобудування другої половини ХІХ – початку ХХ століття / упоряд. Н. Таратута. – Кіровоград: ОЮБ ім. О. М. Бойченка, 2014. – 35 с.: фотоіл.
13. Матівос Ю. М. Вулицями рідного міста – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 104 с.
14. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини – Кіровоград: Мавік, 2003. – 246 с.
15. Куценко Л. «Народу самостійні діти...». Українська доля Дикого поля / Леонід Куценко. – Кіровоград: Спадщина, 2005. – 120 с.
16. Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / За ред.: І. А. Козир. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – 304 с.: іл.
17. Тарасові шляхи Приінгулля. – Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф, 2014. – 185 с.
18. Босько В. М. Історичний календар Кіровоградщини на 2012 рік. Люди. Події. Факти. Кіровоград: Центр.-Укр.вид-во, 2011. – 260 с.
19. Панченко В. Є. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок / В. Є. Панченко. – К.: Твім інтер, 2004. – 286 с.
20. Шурапов В. П. Марко Кропивницький та його спадкоємці: іст. нарис / В. П. Шурапов. – Кіровоград: КОД, 2010. – 391 с.: іл.
21. Ярош В. П. Меморіальний музей М. Л. Кропивницького у Кіровограді: путівник / В. П. Ярош. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 45 с.

22. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність / за заг. ред. О. В. Чуднова. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 640 с.: іл.

23. Кавалерія: від Єлисаветградського офіцерського кавалерійського училища до Української кіннотної військової школи ім. Будьонного (1850-і – 1930-і рр.): Книга-альбом. Автор тексту Шевченко Сергій Іванович; підбір фотознімків, додаткових, архівних, картографічних матеріалів Чуднов Олександр Вікторович. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2015. – 232 с.

24. Шевченко С. І. Шульгини. Інгульська сторінка. – Кіровоград: Імекс, 2013. – 145 с.: іл. – (Єлисаветградське коло).

25. Куценко Л. Літературний словник Кіровоградщини / Леонід Куценко. – Кіровоград, 1995.

Відомості про автора: **Левицький Василь Вікторович**, журналіст, екскурсовод, засновник туристично-краєзнавчого клубу «Пізнання», м. Кропивницький.

Віктор Маруценко

Музей історії Долинського району

Стаття репрезентує краєзнавчі спогади та роздуми про особливості заснування та розвитку музею історії Долинського району. Подається характеристика та опис експозицій музею, які широко розповідають про початок залізничного будівництва на землях нинішньої України, містять багатий матеріал про виникнення станції та міста Долинська.

Ключові слова: музей, експозиція, історія, Долинський район, художники, культура.

Ethnographic memories and reflections on the specifics of founding and development of the museum of history of the Dolinska district are presented in this article. Characteristics and description of the displays of the museum, which widely explain the beginning of railway construction in the territories of modern Ukraine and ample material on the emergence of the town and railway station of Dolinska are presented.

Key words: museum, display, history, Dolinska district, artists, culture.

Статья представляет краеведческие воспоминания и размышления об особенностях основания и развития музея истории Долинского района. Дается характеристика и описание экспозиций музея, которые широко рассказывают о начале железнодорожного строительства на землях нынешней Украины, содержат богатый материал о возникновении станции и города Долинская.

Ключевые слова: музей, экспозиция, история, Долинский район, художники, культура.

До 50-річчя музею

Музей історії Долинського району заснований у грудні 1966 року на громадських засадах. Певний час розміщувався в одній із кімнат другого поверху районного будинку культури. У 70-і його переселили в допоміжну будівлю, в підвалі якої була кочегарка для опалення будівлі. У 80-і – перебував у невеликій холодній кімнаті та кінобудці станції юних техніків і будинку піонерів. Протягом 90-х зовсім не працював – у районному центрі не могли знайти приміщення, придатне під розміщення музейного закладу.

На цей час припадає моє знайомство з долинським художником Володимиром Сіденком. Через нього відкрив для себе захоплюючий світ людей пензля і різця. Вразила київська майстерня Андрія Німенка на вулиці Перспективній: лабораторія задумів і звершень, пошуків і сподівань митця. По-іншому подивився на місто Миколаїв. Йому більшу частину свого творчого життя віддав скульптор Анатолій Коптев. Аматор рано пішов за межу. Про нього в місті на Південному Бузі та Інгулі розповідають створені ним пам'ятники і пам'ятні знаки: адміралу Макарову, «Миколаївщина», визволителям Миколаєва, адміралам, командуючим Чорноморським флотом – М. Лазарєву, П. Нахімову, Ф. Беллінсгаузену біля Миколаївського музею суднобудування і флоту...

Спроби організувати художні виставки у місті були. Це робили художники Віктор Синиця, Віктор Сорбат, Володимир Сіденко, Олександра Юркевич. Свої полотна вони виставляли під час червоних свят у парку залізничників. Іноді це робили в центрі Долинської. Такі виставки більше нагадували протестну демонстрацію периферійних митців, робота яких оцінювалась і оплачувалась лише за кількістю виготовлених плакатів і стендів наочної агітації.

Зовсім іншою виявилась виставка робіт Андрія Німенка, що відкрилась 6 лютого 1993 року в Долинському будинку дитячої творчості. Вона продовжила Всеукраїнський звіт митця, розпочатий пересувними виставками у Новоград-Волинському, Білій Церкві, Кіровограді, а в Долинській демонструвалась у просторому залі й була доступною протягом кількох тижнів.

Неіснуючий Долинський краєзнавчий музей отримав від автора перші художні твори: «Тиха вода» і «Здається кращого немає» (пастель), скульптуру «Композитор Білаш» (гіпс), «Л. Масенко» (майоліка), «Сол-

даська задума» (терракота), «Гетьман України» (дерево), медалі: «Веселі Боковеньки» (бронза), «Симон Петлюра» (кераміка).

Пройде небагато часу і музей знову поповниться полотнами. На цей раз роботами Анатолія Коптева. Допоможе їх придбати Олексій Собко, голова правління ордена Трудового Червоного Прапора колгоспу імені Щорса. На території господарства було село Братський Посад. Там народився майбутній митець. Після смерті скульптора О. Собко підтримував сім'ю матеріально, придбавши частину творів земляка. Нині вони стали окрасою Марфівської одинадцятирічки і нашого вже реально існуючого музею.

Знаковими для художників краю виявились дві визначні дати початку дев'яностих років: відзначення вікового ювілею дендрологічного парку «Веселі Боковеньки» (1993) і святкування 50-річчя звільнення району від гітлерівських загарбників (1994). Цим подіям присвячувались художні виставки. Андрій Німенко із столичного Києва на півроку перебрався до дендропарку. Його кімнати у відомчому будинку парку стали майстернями. В них виношувались і реалізовувались задуми скульптора і медальєра: меморіальна дошка, гіпсове погруддя, медалі засновнику парку Миколі Давидову, керамічна медаль на честь визволення міста.

Надхненно працювали місцеві художники. Вони мали досить мотивації, щоб творчими задумами постійно наповнювались вітрила їхніх бажань. У кінці 1994 року випала нагода стимулювати їхню творчість. Обласне управління культури, його начальник Микола Іванович Сиченко, обласні бібліотеки імені Чижевського та Бойченка погодились прийняти в Кіровограді звіт творчої інтелігенції та художніх колективів Долинського району. Починаючи його, ніхто з нас не сподівався, що він стане творчим тріумфом степовиків, визначить провідне місце району в обласному рейтингу культури.

Багатомісячні зустрічі з обласним глядачем у бібліотеці імені Д. Чижевського відкрила виставка художніх картин В. Сорбата «Білим цвітом калина цвіте». Вона одержала не лише схвальні відгуки відвідувачів, газет, радіо і телебачення, а й сформувала у шанувальників прекрасного бажання нових зустрічей із творчим доробком митців Долинського району.

Художні полотна Анатолія Коптева у січні 1995 року своїм «Поверненням» (так називалась виставка) на малу батьківщину посилили інтерес вибагливого глядача, стали для них відкриттям.

Наступні зустрічі з художниками Володимиром Сіденком «Солдат малює рідну землю», Віктором Синицею «Краю мій, моє ти Приінгулля», Олександром Юркевич «Долинщина моя, краю мій чудовий, весною ти

квітуєш у бужку, а влітку – сонцем соняхами», Андрієм Німенком «Земна нев'януча краса» тільки підтверджували ці враження.

Звіт художників доповнила книжкова виставка «Перлина степового краю», два літературні вечори в бібліотеці імені Бойченка: «З долонь моїх зростає доброта» з участю поетеси Тамари Журби – члена Спілки письменників України, її брата Василя – прозаїка і Михайла Черниша – керівника літературної студії «Струмок», яка спрямовувала літературні дарування при районній газеті «Долинські новини», та «Все від любові прекрасне і суще», на якому шанувальники поезії і пісні ознайомились із творчістю поетів Любові Баранової і Михайла Родинченка, прозаїка Івана Грищенка, самодіяльного композитора Олександри Лисенко. Вірші земляків на вечорах виконувала теж землячка – артистка драматичного театру Людмила Охвatenко. Аматори з інших районів чогось подібного із периферійної глибинки до обласного центру привезти не змогли. Проведені в Кіровограді заходи пробудили творчі сили краю від застою і летаргічного спокою.

На мої і Володимира Сіденка листи відповів із російського міста Армавір уродженець Долинської, військовий льотчик, художник за покликанням (закінчив Миколаївське училище, вчився у Харківському художньому інституті) – Андрій Романовський. 17 лютого 1995 року дві картини митця, передані з Кривого Рога його братом Григорієм і Лідією Олексійвною Данілейко, поповнили художню колекцію земляків у Долинській.

Ще через деякий час, 18 січня 1996 року в невеличкому будиночку на вулиці Дзержинського у Долинській відкрив для себе одного із перших художників краю Проценка Степана Андрійовича (1880-1956). Олександра Данилівна Суханова передала мені дві картини митця, написані у 1925 році: портрети брата художника Йосипа і його дружини Євдокії Яківни. Гостюючи в Долинській і селі Березівці, художник часто малював рідних і знайомих. Манера написання портретів, глибина передачі рис і характерів його героїв переконливо вирізняли від інших художнє обдарування земляка.

Через два місяці число авторів художньої палітри поповнили твори Костянтина Заруби. Після тижневих пошуків у Києві мені пощастило зустрітись з художником. Йому тоді йшов 86-й рік. Простора чотирікімнатна квартира в центрі Києва нагадувала художню майстерню: у кожній стояли мольберти. Сам автор високий, сутулий, окрилений незалежністю України, малював старовину і козаччину, шкодував за роками і поспішав надолужити втрачене. З Києва привіз його «Автопортрет» і

«Дачі робітників під Харковом». У 2010-у, в дні вікового ювілею художника, колекція картин К. Заруби поповнилась новими творами. Їх передала музею дочка митця Ірина, теж художниця.

Поява нових авторів, їхніх творів вимагала логічного завершення – оформлення місця їх показу. 30 січня 1996 року в упорядкованому словацькими будівельниками холі Долинської школи мистецтв відкрилась виставка художників, життя і творчість яких пов'язані з Долинщиною. Відвідувачі одержали можливість познайомитись, оцінити і милуватись творчим надбанням Василя Білого, Володимира Бондаренка, Анатолія Коптева, Ольги Корсунської, Андрія Німенка, Степана Проценка, Андрія Романовського, Володимира Сіденка, Віктора Синиці, Віктора Сорбата, Олександри Юркевич, Сергія Яковенка. В її відкриті взяв участь Юрій Компанієць – начальник Кіровоградського управління культури.

Цій виставці з часом і не надовго судилось стати районною картинною галереєю, з поновленням роботи районного музею – відділом образотворчого мистецтва.

У середині двохтисячного Знам'янське відділення залізниці проводило активну роботу з передачі соціально-культурної сфери, що була на її утриманні, органам місцевого самоврядування. В Долинській ліквідували відомчий дитячий садок, місту передали житловий фонд, дійшла черга до клубу залізничників: його вирішили продати, майно й інвентар забрати до Знам'янки.

Районному відділу культури вдалось відстояти і приміщення, і кадри культпрацівників. Крім того, відділення дороги виділило райвідділу культури кошти на ремонт покрівлі клубу. Реорганізований заклад одержав назву Долинський районний культурно-дозвіллевий комплекс. Не відремонтованою, незважаючи на виділені кошти, залишилась покрівля.

Південно-західні кімнати приміщення, від залізниці, де у свій час містилась відомча бібліотека, відвели під районний музей.

Відновлений у 2002 році колишній краєзнавчий заклад отримав статут, нову назву – музей історії Долинського району, став місцем, де у більший із двох експозиційних кімнат демонструвався творчий доробок Андрія Німенка, у меншій – твори художників-земляків із районної картинної галереї. Була ще й третя кімната. В ній було звалище непотребу вперемішку з експонатами, будівельним матеріалом та інвентарем. Ще в гіршому стані були фондові кімнати.

Перший офіційний директор музею Віктор Вернигора здійснив юридичне оформлення закладу, провів ремонтні роботи. Найбільша кімната прикрасилась підвісною стелею, набула естетичної привабливості та про-

сторю. Одержані від А. Німенка художні полотна, графіка, пастель, скульптура, медалі, поетичні збірки й рукописи, фотографії, періодика в певній мірі були упорядковані, скульптура пройшла реставраційне оновлення з участю автора. Відтворений заклад більше був схлжим на художній музей, залишався далеким за формою і змістом від свого попередника, створеного у другій половині 60-х років минулого століття.

Мабуть, це добре розуміли і Є. Бондюк – заступник голови райдержадміністрації з гуманітарних питань, і М. Стахов – начальник відділу культури райдержадміністрації. Я вже перебував на пенсії, коли останній із них у січні 2006-о запропонував мені місце роботи в музейному закладі. Від директорської ноші відмовився, пославшись, що вона зайнята. Погодився на нову для музею посаду – зберігача фондів.

З директором музею розмова була короткою: «Вікторе Івановичу, з чого почнемо?», «Будемо складати акт передачі», – відповів керівник. Щось подібне з фондovими матеріалами в музеї робилось із року в рік. Переписаними актами робота з фондами й звершувалась. «Ні, – не погодився я. – Ось книга обліку і почнемо в неї записувати все, що є у музеї».

Розпочалась, як виявилось, тривала, багаторічна робота над створенням закладу, який відповідав би завданням сучасної, незалежної самобутньої держави Україна.

Не маючи фінансування, пішли від доступного – музей створювався під події, пізніше об'єднані часом та тематичною спрямованістю. Створення концепції закладу залишаємо наступникам. Можливо їх не obsідають злидні, а влада зрозуміє, що нашому суспільству музейні заклади потрібні теж.

Йдуть тривалі й нелегкі пошуки місця нашого музею в цьому процесі. Головний напрям, його риси вже конкретно окреслені. Музей чітко визначився з розділами, експозиціями, стендами. Маючи багатий, що постійно поповнюється, матеріал, він глибоко й переконливо характеризує край, суспільні відносини, місце в цьому процесі степовиків – жителів території.

В основних і допоміжних фондах закладу зберігається понад 6 тисяч експонатів. Серед них – унікальні: окам'яніле дерево, вік якого сягає 250 мільйонів років, предмети старовини – ткацький верстат, ночви, глечики, макітри, ложки і ложечки, ступи, жорна, музичний інструмент, одяг, спортивний інвентар і форма спортсменів-земляків учасників олімпійських ігор, чемпіонатів Європи, колишнього СРСР, України Ігоря Олізаренка, Наталії Колісниченко, Максима Педюри...

Відкриває огляд велика експозиція «Дописемний період розвитку території між Інгулом і Боковою». Вона створена за матеріалами досліджень, проведених археологами Нінель Бокій і Миколою Тупчієнком (Кіровоград), Віктором Фоменком (Миколаїв). Останніми роками пошукову роботу проводять Олексій Орлик (Кіровоград), Юрій Лук'янченко (Кривий Ріг), уродженець Долинської Ігор Шевченко, залучені ними студенти Криворізького педуніверситету.

Археологічні відкриття дозволили відтворити залишки кременної майстерні, віднайденої на схилах балки, що прилягає до Боковеньки, і має більш ніж 70-тисячний вік, перенестися у стоянки прадавніх людей епохи мезоліту (середнього кам'яного віку, ІУ тисячоліття до н.е.), віднайдених на господарській ділянці села Пишного, в селах Іванівка, Першотравневе, Лаврівка, в м. Долинська, розповісти про розкопки Малої Тернової Могили біля села Новосавицького із залишками поховань, як переконують науковці, царської особи скіфів. Музей виставляє фотографії цих знахідок. Оригінали зберігаються у фондах музею археології Національної Академії Наук України.

Музейна вітрина переносить відвідувачів у епоху сарматського господарювання в степах (II-е ст. до н.е. – II-е ст. н.е.). Ви зустрінетесь із лобовою частиною голови кам'яної баби та виписаними на ній характерними для сарматів знаками – тамгами.

Окремою сторінкою виписані в музеї події Північної війни між Швецією і Росією, її епогей – Полтавська битва. Кульмінаційний момент відтворила експозиція «Драма під Полтавою», підготовлена з нагоди 300-річчя битви (2009). Вона розповідає про заключні сторінки полтавської трагедії – форсування Дніпра на Переволочний і про перехід Карла XII – короля Швеції та Івана Мазепи – гетьмана України через так зване «дике поле»..

Підтверджують описані події карти, дослідження, тритомна «Історія запорожських козаків» Дмитра Яворницького, нариси з книг Михайла Шеремета «Осінні мотиви» і «Я родом з Варварівки».

Вдалось встановити історичне походження села Швединівка. Архівно підтверджено, що це село не мало ніякого стосунку до пересування шведського короля і шведів цими землями влітку 1709 року. Воно отримало назву за прізвищем поручика М.Я. і корнета К.Я. Швединових, у власності яких перебували ці землі. (Дивись «Александрійская межевая канцелярия» Ф. 490, оп. 1, 1803-1918, л. 50, 1824 р. у держархіві Кіровоградської області (ДАКО)).

Музей історії – це широка розповідь про початок залізничного будівництва на землях нинішньої України, багатий матеріал про виникнення станції та одноіменного міста Долинська. Не розумію, як могли залишити без уваги цей розділ мої попередники. В ході розбудови Харківсько-Миколаївської залізниці на 407 версті від Харкова виникла станція четвертого класу. Відкривши багаті поклади криворізької залізної руди, верхньодніпровський землевласник Олександр Поль понад п'ятнадцять років переконував органи влади у необхідності будівництва залізниці на Криворіжжя з продовженням її до найближчої станції Харківсько-Миколаївської залізниці – Казанка. Рельєф і проєктанти внесли зміни у будівництво: стиковою, вузловою стала станція Долинська. 18 травня 1884 року вона прийняла перший потяг із Криворізької(пізніше Катеринівської) залізниці.

Мені довелося побувати на багатьох станціях Одеської і Придніпровської залізниць, звести до музею багато залізничних атрибутів, без яких було неможливе існування ні залізниці, ні станції. Створювати розділ про залізницю допомагали сотні залізничників, іноді просто зацікавлених людей. Коли вони відвідують музей, відчуваю: не розчаровуються.

Актуальною продовжує залишатись тема Голодомору 1932-1933 років. Його жертвами стали сотні, якщо не тисячі мешканців району. Про долі багатьох із них ви узнаете з книги «Боковенька-2004», дослідження, спогади, документи до 70-річчя голодомору на Долинщині. Ще переконливішими стануть ці враження, коли ви побуваєте в нашому музеї.

Розповідь про хліборобний рід Савенків із села Варварівка. Впевнений, його доля не залишить вас байдужими. Коли велику сім'ю з чотирма синами, а народжувались вони у високоси з 1912 по 1924 рік і найменшою дочкою за любов до землі, важкої хліборобської праці та в науку для інших у 1930 році серед перших противників колективізації вивезли з села на негостинні відроги Північного Уралу, то родину не зламали життєві будні і презирливе ставлення. Навпаки, найменший із синів, дев'ятнадцятирічний Іван у грізні роки війни став танкістом Червоної Армії і боронив від гітлерівської нечисті країну, яка репресувала його родину. На річці Молочній біля Каховки втратив праву руку. Потаємними думками поділився з хірургом: «Хочу бути художником». Лікар знайшов слова підтримки важкопораненого: «Ілля Рєпін, коли відмовила правниця, творив свої шедеври лівою...».

Іван Савенко закінчив Київський художній інститут, аспірантуру Ленінградського інституту живопису, скульптури і архітектури

ім. Рєпіна, став заслуженим художником Російської Федерації. Його, як художника, знають в Європі, Азії, Америці.

У середині 70-х він наважився написати лист своїм землякам у Варварівку. Відповіді не одержав. Сам іноді бував у Києві, любив творчі відрядження проводити в будинку художників у Сєднєві на Чернігівщині. Але приїхати в село, де його родину віднесли до ворогів народу – не наважився. Взнаки давався синдром голодних років.

У 90-х минулого, на початку нинішнього століття знайти матеріали про Івана Савенка в Україні було неможливо. Terra incognita для неї він залишається й сьогодні.

Музейний заклад намагається подолати існуючу ізоляцію. У 2014-у, до річниці народження художника вийшов поштовий конверт із портретним зображенням Івана Савенка, в музеї історії проведено урочистості та спецпогашення філателістичної продукції.

Опричники совєтів голодом розправились із кавалером чотирьох георгіївських хрестів і трьох георгіївських медалей «За хоробрість», уродженцем села Василівки Сидором Проходом.

«У 1919-у, – розповідає дочка врятованого С. Проходом чотирирічного хлопчика-українця, від якого підвеселілий денікінець забажав отримати «арбуза» із кучі кавунів і гарбузів, що знаходились біля стодола. Піднесений хлопчиком гарбуз викликав лють завойовника: «Смеєшся, хохлєнок!» – і над дитячою голівкою блиснув клинок. Розправу попередив Сидір Прохода, що перебував неподалік, вистрілюючи із рушниць у денікінця з піднесеною рукою. Переслідування білими хоробрий вояка уник, а подолати голод тридцятих виявився безсилим».

Ще одна велика й невичерпна музейна тематика – Друга світова війна 1939-1945 років. У музеї вона представлена документами, художньою і науково-мемуарною літературою, зразками військових одностроїв та озброєнь.

Завдячуючи його самопожертві, подвигу, славу нашому краю творили Герої Радянського Союзу Алексєєнко О.М., Задорожний М.Г., Лядський Т.С., Шевченко І.М., повні кавалери орденів Слави Сичов М.І. і Сущенко О.О., кавалер трьох орденів Слави третього ступеня Таран І.М., сотні інших степовиків, що вписали свої імена на скрижалі історії: Єрмак І.Г. – артилерист, гармата якого зберігається в музеї військ зв'язку і артилерії м. Санкт-Петербурга, Зінов'єв М.К. – льотчик, що здійснив один із 14 повітряних таранів гітлерівських літаків над акваторією Чорного моря, Таран І.Ф. – танкіст, кавалер чотирьох орденів Червоної Зірки, який всупереч чорній традиції протягом чотирьох років війни ходив у танкові ата-

ки, Бондюк К.В. – командир партизанського загону «Вперед», що діяв у суворих умовах Карелії та багато інших не нагороджених, невідомих і забутих, що наближали день знищення фашизму як могли. Їм вдячні долиничани поставили обеліски, пам'ятні знаки і пам'ятники. Музейники домагаються, щоб їхній подвиг ніколи не залишався забутим.

Переконливо розповідають про Долинщину тематичні експозиції музею. На одній із них – «Наукова і військова еліта степового краю». Відвідувач знайомиться з-понад чотирма десятками особистостей: академіків, докторів наук, професорів, інших сподвижників, що працювали або працюють в багатьох галузях науки і техніки, мистецтва і архітектури. Це доктори наук: медицини – Олександра Лук'яненко, вона ж міністр соціального забезпечення Української РСР 1979 – 1991 років, економічних – Іван Гнибіденко, технічних – Сергій Волотковський, кібернетики – Федір Гаращенко, геології – брати-близнюки Віктор і Юрій Нагорні, сільського господарства – Анатолій Сердюк, біології – Павло Бадалов, історії – Віктор Брехуненко, дійсний член Академії інженерних наук України Олена Головкіна, академік архітектури – Василь Каменщик, дійсний член Російської Академії природничих та міжнародної Академії Інформатики Анатолій Павліков, член-кореспондент педагогічних наук України Анатолій Салогуб, інші.

Вихідцями з району є два генерал-лейтенанти: Микола Нещадим – Української і Анатолій Поздняков – Російської армій, генерал-майори Анатолій і Микола Бойки, Володимир Дудкін і Андрій Лесовий (Лісовий).

П'ятдесят долиничан носять почесні звання: чотири – Герої Радянського Союзу, п'ять – Герої Соціалістичної Праці, один – народний артист України, вісім – заслужених учителів, сім – заслужених працівників сільського господарства, шість – заслужених працівників культури нашої держави...

Такими ж багатими, часом несподіваними за інформацією, є експозиції «Культура: погляд через століття». Готуючи її, організатори відкрили рік народження духової музики на станції Долинська (1910). Пов'язана ця подія з Іваном Тарновим. Перших «духовиків» донесла нам фотографія з учасниками новорічних і різдвяних свят 1912-1913 років, що проводились у залізничному училищі на станції Долинська з участю Антона Макаренка – педагога і майбутнього радянського письменника. Викликають інтерес розповіді про «Літературну Долинщину», про «Спортивні меридіани земляків».

Своєрідною даниною вдячності ліквідаторам найбільшої техногенної катастрофи сучасності стала постійно діюча експозиція «Мічені атомом: 25 років після Чорнобильської трагедії». 498 прізвищ, 382 індивідуальні, майже два десятки портретних або сюжетних фотографій, документи, література – далеко не повна розповідь про масштаби і наслідки трагедії і нелегкі долі земляків.

В окремій кімнаті музейного комплексу виставлені твори художньо-го мистецтва: картини, скульптура, медалі... Вражає своїм виконанням декоративна ваза Ольги Корсунської, виготовлена з нагоди 50-річчя присвоєння Долинській статусу міста районного підпорядкування. Свою приналежність до Долинської авторка пояснює народженням в нашому місті дочки. Такими ж, з історичним підтекстом, є писанки Сергія Яковенка, аплікаційні роботи з соломки Тетяни Кузьменко, вишиті хрестиком образи, ікони Катерини Савельєвої (Анчевської), ікона, виконана засобами синтетичного мистецтва Ольги Кондратенко, напільна ваза лозоплетільника Сергія Ткачова, ляльки-мотанки Ольги Яковенко і Діни Гетьманець.

Районний музей – місце щорічних художніх виставок. У ньому відвідувачі знайомились із синтетичним мистецтвом Артема Кіндріцького (2007). Демонструвались писанки з нагоди піввікового ювілею Сергія Яковенка (2008). Широким показом картин у музеї відмічали 70-річчя від дня народження Віктора Синиці (2008), віковий ювілей портретиста, карикатуриста і шаржиста Костянтина Заруби (2010), двічі демонструвала своє мистецтво малювати іванівська художниця Тетяна Федоренко. Її остання виставка «Ровесниця музею» (2011), присвячена 45-річчю від дня заснування нашого закладу. Присутніх заворожувала виставка світлин фотомайстра Валерія Білокрила (Білокриса) «Дендропарк «Веселі Боконьки» – пізня осінь» та фотографій участі українських спортсменів у XXX літніх олімпійських іграх 2012 року в Лондоні.

Працівникам музею спільно з редакціями обласної газети «Народне слово» і Всеукраїнського журналу «Хобі» через свої сторінки вдалось популяризувати світ захоплень багатьох долинчан: вишивальниці з Іванівки Ольги Куделі, збирача легенд Михайла Шеремета з Варварівки, ілюзійніста Василя Бондарчука, голубовода Георгія Скориніна, лозоплетільника Сергія Ткачова, писанкаря Сергія Яковенка, музейника Віктора Маруценка з Долинської...

Музей поповнився полотнами нових авторів: Андрія Яковенка, Галини Коптевої, Володимира Заставського, Віктора Магдаченка, для яких мала батьківщина – це й музей історії Долинського району.

Не можна не згадати про співпрацю закладу з відомим Кіровоградським скульптором Віктором Френчком. На фасаді музею встановлені дві меморіальні дошки його роботи: лікарці, Герою Соціалістичної Праці Наталії Ленгауер і відомому європейському вченому і соціологу Іполиту Бочковському – уродженцям станції Долинська. Ще на підходах до музею вони налаштовують відвідувачів на серйозну зустріч із минулим. У самому музеї це підтверджується ще однією зустріччю – із погруддям Ольги Долинської, яка ніби запитує відвідувачів: «А чи багато ви знаєте жінок, прізвищами яких названо станцію, місто, район?» Довершує це враження повернений на історичну батьківщину Бонавентура Копач, герой комедії І. Карпенка-Карого «Гроші» («Сто тисяч»), один із перших «дослідників» краю, шукач пригод і скарбів на річці Боковенька. Ошуканого Калитку він заспокоює: «Та годі вам, Никодимович, убиватись. Заспокойтесь на щот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там сила грошей. Вірте, що достанем. Мені само проведення указує цей путь...».

Стоїть Копач у музейному залі й показує відвідувачам рукою на карті: «Там Боковенька!» І вони вірять цим словам, бо в Копача і записник, і карти, і шуп.

Далеко не всі тоді, у 2006-у, сприйняли серйозно моє бажання навести порядок біля музейної частини комплексу. Декому воно здалось сізифовими забаганками: вичікували, спостерігали, не сприймали меморіальних дошок.

Я вдячний багатьом долинчанам, що повірили і підтримали бажання зробити територію біля музею привабливою. Насамперед районній і міській владі, керівникам житлово-комунального управління, лісомеліорації, дендрологічному парку «Веселі Боковеньки»...

З часом при вході до нашого закладу появився великий стенд «Їх підтримкою стає привабливішим наш музей». На ньому сьогодні 44 фотографії не байдужих до музейної справи людей, що бажають нам уважних відвідувачів, цікавої інформації та успіху. Переліком їхніх прізвищ я й закінчу свою розповідь про Музей історії Долинського району. На стенд занесено: братів Валерія і Василя Булавок, подружжя Лідію і Ігоря Євдокименків, вони обрали собі покликання – допомагати музею, Івана Таргонія, Петра Костючка, Наталію Собко, Миколу Пашенка, Олександра Шевченка, Анатолія Бобрусенка – керівників сільськогосподарських підприємств, Володимира Кошмана, Сергія Шандрука, Володимира Жданюка – керівників приватних організацій, Валентину Кравець, Віктора Коваленка, Станіслава Коваленка, Олексія Коломійцева, Андрія Райковича, Віталія Малагу – керівників організацій і підприємств, Сергія Зелено-

корінного, Валентину Панченко, Леоніда Варенюка – голів міста Долинської, Богданівської і Маловодянської сільських рад, Андрія М'якого – депутата Кіровоградської обласної ради, Василя Кондратця – професора Кіровоградського Національного Технічного університету, Геннадія Вітряка – голову Долинської райдержадміністрації, Олену Кривонос і Оксану Стингу – керівників районного фінуправління, Галину Бурмаченко – співачку, Катерину Анчевську – викладача з Харкова, Ольгу Кондратенко – художницю та інших. Ці люди варті окремої розповіді про свою добротність. Будемо чекати нагоди, щоб віддати належне кожному.

Джерела та література:

1. Боковенька-2004. Дослідження, спогади і документи до 70-річчя голодомору на Долищині. – Кіровоград, 2005. – 247 с.
2. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). Єлисаветградський римсько-католицький костел. Книга реєстрацій актів про народження. м. Єлисаветград, 08.12.1877-15.12.1893, Ф. 498, оп. 1, с. 2.
3. ДАКО, Александрійская межевая канцелярия Ф. 490, оп. 1, 1803-1918, л. 50, 1824 р.
4. Гусейнов Г.Д. Господні зерна, ТТ. 1-9 / Г.Д. Гусейнов. – Д., 2000-2005.
5. Гусейнов Г.Д. Незаймані сніги. Книга 3 / Г.Д. Гусейнов. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2010. – (Філософ із Долинської). – С. 283-396.
6. Енциклопедія сучасної України, Т. 8. – Київ, 2008. – (Долинська). – С. 221-222.
7. Енциклопедія сучасної України, Т. 12. – Київ, 2012. – (В.В. Каменщик). – С. 110.
8. Енциклопедія сучасної України, Т. 14. – Київ, 2014. – (А.А. Коптев). – С. 438.
9. Карпенко-Карий І. П'єси / І. Карпенко-Карий. – К., 2006. – (Сто тисяч). – С. 11-60.
10. Кривенко В. Поездка на Юг России в 1888 году / В. Кривенко // Исторические Вести. – 1891. – № 1.
11. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України, Т. 1 / Б. Кузик, В. Білошапка. – Д., 2005. – 452 с.
12. Куманський Б. Голуби повертаються додому // Хобі. – 2008. – № 1. – С. 36-39.
13. Куманський Б. Диво з вербової лози // Хобі. – 2007. – № 8. – С. 60-63.
14. Куманський Б. Друге «Я» – а може й перше // Хобі. – 2007. – № 2. – С. 24-31.
15. Куманський Б. Збирач легенд // Хобі. – 2006. – № 4-5. – С. 60-69.
16. Куманський Б. І ніякого шахрайства // Хобі. – 2007. – № 10. – С. 40-43.
17. Куманський Б. Котилася писанка від роду до роду // Хобі. – 2008. – № 4. – С. 24-28.
18. Куманський Б. Обереги пам'яті і душі // Хобі. – 2007. – № 7. – С. 32-35.
19. Линюк Ю.С. Сторінки історії Одеської залізниці / Ю.С. Линюк. – Одеса: Астропринт, 2005. – 252 с.
20. Линюк Ю.С. Дорога к морю, 150 лет, 1865-2015 / Ю.С. Линюк. – Одесса, 2015. – 367 с.
21. Маруценко В.Г. Боковенька-2006. Степовики: Біографічний довідник / В.Г. Маруценко. – Долинська: Поліграф-Сервіс, 2007. – 170 с.
22. Нові сторінки історії патріотів // Шляхом Ілліча. – 1966. – 8 грудня.

23. О.М. Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні: матеріали громадських читань. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2002. – 208 с.
24. Панченко Ф. Таємниця скіфського кургану // Боковенька-2000, історико-краєзнавчий збірник. – Кіровоград, 2001. – С. 11-13.
25. Платонов В.П. Человек-легенда: Александр Поль / В.П. Платонов – Д.: Проспект, 2002. – 208 с.
26. По Екатерининской железной дороге. – Одесса: ФЛП Фридман А.С., 2008. – 125 с.
27. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон, 1896, 48 с.
28. Фонди та експозиції музею історії Долинського району (МДР).
29. Хосіянова Л.М. 3 плеяди українських патріотів // Народне слово. – 2010. – 1 квітня. – С. 3.
30. Хроніка громадського, культурно-мистецького життя Долинського району в 90-х роках ХХ століття // Боковенька-2002, літературно-художній альманах. – Кіровоград, 2003. – С. 147-152.
31. Центральный государственный исторический архив (ЦГИА) СССР, Телеграммы начальника работ по сооружению Екатерининской железной дороги Титова председателю правления казенных железных работ Шаринвалю от 7 мая 1884 г., Ф. 265, оп. 2, д. 173, лл. 67, 69.
32. Центральный архив Министерства обороны СССР, наградной лист Героя Советского союза Алексеенка А.М., оп. 686046, д. 27, лл. 29, 30.
33. ЦАМО СССР, наградной лист Героя Советского союза Шевченка И.М., оп. 798756, д. 54, л. 234.
34. ЦАМО СССР, наградной лист Героя Советского союза Лядского Т.С., Ф. 33, оп. 793756, д. 27, лл. 295-296.
35. ЦАМО СССР, наградные листы о присвоении трёх орденов Славы третьей степени Тарану И.М., оп. 686196, д. 123, л. 250; оп. 686196, д. 1186, л. 161; оп. 687572, д. 1647, л. 134.
36. Шеремет М.С. Осінні мотиви / М.С. Шеремет. – Д., 2006. – 311 с.
37. Шеремет М.С. Я родом з Варварівки, Кн. 1; Кн. 2 / М.С. Шеремет. – Д., 2009. – 304 с.
38. Яворницький Д.І. Історія запорожських козаків, Т. 3. / Д.І. Яворницький. – К., 1991. – 365 с.
39. Якщо скільки талантів в одному районі, то яка ж багата Україна // Народне слово. – 1995. – 28 березня.

Відомості про автора: **Маруценко Віктор Григорович**, заслужений працівник культури України, зберігач фондів музею історії Долинського району, м.Долинська Кіровоградської області.

Музейна експозиція в Кіровоградській льотній академії як об'єкт краєзнавчо-освітньої діяльності

У статті аналізуються шляхи та засоби актуалізації краєзнавчої діяльності у вищих навчальних закладах на прикладі різноманітних видів і форм організації роботи краєзнавчих музейних кімнат, Студії історичної реконструкції, що діють в Кіровоградській льотній академії Національного авіаційного університету.

Ключові слова: *краєзнавство, експозиція, музейна кімната, Студія історичної реконструкції, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету.*

The article analyzes the ways and means of updating the regional studies in higher educational institutions on the example of various types and forms of organization of the regional history museum hall, studios historical reconstruction of operating in the Kirovograd Flight Academy of National Aviation University.

Key words: *regional history and ethnography, the exhibition, the museum hall, a studio of historical reconstruction, Kirovograd Flight Academy of National Aviation University.*

В статье анализируются пути и способы актуализации краеведческой деятельности в высших учебных заведениях на примере разнообразных видов и форм организации работы краеведческих музейных комнат, Студии исторической реконструкции, действующих в Кировоградской летной академии Национального авиационного университета.

Ключевые слова: *краеведение, экспозиция, музейная комната, Студия исторической реконструкции, Кировоградская летная академия Национального авиационного университета.*

Одним із пріоритетних завдань освіти сучасної України є виховання громадянина-патріота, готового самовіддано розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, дбати про її національну безпеку, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру і згоді в суспільстві. Особливого значення в наші дні набуває питання оптимізації героїко-патріотичної роботи серед студентської молоді.

Досвід свідчить, що формуванню цілісної історичної свідомості сприяє поєднання вивчення історії та культури України з історією рідного краю. Саме такий підхід дає можливість відповісти на запитання: Хто ми? Чий ми діти? Яких батьків?

На допомогу приходить краєзнавство, що є тим підмурівком, на якому будується історична наука. Що міцнішим він буде, то вагомішою у суспільному житті стане історія.

Краєзнавство – це один із найважливіших і наймогутніших чинників навчання, виховання й розвитку особистості, очищення суспільства.

Метою організації краєзнавчої роботи в Кіровоградській льотній академії НАУ (далі – Академія) є виховання шанобливого ставлення до історії малої Батьківщини, бажання досліджувати її, берегти пам'ять про неї.

В Академії понад шість років діє музейна експозиція краєзнавства [1].

2010 року було відкрито світлицю декоративно-ужиткового мистецтва нашого краю. Експозиція орієнтована на популяризацію художніх традицій Кіровоградщини. Побудова її визначалася подвійною функцією кабінету як навчальної аудиторії та музейної експозиції. У структурі музейної кімнати виокремлено два модулі.

Модуль 1 – колекція творів декоративно-ужиткового мистецтва. В ній представлені гончарство, дереворізьблення, соломоплетіння, витинання, тістопластика, вишивка, килимарство, писанкарство, художній розпис, клаптикове шитво, батик тощо.

Модуль 2 – історія символіки Кіровоградщини в творчості народних митців-краян. Навчально-інформаційні стенди становлять частину зовнішнього облаштування експозиції.

Упродовж 2011 – 2015 рр. створено ще кілька музейних об'єктів: «Національна культура: від витоків до сьогодення» [2], «Великий син великого народу. Єлисаветградський край на життєвому шляху Кобзаря» [3], «Друга світова війна в історичній долі нашого краю», «Авіатори Кіровоградщини – герої Другої світової війни» [4], «Ближче до Норвегії, разом з Норвегією: КЛА НАУ – Університет Нурланда» [5, 6].

14 жовтня 2015 р. відбулося відкриття музейної кімнати «Україна більше за життя».

Площа експозиції умовно розділена на оглядові зони:

- козацтво на теренах нашого краю;
- загиблі воїни-земляки – учасники антитерористичної операції.

Ця частина виставки складається з п'яти історій життя Героїв, полеглих за святу справу в ім'я України.

Йдеться про синів української нації – Бузуляка Анатолія Віталійовича, Бульдовича Сергія Івановича, Котового Сергія Феліксовича, Сніцара

Павла Леонідовича, Тельнова Євгенія Львовича. Сторінки біографії кожного з них були пов'язані з нашим навчальним закладом [7].

В музейній кімнаті експонуються стенди з портретами та біографічними довідками загиблих воїнів-земляків, артефакти з місця бойових дій, особисті речі бійців, їхні однострої, частини обмундирування, різноманітні світлини, посвідчення, грамоти, нагороди тощо.

Створити колекцію військового спорядження, документів та фото-матеріалів вдалося завдяки родичам загиблих бійців, які передали особисті речі Героїв, аби увічнити пам'ять про них і їхні подвиги. Тому до цих експонатів особлива повага, вони омиті сльозами і пройняті болем.

У наших планах – створення окремої експозиції по кожному полеглому в АТО земляку. Для цього наразі налагоджуються зв'язки з сім'ями Героїв.

Проводиться конкурс серед курсантів на створення сайту «Загиблі воїни-земляки – учасники антитерористичної операції».

Експозиція постійно оновлюється, змінюється. Вона використовується як простір для дискусій, різноманітних заходів, що мають на меті допомогти в загоєнні суспільних суперечностей, в побудові порозуміння та в спільному творенні нової України.

Сподіваємося, що експозиція стане дійовим засобом того, щоб відвідувачі усвідомили трагедію війни і не забували про неї, щоб їхні серця билися в ритмі серця стражденної української землі.

В Академії питанню героїзації осіб, які віддали життя за нашу державу та вшануванню їхньої пам'яті приділяється особлива увага. На прикладі їхніх героїчних вчинків ми виховуємо відважних, гордих, сміливих, вільних і щасливих громадян незалежної країни, заради квітучого майбутнього якої тисячі патріотів віддали своє життя.

В оформленні музейних кімнат використані інтерактивні творчі методи «експозиційного мислення», що зосереджені на відвідувачах і принципі їх залучення, етапах процесу творення виставок, сегментації аудиторій та ін.

Більша частина експонатів перебуває поза скляною вітриною, доступна відвідувачам.

Технічне оснащення дозволяє проводити віртуальні відео-конференції. Ми створюємо відеотеку та колекцію тематичних мультимедійних презентацій з історії та культури нашого регіону, які за допомогою телевізора, проектора та екрана відвідувачі можуть переглянути. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу екскурсії, оскільки використовуються динамічні засоби – рух і звук.

Краєзнавча експозиція пропонує широкий спектр послуг, орієнтованих на відвідувачів. Це й музейні уроки-екскурсії, майстер-класи (виготовлення ляльки-мотанки, вишивки, витинанки тощо). Корисною є стратегія виконання школярами домашнього завдання в музеї.

Щороку проводиться конкурс екскурсоводів, до якого курсанти ретельно готуються. Щоб підготовка здійснювалась цілеспрямовано, методично правильно, сприяла розвитку всіх головних компетентностей курсантів, автором статті розроблені методичні рекомендації, у яких вказано перелік вимог до підготовки та виступу кожного курсанта, оформлення підсумкової роботи, використання наочної інформації, що експонується на стендах.

Екскурсії по музейному комплексу проводять курсанти – переможці конкурсу екскурсоводів.

Застосовуються різні методики проведення екскурсії: 1) екскурсовод-курсант – це вчитель аудиторії; 2) якщо серед екскурсантів присутні особи, які є спеціалістами з тих чи інших питань, у такому разі екскурсовод ставить запитання, а екскурсант дає професійну відповідь. Отже, слухачка аудиторія розуміє, що для екскурсовода їхня думка є цінною.

Курсанти вчать створювати експозиції з думкою про відвідувача. Так, в експозиційній залі є декілька незаповнених стендів. Екскурсовод (курсант) задає відвідувачам домашнє завдання: в експозиції не вистачає, наприклад, глечика. Екскурсанти (курсанти), прийшовши додому, фотографують свій глечик і наступного разу приносять фото (варіант – сам предмет). Таким чином, відвідувачі стають безпосередніми учасниками створення експозиції, а виставка постійно поновлюється.

Під час створення експозиції враховувалося питання цільової аудиторії музею. У кожній категорії (учнівські класи, студентські групи та ін.) є свої потреби. Наприклад, студенти та школярі прагнуть дізнатися нової інформації, відмінної від тієї, що вони отримують на занятті.

Після завершення екскурсії гостям пропонується заповнити анкети: «Що спонукає Вас відвідувати музей?»

Серед основних мотивів найчастіше називають: духовність; унікальність виставки; позитивні емоції від перегляду; дозвілля, задоволення; соціалізація.

Складовими успіху роботи музейних кімнат історичного краєзнавства можна вважати:

- активну участь курсантського колективу в оформленні, упорядкуванні та функціонуванні експозиції;
- підтримку з боку адміністрації Академії;

– співпрацю з громадськими організаціями.

Прийнято вважати, що музей у навчальному закладі відвідують виятково студенти чи учні середніх шкіл. Двері будинку муз в Академії відкриті й батькам, й студентству з інших навчальних закладів та всім охочим.

Музейні кімнати історичного краєзнавства є складовою навчально-методичного комплексу з вивчення історії України та історії української культури, а також національно-патріотичного виховання, краєзнавчої науково-дослідної та пошукової роботи, що здійснюється курсантським колективом під керівництвом викладача.

У створенні музейного комплексу брали участь курсанти – члени волюнтерської Студії історичної реконструкції, національного ландшафтного дизайну і туризму, що діє в Академії з 2014 року.

За своїм змістом робота Студії поділяється на дві основні групи:

- 1) та, що цілком ґрунтується на краєзнавчому матеріалі;
- 2) загальноісторична з використанням місцевого матеріалу.

Перша дає можливість курсантам здобути систематичні знання з історії краю, в другій краєзнавчий матеріал включається тільки на основі логічних зв'язків.

Дослідницька спрямованість у роботі Студії є необхідною умовою її успішної діяльності. Тому особлива увага приділяється самостійному опрацюванню курсантами матеріалів з історії краю. Заняття вимагають диференційованого підходу до курсантів, врахування їхніх інтересів, навичок і можливостей.

Організація діяльності Студії здійснюється за кількома напрямками:

- поповнення колекції творів декоративно-ужиткового мистецтва з різних куточків нашої області;
- встановлення імен та дослідження біографій наших краян – військових льотчиків Героїв Радянського Союзу [8];
- збирання інформації про загиблих воїнів-земляків – учасників АТО.

Участь у роботі Студії активізує курсантів, створює можливість індивідуального сприйняття музейної інформації, виховує шанобливе ставлення до історії, культури минулого і сучасного, навчає толерантності, формує навички самостійної системно-аналітичної діяльності з різними джерелами інформації, науково-дослідницькі здібності, вміння писати та захищати творчі роботи з краєзнавчої тематики.

Розроблено заходи у формі науково-пізнавального семінару з практичними елементами, що має три варіативні частини, які курсанти обирають на власний смак.

До першої частини входять краєзнавчі екскурсії у різні куточки нашої області.

Друга частина пропонує знайомство з фольклорними діями, обрядами та участь у їх постановці.

Третя частина являє собою творчу форму: створення оригінальних виробів власними руками під час майстер-класів, що проводять знані майстри Кіровоградщини: витинанки, ляльки-мотанки, гончарство (дрібна пластика), соломоплетіння, писанкарство, площинна килимова лялька тощо.

Поглиблене вивчення курсантами краєзнавчих об'єктів передбачає використання різноманітних форм і методів діяльності:

- лабораторні роботи з документами, архівними матеріалами, експонатами;

- зустрічі з учасниками АТО, родинами загиблих Героїв, народними умільцями краю;

- тематичні походи та експедиції;

- краєзнавчі конференції, круглі столи;

- конкурси, фестивалі, пересувні виставки;

- етнографічні заходи «Знавці історії рідного краю»;

- заходи до знаменних дат у житті країни та Кіровоградщини;

- літературні вітальні й художні вернісажі;

- етнографічні вечори, театралізовані заходи;

- конкурси світлин і газет, плакатів і малюнків;

- бесіди та дискусії, історичні заходи, які є реконструкціями певних історичних періодів.

Учасники Студії знайомляться з музичними інструментами козаків, особливостями козацьких пісень, їхньою тематикою. Під час реконструкції «святкових українських вечорниць» студійці мають можливість дізнатися, як українська молодь проводила своє дозвілля в XIX ст., які страви традиційно були присутні на столі під час святкових вечорниць, у яких забавах молодь брала участь. Так, цій темі було присвячено одне з засідань Студії – «Походження свят у світлі історичних джерел».

Саме завдяки пізнанню курсантами свого родоводу, усвідомленню ними свого коріння, у них пробуджується почуття національної гідності та честі. Ця робота ведеться планомірно і цілеспрямовано: на заняттях історії України, історії української культури, під час позааудиторної ро-

боти. Лише в такій єдності різних форм і методів можна досягнути історію, зрозуміти її суть, всю глибину, значущість.

На засіданнях Студії курсанти вчаться діловому спілкуванню – умінню правильно вести бесіди, дискутувати, доводити свої думки тощо.

Серед методів і форм патріотичного виховання курсантів пріоритетна роль належить активним методам, що спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості курсантської спільноти.

Прикладом є проведення конференцій та круглих столів: «Що означає бути патріотом України», «Чи потрібен я державі таким, яким я є сьогодні?», «Я – українець. Чи престижно це?», «Захист Вітчизни, шанування її державних символів – обов'язок громадянина України», «Земляки – національні герої, їх роль у боротьбі за волю України».

Особлива увага приділяється курсантам, які обрали складний і відповідальний напрям краєзнавчої діяльності – пошуково-дослідний. Він вимагає не тільки певної системи знань, а й навичок, практичних умінь працювати з першоджерелами, архівними документами.

Робота починається з вибору теми, яка є найбільш цікавою або найменш вивченою і потребує доопрацювання й узагальнення. Потім визначаються цілі і завдання написання роботи, очікувані результати. Наступний етап – підготовка плану вивчення певної теми.

Завершальний етап роботи – це власне, те, заради чого досліджувалося питання – поглиблене вивчення наукової краєзнавчої літератури, участь у відповідних краєзнавчих експедиціях, написання та захист реферативної статті, тез та апробація досліджень на науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах тощо. В результаті курсанти здобувають глибокі знання з теми, яка їх цікавить, набувають навички проведення наукового дослідження, мають змогу поділитися цими знаннями з іншими.

Серед напрямків науково-дослідної роботи курсантів – історія авіації на Кіровоградщині. Щорічно курсанти виступають на пленарних засіданнях Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та курсантів, що проводиться на базі Академії. Доповіді присвячуються визначним діячам авіації та космонавтики в історії нашого краю.

Науково-пошукова діяльність має чітко визначений системний характер: кожна наступна робота має зв'язок із попередньою, продовжує розпочатий пошук, піднімаючи його на вищий щабель. Наприклад, одна з перших наукових робіт курсантів, підготовлена на конкурс-захист, була присвячена історичним пам'ятникам, пов'язаним із заснуванням та роз-

будовою нашого краю, друга – пам'ятникам часів Другої світової війни на території області. Така послідовність роботи надає можливість постійно поповнювати експозиції, повніше використовувати матеріали пошукової діяльності активу Студії, підтримувати сталий інтерес до минулого рідного краю, забезпечує успіх наукової роботи курсантів, адже ситуація успіху є необхідною умовою творчої праці, коли курсант отримує не лише задоволення від творчого пошуку, а й визнання значущості своєї діяльності.

Етнографічна робота здійснюється послідовно. Так, спочатку курсанти досліджували значення українських оберегів, потім – особливості оберегів Кіровоградського регіону, художні особливості та традиції вишиванок, пов'язаних із ними весільних традицій, великодніх свят.

Організація пошуково-дослідної роботи студійців в атмосфері спільного захоплення допомагає об'єднати навчання та виховання, стимулює пізнавальні потреби й творчість, сприяє формуванню особистісних якостей та системи цінностей курсантів. Вони легко дають відповіді на класичні питання педагогіки: «Що я роблю?», «Яким чином?»; «Навіщо мені це потрібно?», «Що я відчуваю під час дослідження?». Фактично це і є емоційно-ціннісна складова ключових компетентностей особистості.

Важливу роль у науково-пошуковій роботі курсантів відіграє джерельна база та література. Гордістю музейного комплексу є велика бібліотека навчальної, методичної, історичної та мистецтвознавчої літератури. Зібрано понад 300 книжок, серед яких наукові праці, мемуари, художня література, збірки віршів поетів-краян, періодичні видання з історії рідного краю.

Працюючи з різними джерелами знань, курсанти закріплюють інформаційну, логічну, аксіологічну компетентності, повагу й довіру до друкованого слова. Підбірка літератури допомагає ознайомитись із видатними людьми, які творили історію нашого краю, і є цінним джерелом для пошукової та наукової роботи курсантів, для підготовки як до занять з краєзнавства, так і позааудиторної та виховної роботи. Особливо цінують курсанти книжки та видання, подаровані авторами, із якими організовуються зустрічі, творчі вечори, літературні читання та конференції. Бібліотека постійно поповнюється. Видавництво Академії друкує матеріали про діяльність музейного комплексу краєзнавства [9, 10, 11].

Яскравою і неповторною сторінкою життя Студії є виїзні засідання. Досліджувати краєзнавчу проблематику учасникам Студії допомагають спільні поїздки по козацьких місцях області.

Екскурсії є наймасовішою формою краєзнавчої роботи, тому що допомагають створити правильне відображення минулого, безпосередньо пов'язати знання про нього з конкретними історичними речами, пам'ятками. Інтерес курсантів до вивчення теми під час екскурсій є особливо значним.

Після екскурсії студійці складають звіти про те, що дізнались нового, що можуть доповнити до пізнаного з інших джерел. Так формується не лише джерельна база експозиції, а й дослідницькі здібності кожного курсанта. Узагальнення цієї роботи відбувається у формі проєктів.

Курсантам, які об'єктом краєзнавчої роботи обрали історію села Високі Байраки, було запропоновано взяти участь в реалізації Проєкту створення музейно-туристичного комплексу під відкритим небом «Земля козака Мамає». З цією метою розроблена пам'ятка послідовності вивчення об'єкта [12].

Для успішної реалізації Проєкту налагоджена співпраця з науковими установами, громадським об'єднанням «Духовний центр Кіровоградщини», комунальним закладом «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді», Високобайрацькою та Великосеверинівською сільськими радами, громадською організацією «Високі Байраки козацькі», Високобайрацьким НВК «ЗШ І – ІІІ ст. – ДНЗ», приватними підприємцями.

Серед форм впровадження Проєкту слід відзначити: квести юних екскурсоводів-музеезнавців, вікторини, конкурси-захисти дослідницьких рефератів, виставки курсантської творчості, краєзнавчо-мистецькі акції, тематичні флешмоби, прокладання екскурсійного маршруту «Стежками козака Мамає».

У квітні 2015 року відбулися Всеукраїнські змагання зі спортивних походів серед учнівської та студентської молоді. Цей захід став черговим кроком з розбудови туристичного об'єкту «Земля козака Мамає». Юнаки та дівчата, серед яких були курсанти Академії, долали маршрут по місцях Кіровоградського району, пов'язаних з ім'ям славетного козака Мамає: с.Підгайці Великосеверинківської сільради (колишня назва – с.Мамайка) – долина річки Мамайка – с. Високі Байраки (колишня назва – с. Мала Мамайка) – с. Андросове.

У селі Високі Байраки відбулося урочисте закладання алеї, присвяченої козакові Мамаю та створенню відповідної козацької зони відпочинку.

Діяльність Студії висвітлюється на сайті Академії, де створений окремий розділ «Музейний комплекс» [13].

Для інтерактивного спілкування в соціальній мережі «Фейсбук» створюється група «Студія краєзнавства в КЛА НАУ».

Студія історичної реконструкції, національного ландшафтного дизайну і туризму надає сприятливі умови щодо самореалізації та гармонійного розвитку своїх учасників, її діяльність спрямована на гуманізацію та демократизацію курсантської спільноти.

Важливим аспектом у проведенні краєзнавчої роботи в Академії є викладання спецкурсу з історичного краєзнавства [14]. Заняття посідають проміжне місце між курсом історії України та різноманітними видами і формами позааудиторної роботи.

Навчання сплановане таким чином, щоб поєднати традиційні заняття з інноваційними технологіями. Зрозуміло, що форми, методи і прийоми занять обираються з урахуванням пізнавальних можливостей курсантів, а також інших індивідуальних нахилів та вподобань. Спецкурс з історичного краєзнавства дає можливість широко впроваджувати диференційоване навчання, особистісно орієнтований підхід [15].

Отже, виховання особистості в Академії спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. Адже стабільність і могутність держави багато в чому залежить від патріотизму її громадян.

Інтегрування України у загальноєвропейську спільноту, її реальне існування як незалежної держави буде залежати від свідомого вибору молодого покоління, сьогоденішніх курсантів, студентства, від їхнього патріотизму, національної і громадянської самосвідомості, духовної зрілості.

Джерела та література:

1. Романько І.І. Щоб Україна вся біля серця була: Музей краєзнавства в Кіровоградській льотній академії НАУ / І.Романько // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск IV. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. – С. 349-351.
2. Романько І.І. Історія рідного краю. Альбом / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 178 с.
3. Романько І.І. Великий син великого народу / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2014. – 17 с.
4. Романько І.І. Визначні авіатори Кіровоградщини – Герої Другої світової війни. Альбом-довідник / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2014. – 50 с.
5. Романько І.І. Ближче до Норвегії, разом з Норвегією. Клуб українсько-норвезького партнерства. Методичні матеріали з історії України / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 21 с.

6. Романько І.І. Україна – Норвегія: від спільного минулого у спільне майбуття. Навчальний посібник / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 336 с.
7. Романько І.І. Україна більше за життя: загиблі воїни-земляки – учасники антитерористичної операції (на матеріалах музейної експозиції КЛА НАУ) / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 128 с.
8. Романько І.І. Двічі Герой Радянського Союзу Т.Я. Бегельдінов (видатний військовий льотчик, учасник визволення Кіровоградщини) / І.Романько // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 169-176.
9. Романько І.І. Декоративно-ужиткове мистецтво Кіровоградщини / І.Романько. – Кіровоград: ДЛАУ, 2010. – 43 с.
10. Романько І.І. Кабінет історичного краєзнавства. / І.Романько. – Кіровоград: ДЛАУ, 2011. – 48 с.
11. Романько І.І. Декоративно-ужиткове мистецтво. На матеріалах музейної експозиції краєзнавства в Кіровоградській льотній академії НАУ. Навчальний посібник / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 184 с.
12. Романько І.І. Козак Мамай: історична дійсність чи легенда? / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 24 с.
13. Офіційний веб-сайт Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету. – Режим доступу: <http://www.glau.kr.ua/index.php/ru/>
14. Романько І.І. Історія рідного краю. На матеріалах музейної експозиції краєзнавства в Кіровоградській льотній академії НАУ. Довідник / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – 228 с.
15. Романько І.І. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі викладання історії України в КЛА НАУ. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними руховими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем» 26-27 листопада 2015 року / І.Романько. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 248-250.

Відомості про автора: ***Романько Ірина Іванівна***, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету, м.Кропивницький.

Колекція творів сучасного українського образотворчого мистецтва в зібранні художньо-меморіального музею О.О.Осмьоркіна

У статті йдеться про колекцію творів сучасного українського образотворчого мистецтва в зібранні художньо-меморіального музею О.О.Осмьоркіна. Охарактеризовано джерела поповнення музейної колекції сучасного українського образотворчого мистецтва. Розповідається про мистецькі проекти, які популяризують творчість місцевих художників.

Ключові слова: *художньо-меморіальний музей, колекція, виставка, зібрання творів, образотворче мистецтво, митці.*

The article deals with the collection of works of modern Ukrainian creative art in the funds of the memorial art museum of O. O. Osmyorkin. Sources for replenishing the museum collection of modern Ukrainian creative art are characterized. Art projects, which popularize creative activities of local artists, are described.

Key words: *memorial art museum, collection, exposition, collection of works, art, artists.*

В статье идет речь о коллекции произведений современного украинского изобразительного искусства в собрании художественно-мемориального музея А.А.Осмеркина. Охарактеризованы источники пополнения музейной коллекции современного украинского изобразительного искусства. Рассказывается о художественных проектах, которые популяризуют творчество местных художников.

Ключевые слова: *художественно-мемориальный музей, коллекция, выставка, собрание сочинений, изобразительное искусство, художники.*

Комплектування фондів Кіровоградського художньо-меморіального музею О.О.Осмьоркіна відбувається згідно з затвердженою науковою концепцією музею за визначеними тематичними напрямками. Одним з пріоритетних завдань музею є створення колекції творів сучасного українського образотворчого мистецтва та її поповнення. Так, формування музейної колекції «Сучасне українське образотворче мистецтво» почалося ще на початку 1990-х років і на цей час вже налічує майже 600 (шістсот) одиниць творів живопису, графіки, скульптури та декоративно-прикладного мистецтва.

Умовно цю унікальну колекцію можна поділити на три складові частини: твори сучасних художників-професіоналів, твори лауреатів обласних мистецьких премій в сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна та в галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Паученка та твори художників-аматорів.

До колекції творів сучасних художників-професіоналів входять роботи, подаровані авторами після експонування в музеї персональних та групових виставок. Серед них: твори кіровоградських художників - народного художника України М.В.Надеждіна, заслужених художників України Б.М.Вінтенка, Г.М.Гнатюка, С.Г.Шаповалова, А.М.Янева та А.М.Надеждіна, заслужених працівників культури України Л.І.Бондаря та В.М.Остапенка, членів Національної Спілки художників України Ю.Б.Гончаренка, А.Г.Шаповалова, Ю.Б.Вінтенка, І.В.Смичека, Ф.М.Полонського, М.Г.Бондаренка, О.С.Логвинюка, В.О.Федорова, М.І.Церни, родини художників-керамістів Фірсових, а також доробки митців з інших регіонів України - заслуженого художника України М.О.Беленя (м. Київ), заслуженого діяча мистецтв Галичини В.Г.Липового (м. Львів), члена Національної Спілки художників України Т.Д.Сосуліної (м. Черкаси), харківських художників С.Ф.Новікова, М.С.Сватули, С.В.Рибіна, М.О.Ломакіна та ін. Ця частина колекції суттєво відрізняється від більшості інших музейних колекцій, які за часів соціалістичного реалізму склалися в основному з ідеологічно заангажованих тематичних творів, адже вона почала формуватись в епоху вже Незалежної України, коли в мистецтві з'являються нові тенденції, характерні періодам зміни століть, тисячоліть, що звичайно не могло не вплинути на якісний склад колекції, художні твори якої виконані в різних техніках та мистецьких напрямках, яскраво розкривають нові риси в розвитку та становленні українського сучасного образотворчого мистецтва періоду кін. XX – поч. XXI ст., яке по праву займає чільне місце серед кращих досягнень загальнолюдської художньої культури.

Невід'ємною частиною зібрання творів сучасних художників-професіоналів є колекція творів української станкової графіки 1960 – 1970-х рр., передана до музею приватним кіровоградським колекціонером А.М.Чумаченком після експонування їх у музеї на тематичній виставці «З майстерні художника» в 2005р. і яка включає понад 30 (тридцять) творів, виконаних в класичних графічних техніках: літографія, офорт, дереворит, акватинта. Основу колекції складають твори київського художника-графіка члена Національної Спілки художників України А.В.Навроць-

кого, а також графічні доробки народних художників України М.Т.Попова, А.Д.Базилевича, В.С.Куткіна, членів Національної Спілки художників України В.П.Авраменка, І.Д.Принцевського, Г.П.Полевого, Ю.Т.Логи́на та інших. Ця колекція має значну художню цінність і викликає широку зацікавленість не лише у пересічного глядача, але й насамперед у студентів місцевих вищих навчальних закладів мистецького та гуманітарного профілю під час вивчення ними існуючих видів графіки.

Окрасою колекції сучасного українського образотворчого мистецтва є твори художників – лауреатів обласних мистецьких премій: обласної премії в сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна в номінаціях «національна традиція» і «новітні спрямування» та обласної премії в галузі архітектури, геральдики та вексилотії і декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Паученка в номінації «декоративно-прикладне мистецтво». Засновані премії Кіровоградською обласною радою у 2005 та 2002 роках відповідно на клопотання Кіровоградської обласної організації Національної Спілки художників України, дають можливість кіровоградським художникам презентувати свої кращі мистецькі доробки в залах художньо-меморіального музею О.О.Осмьоркіна під час експонування виставок творів претендентів на здобуття вищеназваних премій. Так, більш як за десятирічне існування названих премій музейна колекція поповнилася витворами образотворчого мистецтва таких відомих кіровоградських художників: народного художника України М.В.Надеждіна, заслужених художників України С.Г.Шаповалова, А.М.Яне́ва, Г.М.Гнатюка та А.М.Надеждіна, заслужених працівників культури України Л.І.Бондаря та В.М.Остапенка, членів Національної Спілки художників України В.В.Кир'янова, Ф.Ф.Лагна, Ф.М.Полонського, А.М.Дворського, Л.Г.Кир'янової, І.В.Смичека, В.В.Френчка, О.М.Журавель (Надеждіної), В.В.Попова, О.А.Пунгіної, А.Г.Шаповалова В.Г.Товкайла, А.В.Хвороста, Ю.В.Гончаренка, М.І.Церни, родини керамістів Фірсових, заслуженого майстра народної творчості України О.І.Пренко, членів Національної Спілки майстрів народного мистецтва України О.В.Коломієць та В.Я.Добровольської. Кожен із вищеназваних авторів – неповторна, своєрідна особистість у сучасному українському образотворчому мистецтві, твори яких отримали високу мистецтвознавчу оцінку не лише на обласному, а й на всеукраїнському рівні.

Ще однією складовою музейної колекції сучасного українського образотворчого мистецтва є зібрання творів художників-аматорів. Поштовхом до колекціонування робіт саме самодіяльних митців стала картина

члена Національної Спілки майстрів народного мистецтва України А.Ю.Ліпатова «Пасхальний вечір», подарована автором до фондів музею після експонування персональної виставки в залах музею у 1999р., пізніше до фондів надійшли ще дві роботи цього самобутнього митця «Велюровий кіт» та «Двоє». Автори творів, що входять до колекції, є досить відомими самодіяльними митцями Кіровоградщини, більшість з них презентували в музеї свої персональні виставки. Це – ветерани Другої світової війни І.М.Ткаченко, Ю.М.Горобченко та член Національної Спілки журналістів України В.А.Шульга, який передав у 2000р. до музею понад 40 живописних та графічних творів 1960-х – 1999 рр., що ілюструють життєвий і творчий шлях Т.Г.Шевченка, а також вчителя математики з с.Казарні Зна'мянського району М.Ф.Явтушенка, будівельника Р.Г.Климишина, члена Національної Спілки фотохудожників України В.Г.Хациніна. Ця збірка налічує понад 60 одиниць і неодноразово презентувалася на музейних тематичних виставках: «Іду до Тараса» (2011р.), «За покликом душі» (2013р.), «Серцем і розумом з Тарасом Шевченком» (2014р.), «З любов'ю до рідної землі» (2015р.) та є предметом науково-мистецтвознавчого дослідження з історії розвитку аматорського образотворчого мистецтва на Кіровоградщині.

Ще одним із важливих джерел подальшого поповнення музейної колекції сучасного українського образотворчого мистецтва стали започатковані музеєм мистецькі проекти - «Лауреати обласної премії у сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна» та «В майстерні художника», які мають на меті популяризацію творчості кіровоградських художників і передбачають влаштування персональних виставок та видання каталогів з мистецтвознавчими статтями про митців та репродукціями їхніх кращих доробків. Так, у рамках серії художніх виставок «Лауреати обласної премії у сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна», започаткованої у 2013р., були презентовані персональні виставки народного художника України М.В.Надеждіна «Живописні симфонії Михайла Надеждіна» (2013р.), заслужених художників України А.М.Янева «Мистецькі обрії Анатолія Янева» (2013р.), С.Г.Шаповалова «Експресія кольору Сергія Шаповалова» (2014р.) та А.М.Надеждіна «Художні метаморфози Андрія Надеждіна» (2015р.), а також членів Національної Спілки художників України Ф.М.Полонського «Ліричні мотиви Фелікса Полонського» (2014р.) та І.В.Смичека «Художні лабіринти Ігоря Смичека» (2015р.). А в рамках мистецького проекту «В майстерні художника», заснованого у 2015р., в музеї експонувалися персональні виставки народ-

ного художника України М.В.Надеждіна «Автопортрет. Мистецькі відображення Михайла Надеждіна» до 80-річчя з дня народження (2015р.) та члена Національної Співки художників України Ф.М.Полонського «Графічні світи Фелікса Полонського» (2015р.).

Необхідно відзначити, що цінність музейної колекції «Сучасне українське образотворче мистецтво» полягає ще й в тому, що вона репрезентує майже піввіковий період розвитку українського образотворчого мистецтва з досить складними процесами мистецького становлення сучасних українських митців, нерозривно пов'язаними з соціальними та політичними змінами в суспільстві. Автори, твори яких складають цю колекцію, відтворюють своєрідний образотворчий літопис нашого сьогодення, який науковці музею вивчають, аналізують та успішно популяризують на різноманітних тематичних виставках, що постійно презентуються у виставкових залах музею: «З надходжень до колекції українського сучасного мистецтва музею О.О.Осмьоркіна» (1996р.), Виставка з музейної колекції сучасного українського образотворчого мистецтва «Душа України» до 20-річчя Незалежності України (2011р.), «З вірою в мистецтво». Творчість кіровоградських художників – лауреатів обласної премії у сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна» (2013р.), «Барви степу». Творчість кіровоградських художників – лауреатів обласних мистецьких премій імені Олександра Осмьоркіна та Якова Паученка» до 75-річчя створення Кіровоградської області (2014р.), Виставка творів кіровоградських художників-ветеранів «З любов'ю до рідної землі» до 70-річчя Перемоги (2014р.), Виставка творів кіровоградських митців «Україна Єдина!» до Дня Соборності України (2015р.), Виставки творів кіровоградських митців «Мальовничі дивовижі» (2016р.).

Список ілюстрацій:

001, 001а Фото. Фрагменти експозиції виставки «З надходжень до колекції українського сучасного мистецтва музею О.О.Осмьоркіна».1996р.

002 Афіша виставки з музейної колекції сучасного українського образотворчого мистецтва «Душа України» до 20-річчя Незалежності України. 2011р.

003 Афіша виставки «З вірою в мистецтво». Творчість кіровоградських художників – лауреатів обласної премії у сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна». 2013р.

004, 004а, 004б, 004в Фото. Фрагменти експозиції виставки «Барви степу». Творчість кіровоградських художників – лауреатів обласних мистецьких премій імені Олександра Осмьоркіна та Якова Паученка» до 75-річчя створення Кіровоградської області. 2014р.

005, 005а, 005б Афіша та фото фрагментів експозиції виставки творів кіровоградських художників-ветеранів «З любов'ю до рідної землі» до 70-річчя Перемоги. 2014р.

006, 006а, 006б Афіша та фото фрагментів експозиції виставки творів кіровоградських митців «Україна Єдина!» до Дня Соборності України. 2015р.

007, 007а, 007б, 007в Афіша та фото фрагментів експозиції виставки творів кіровоградських митців «Мальовничі дивовижі». 2016р.

008, 008а. Фото. Фрагменти експозиції виставки творів художників-аматорів «За покликом душі» до Міжнародного дня музеїв та Всеукраїнського дня працівників культури та майстрів народного мистецтва. 2013р.

009 Афіша виставки графічних творів художника-аматора В.А.Шульги «Серцем і розумом з Тарасом Шевченком» до 200-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка. 2014р.

010, 011, 012, 013, 014, 015 Художні каталоги серії художніх виставок «Лауреати обласної премії в сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства». 2013-2015 рр.

016, 017 Художні каталоги серії художніх виставок «В майстерні художника». 2015р.

Відомості про автора: *Дячук Ірина Юхимівна, головний зберігач фондів Кіровоградського художньо-меморіального музею О.О.Осмьоркіна, м.Кропивницький.*

Хроніка

Хроніка найвизначніших подій культурно-мистецького життя Кіровоградщини за 2015 рік (Підготував Роман Базака)

Січень

2 січня в меморіальному музеї М. Кропивницького відбувся захід із циклу «Звичаї та обряди українського народу».

8 січня відзначили День визволення Кіровограда. Представники обласної та місцевої влади, ветерани-визволителі, мешканці та гості міста прийшли до меморіального комплексу «Фортчні вали», щоб віддати шану визволителям рідного міста.

* За участю ветеранів-визволителів відбулося відкриття народного музею визволення Кіровограда.

* В Гайвороні відбулися урочистості та покладання квітів до підніжжя пам'ятного знака В. Стуса, письменника, громадського діяча, життя і діяльність якого пов'язані з Гайворонщиною. У бібліотеках району пройшли літературно-мистецькі вечори, експонувались книжкові виставки.

* В кіровоградській гімназії № 5 ім.Т.Шевченка до чергової дати визволення міста від фашистських загарбників відкрили новий музей історії. Дві зали музею містять експозицію, що розповідає про визволення нашого міста під час Другої світової війни. Основу музею складають оригінальні матеріали, які протягом 30 років збирали шкільні пошукові загони на території нашої області. Керівником археологічних робіт був директор музею, краєзнавець і педагог Віктор Присяжнюк. Експозиції містять безліч листів, фотографій, документів як часів ХХ століття, так і сучасності. Окрема зала музею присвячена пам'яті учасників АТО, які полягли, захищаючи країну вже в ХХІ столітті.

14 січня в концертній залі Кіровоградської музичної школи №1 ім. Г. Нейгауза пройшов вечір «А пам'ять священна...». Концерт був присвячений 71-й річниці визволення Кіровограда від нацистських загарбників.

18 січня в Кіровограді відбувся марш миру на знак вшанування пам'яті жертв терору у нашій країні та в усьому світі.

* На фасадах загальноосвітніх шкіл Кіровограда, де навчалися загиблі в боях на сході України воїни-АТОвці, встановлено меморіальні дошки для увічнення пам'яті про їхній подвиг.

19 січня У Новгородківському районному Будинку культури відбулося регіональне свято фольклору. Підготували його фахівці обласного Центру народної творчості за сценарієм Андріївських вечорниць.

22 січня у Обласному краєзнавчому музеї відбулися заходи до Дня Соборності України та річниці Акту злуки. Експонувалась виставка «Я – патріот». На ній представлені творчі роботи учнів професійно-технічних закладів Кіровоградщини. Ці роботи – внесок учнів у підтримку бойового духу бійців АТО, у тому числі колишніх випускників.

* У Кіровограді близько тисячі городян пройшли під гаслом «Одна єдина, соборна Україна!». В ході взяли участь представники влади, громадських організацій, священнослужителі, студенти, активісти.

* На Вечорі пам'яті актора та режисера Валерія Дейнекіна в **літературно-меморіальному музеї І.Карпенка-Карого** директор Вільшанського районного українсько-болгарського історичного музею М. Поліщук ознайомив учасників круглого столу, що відбувся, з історією виникнення свята Соборності України, з фактами про боротьбу українського народу за об'єднання земель в єдину державу. Учасники заходу обговорили аспекти подолання загроз цілісності країни, взаємодії між регіонами, країнами ЄС, роль громадських об'єднань у консолідації суспільства

* За значний особистий внесок у державотворення, багаторічну сумлінну працю та високий професіоналізм Президент України П. Порошенко з нагоди Дня Соборності нагородив орденом «За заслуги» III ступеня голову Олександрівської організації ТСО України Б. Безсмолого та заступника директора обласної школи мистецтв О. Якимчука. Медаллю «За працю і звитягу» нагороджено волонтера громадського формування «Славутич» В.Стадніченка.

29 січня в обласному центрі біля пам'ятника Т.Шевченку відбувся мітинг. У цей день 97 років тому три сотні молодих людей віддали життя за ідеї Української Народної Республіки. Вшановуючи пам'ять загиблих українських юнаків у річницю битви під Крутами, квіти до пам'ятника Кобзарю поклали керівники області та міста, духовенство і представники громадськості.

*Відбувся фестиваль української академічної музики "Classik-project", присвячений пам'яті Юлія Мейтуса. В рамках фестивалю були захо-

ди, концерти, серед них: екскурсія до народного меморіального музею Ю.Мейтуса; вечір українського романсу «Молоді голоси українського со- лоспіву»; «Мейтусівські читання»; презентація виставки музею ім. К. Шимановського, присвяченої Ю. Мейтусу; музична вітальня в будинку Мейтусів – виконання творів Ю. Мейтуса учнями та викладачами музич- них шкіл області.

Лютий

2 лютого в ОУНБ ім. Д. Чижевського відбулася церемонія вручення обласної літературної премії ім. Є. Маланюка. Лауреатами премії за 2014 рік стали:

- в номінації «Поезія (у тому числі драматичні твори і переклади)» – Антоніна Царук за книгу «Мовчання бруньки»;
- в номінації «Проза (у тому числі драматичні твори і переклади)» – Анатолій Кримський за книгу «Обрубані рамена»;
- в номінації «Літературознавство та публіцистика» – Оксана Голь- ник за книгу «Міф у художньому світі Євгена Маланюка».

8 лютого в Новоукраїнці в рамках заходів відзначення 165-річчя від дня народження всесвітньо відомого художника Івана Павловича Похи- тонова відбулося відкриття виставки фоторепродукцій майстра мініатюр- ного живопису.

15 лютого в літературно-меморіальному музеї І. Карпенка-Карого відбулися обласні літературно-краєзнавчі Куценківські читання;

25 – 27 лютого в приміщенні Кіровоградської регіональної торго- во-промислової палати проходила виставка «Архітектура. Геральдика. Рекламний дизайн. Краєзнавство». Свої здобутки представляли підприємства та діячі в галузях архітектури, геральдики, краєзнавства, рекламного дизайну, монументального та декоративно-ужиткового мис- тецтва. Спеціалісти провели для екскурсантів оглядові лекції з питань краєзнавства, археології, геральдики, вексилології та рекламного дизай- ну. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. Чижевського на вист- авці продемонструвала краєзнавчу літературу.

Березень

На черговому засіданні колегиї департаменту культури, туризму та культурної спадщини були розглянуті питання:

1. «Про стан виконання обласної програми економічного і соціаль- ного розвитку у галузі «культура» за 2014 рік».

2. «Про стан виконавської дисципліни, організацію виконання завдань визначених актами і дорученнями Президента України, Кабінету Міністрів України, розпорядженнями та дорученнями голови обласної державної адміністрації та реагування на запити і звернення народних депутатів України, депутатів місцевих рад в органах, установах та закладах культури і мистецтв області за 2014 рік».

3. «Про стан фінансово-бюджетної дисципліни та організацію внутрішнього фінансового контролю за дотриманням вимог чинного бюджетного законодавства при здійсненні фінансово-господарської діяльності закладами культури області за 2014 рік».

4. «Про стан дотримання державними службовцями департаменту культури, туризму та культурної спадщини облдержадміністрації законів України «Про державну службу» та «Про засади запобігання і протидії корупції».

5. «Про організаційну роботу відділу культури і туризму Бобринецької райдержадміністрації щодо забезпечення діяльності клубних закладів, бібліотек, музеїв, ПСМНЗ».

6. «Про організаційну роботу відділу культури і туризму Олександрійської райдержадміністрації щодо забезпечення діяльності клубних закладів, бібліотек, музеїв, ПСМНЗ».

4 березня в обласному краєзнавчому музеї відбулися поетичні читання «День поезії», у яких взяли участь літератори міста. Читання були присвячені Шевченківським дням.

9 березня з нагоди відзначення дня народження Тараса Григоровича Шевченка біля пам'ятника Кобзарю відбувся урочистий мітинг. Представники обласної та міської влади, громади міста, студентська молодь поклали квіти до пам'ятника поету. Після цього усі бажаючі змогли взяти участь у Шевченківських читаннях.

13 березня у музеї історії Долинського району відкрилася експозиція «Станція Долинська і родина Бочковських» та відбулася презентація поштової листівки до 130-річчя Ольгерда Іполита Бочковського.

*У Малій Висці встановлено пам'ятник Т.Г. Шевченку. Під час відкриття учні Маловисківської дитячої школи мистецтв виконали акапельно «Заповіт» Т.Г. Шевченка.

19 березня у меморіальному музеї М. Кропивницького відбувся захід з циклу «Зустрічі у театральній вітальні» за участю народного аматорського театру малих форм «Мальви» Суботцівського сільського Будинку культури Знам'янського району.

25 березня в Знам'янці відбулося відкриття меморіальної дошки В'ячеславу Євгеновичу Шкодї, відомому красзнавцю, громадському діячу, шевченкознавцю.

25 березня колектив обласного академічного театру ляльок відсвяткував 75-річний ювілей.

*Олександрійська музична школа відсвяткувала своє 60-річчя.

26 березня в ОУНБ ім. Д. Чижевського в рамках «Красназавчих студій» відбулась презентація книг Надії Матвієнко: «Історія села Тарасівка» та «Олександрівка: віхи минулого та сьогодення».

27 березня у літературно-меморіальний музей І. Карпенка-Карого було відкрито виставки: «Кропивничани-корифею»; «У пошуках слова значущого»; «Нашадки Карпенка-Карого»; «Карпенко-Карий і Єлисаветград».

Квітень

23 квітня в Кіровограді відбулася виставка-ярмарок «Весняний книговір» до 250-річчя друкарської справи у Кіровограді та Всесвітнього дня книги і авторського права. У виставці взяли участь видавці, книгарні, поети і письменники, провідні бібліотеки Кіровоградщини та інші.

24 квітня в історико-архітектурному заповіднику родини Раєвських (філії обласного краєзнавчого музею) співробітники обласного краєзнавчого музею та історико-архітектурного заповідника родини Раєвських підготували і провели свято творчості та знань «Даруйте людям ласку і тепло» для школярів Олександрівщини.

26 квітня відбулася хода пам'яті від площі Героїв Майдану до пам'ятника «Жертвам Чорнобиля» в честь загиблих ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС.

Травень

8 травня на території меморіального комплексу «Фортечні вали» урочисто відкрили Алею Слави на честь військовослужбовців-земляків, загиблих внаслідок бойових дій у зоні антитерористичної операції. Під час урочистостей родичам загиблих героїв вручили посмертні нагороди – медалі «За мужність і відвагу»

9 травня на меморіальному комплексі «Фортечні вали» відбулися урочистості, присвячені 70-й річниці Перемоги.

*У Державному архіві Кіровоградської області відбувся круглий стіл. Захід був присвячений 70-й річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 90-й річниці від дня заснування Державного архіву області.

*У КДПУ ім. В. Винниченка відбулася Міжнародна наукова конференція, під час якої було підбито підсумки Міжнародного наукового проекту «TRYPILLIA-VEGA-SITE», що реалізовувався на Кіровоградщині у 2009 та 2012-2014 роках. Науковці з дев'яти країн світу досліджували найбільше в Європі поселення трипільської культури, розташоване поблизу села Небелівка Новоархангельського району.

17 травня біля пам'ятного знака «Борцям за волю України – жертвам політичних перепресій» відбувся мітинг та покладання квітів.

18 травня в обласному краєзнавчому музеї відбулося нагородження лауреатів обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова. Лауреатами премії за 2014 рік стали:

– У номінації «Наукові дослідження з історії та етнографії краю» – Смотренко В.В. за наукове видання «Сталеві мережива маленького Парижа»;

– У номінації «Краєзнавчі розвідки з історії міст і сіл області» – Похиленко В.Ф. за історико-документальне видання «Танець між небом і землею»;

– У номінації «Популяризація історико-культурної та природничої спадщини краю, розвиток музейної справи» – авторському колективу у складі: Надеждіна А.М., Присяжнюка В.П., Гнойового К.І. за створення проекту та експозиції народного музею визволення Кіровоградщини.

16 травня музеї області взяли участь у Міжнародній акції «Ніч в музеї».

20 травня в ОУНБ ім. Д. Чижевського відбулася презентація дослідницько-популяризаційного проекту «Пам'ятки науки і техніки Кіровоградщини» Лариси Гайди, методиста комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».

21 травня в меморіальному музеї М. Кропивницького відбулися урочистості з нагоди відзначення 175-ї річниці від дня народження М.Л. Кропивницького.

28 травня в ОУНБ ім. Д. Чижевського в рамках Краєзнавчих студій відбулась зустріч з Вадимом Смотренком, кіровоградським краєзнавцем, який розповів історію створення книги «Сталеві мережива маленького Парижа».

Червень

5-6 червня відбувався міжрегіональний семінар-практикум «Музеї сьогодення: проблеми і перспективи розвитку» на базі Вінницького об-

ласного краєзнавчого музею, в якому брали участь співробітники обласного краєзнавчого музею.

11 червня в Кіровограді відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Перейменовальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства», в якій взяли участь представники обласної та міської влади, громадськості, депутати різних рівнів та провідні науковці з Кіровограда, Києва, Дніпропетровська, Одеси, Запоріжжя, Тернополя, інших міст України.

22 червня з нагоди Дня пам'яті жертв війни в Україні відбулося покладання квітів до Вічного вогню та пам'ятного знака «Багнет» на Фортечних валах.

25 червня в галереї «Єлисаветград» відбулася презентація книги краєзнавця, педагога, журналіста та фотохудожника Валерія Жванка «Барокові закарпелки Олександрії».

26 червня в Кіровограді біля пам'ятника Т. Шевченку відбувся святковий мітинг, присвячений Дню Конституції України. Під час мітингу відбувалося нагородження волонтерів за допомогу українській армії.

27 червня у Вільшанці було відкрито пам'ятний знак першим болгарським переселенцям В урочистостях взяли участь голова облдержадміністрації С. Кузьменко, Надзвичайний і Повноважний посол Республіки Болгарія в Україні К. Мінчев, Президент Асоціації болгар України, народний депутат А. Кіссе, делегація з болгарського міста Алфатар – історичної батьківщини переселенців.

Письменники Кіровоградщини стали дипломантами Всеукраїнського літературного конкурсу «Коронація слова-2015». Троє з них отримали спеціальні нагороди: Олександр Жовна відзначений у номінації «Романи» за твір «Солодка ілюзія життя»; Ольга Мігель удостоєна спеціальної нагороди «Сновида»; кіносценарій «Ідеальний пацієнт» Олександра Куманського також відзначений спеціальною нагородою.

Липень

1 липня в художньо-меморіальному музеї Олександра Осмьоркіна відбулося вручення обласної премії в галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-прикладного мистецтва ім. Якова Паученка.

* Лауреатом літературної премії ім. Бориса Нечерди 2015 року, заснованої Лігою українських меценатів та редколегією журналу «Київ», став Олександр Косенко з Кіровограда за поетичну збірку «Гартування води».

* Книжкова премія «Літакцент» оголосила номінантів 2015 року. Серед них письменник з Кіровоградщини – у номінації «проза» переміг Олександр Жовна з книгою «Солодка ілюзія життя».

18-19 липня у селі Казавчин Гайворонського району пройшов районний фольклорно-мистецький фестиваль «Рідна земле моя, ти козацькою славою щедра». Відбулося театральне дійство, присвячене козацтву.

21 липня в літературно-меморіальному музеї ім. М. Кропивницького відбувся захід з циклу «Зустрічі у літературній вітальні» за участю поета Анатолія Курганського.

24 липня Державним архівом Кіровоградської області підготовлено виставку архівних документів та матеріалів «Святу віру злом не подолати», присвячену 1027-літтю Хрещення Русі-України.

24 липня в ОУНБ ім. Д. Чижевського відбулися краєзнавчі студії, присвячені 160-річчю від дня народження педагога, етнолога, фольклориста та археолога В. М. Ястребова.

Серпень

Напередодні Дня Незалежності у Кіровограді відкрили меморіальний комплекс – Алею Слави загиблих воїнів-учасників антитерористичної операції на Донбасі.

21 серпня в обласному краєзнавчому музеї відбулася презентація виставки «Шлях до Незалежності», присвяченої Дню Державного Прапора та 24-й річниці незалежності України.

19 серпня в меморіальному музеї М. Кропивницького відбувся захід з циклу «Звичаї і обряди українського народу», присвячений святу Спаса.

26 серпня Ювілейне зібрання, присвячене 90-річчю від дня народження видатного земляка, кінодіяча Петра Тодоровського;

27 серпня в ОУНБ ім. Д. Чижевського відбулися краєзнавчі студії, на яких завідувач меморіального музею М. Л. Кропивницького Микола Олександрович Галицький представив книгу «Золота духовна скарбниця Кіровоградщини (слово про корифеїв українського театру)».

28 серпня в Кіровоградській галереї «Єлисаветград» відбувся круглий стіл «Творчий простір міських музеїв».

Вересень

7-12 вересня в обласному художньому музеї відбулося Всеукраїнське навчання «Музеї в соціокультурному просторі», яке проходило з метою підвищення кваліфікації та обміну досвідом фахівців художніх му-

зеїв. У програмі – семінар «Актуальні питання музейної діяльності. Пріоритетні напрямки роботи та завдання сучасного музею».

11 вересня в Кіровограді з ініціативи Співки вірмен України в Кіровоградській області відкрито пам'ятний знак Хачкар.

16 вересня в обласному краєзнавчому музеї до Дня міста відбулося відкриття виставки «Останній шлях Кобзаря», у рамках Всеукраїнської поштової естафети «Україна – козацька держава», присвяченої 525-річчю Українського козацтва.

17 вересня в художньо-меморіальному музеї О. Осмьоркіна відкрилася виставка авторських фото Ігоря Демчука «Велика Перспективна – від фортеці Святої Єлизавети до Янгола-охоронця міста» в рамках започаткованого музеєм мистецького проекту «На перехресті вулиць Єлисаветграда – Кіровограда»– до Дня міста.

21 вересня в обласному краєзнавчому музеї відбулися громадські слухання щодо побудови нової експозиції відділу природи Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

21 вересня відбулася урочиста зустріч з нагоди 20-річчя заснування літературного журналу «Вежа».

22 вересня в конференц-залі Державного архіву Кіровоградської області відбулася презентація виставки архівних документів та матеріалів «Нам пам'ять дивиться у вічі» з нагоди відзначення Дня партизанської слави. В експозиції виставки представлені документи та матеріали, які ознайомлювали сучасників про партизанський рух на території Кіровоградської області.

22 вересня на малій сцені Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького відбувся літературний вечір Погрібного Віктора Олексійовича, завідувача філії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею музейно-природним заповідником «Тобілевичі», голови Кіровоградського обласного літературного об'єднання «Степ», лауреата республіканської літературно-мистецької премії ім. І. Нечуя-Левицького, літературних премій Національної спілки письменників України ім. Остапа Вишні та Олеся Гончара.

22 вересня у меморіальному музеї М.Л. Кропивницького відбувся захід з циклу «Пізнай свій край» за участю кандидата історичних наук Юрія Митрофаненка, який виступив з актуальною темою «Українська історія міста над Інгулом».

24 вересня відбулася презентація «Картографічні матеріали у рідкісних виданнях» – презентація спільної виставки, організованої Державним архівом Кіровоградської області та ОУНБ ім. Д. Чижевського.

25 вересня відбувся круглий стіл до 170-річчя з дня народження І.К. Карпенка (Тобілевича) – «Корифеї українського професійного театру. Невідомі сторінки історії».

26 вересня на «Хуторі Надія» відбулося урочисте відкриття Всеукраїнського свята «Вересневі самоцвіти»

27 вересня у філії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею історико-архітектурному заповіднику родини Раєвських відбулось свято «Осінній благовіст», присвячене 160-річчю освячення Свято-Хрестовоздвиженського храму.

28 вересня в ОДБ ім. Т.Шевченка відбулася краєзнавча інформ-виставка «Співець душі народної» та краєзнавчий екскурс «Життя віддане Терсихорі» приурочена до 170-ї річниці з дня народження І. Карпенка-Карого.

Жовтень

5 жовтня в обласному краєзнавчому музеї відбувся захід «Неоголошена війна», приурочений до Дня захисника Вітчизни.

8 жовтня у конференц-залі Державного архіву Кіровоградської області відбулася відкрита обласна науково-практична історико-краєзнавча конференція, присвячена 90-річчю утворення Державного архіву Кіровоградської області та 90-річчю Національної спілки краєзнавців країни.

12 жовтня в ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулася презентація проекту «Єлисаветград. Історія православних храмів» в рамках Краєзнавчих студій.

15 жовтня у меморіальному музеї М.Кропивницького відбувся захід з циклу «Зустрічі у літературній вітальні» за участю кіровоградської поетеси Антоніни Корінь, члена НСПУ та обласного літературного об'єднання «Степ» та поета і барда з Новоукраїнки Олександра Антоненка, члена літературного об'єднання «Степ», співкерівника літстудії «Ранок».

27 жовтня у приміщенні Кіровоградського будівельного коледжу відбулося відкриття виставки «Наші земляки – визволителі України», підготовленої співробітниками обласного краєзнавчого музею до 71-ї річниці визволення України від нацистських загарбників.

28 жовтня у меморіальному музеї М.Л. Кропивницького відбувся захід з циклу «Зустрічі у театральній вітальні».

Листопад

5 листопада у Кіровоградському обласному художньому музеї відбулася Науково-звітна конференція «Пам'яті Сергія Івановича Шевченка» за підсумками архівно-музейної практики студентів факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

19 листопада у літературному клубі для молоді «Ліра» відбулася творча майстерня (екскурс в минуле) «Єлисаветградські письменники на сторінках газет».

27 листопада в Суботцівській ЗШ І-ІІІ ступенів відбувся загальношкільний захід «Минуле, повернене із забуття...», присвячений Дню вшанування жертв голодоморів.

Грудень

8 грудня у Художньо-меморіальному музеї О. Осмьоркіна відбулося вручення обласної премії у сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства ім. О. Осмьоркіна.

18 грудня пройшла пересувна виставка «Вулицями нашого міста», організована Кіровоградським обласним художнім музеєм;

18 грудня у меморіальному музеї М. Кропивницького відбувся захід з циклу «Звичаї і обряди українського народу».

23 грудня у Державному архіві Кіровоградської області відбулися урочистості, присвячені 90-річчю його утворення.

Видання, що продовжується,

Між Бугом і Дніпром
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України

Випуск V

Верстка та дизайн: С.Толмачов

Зверстано та віддруковано
в ТОВ «Центрально-Українське видавництво»
Україна, 25006, м.Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 69.
Тел.: (0522)24-48-51,24-25-96:
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції від 15.12.2011 р., серія ДК №4234.

Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 14,55.
Наклад 100 примірників.